

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI  
TEFSİR BİLİM DALI

## ĞÂŞİYE SÛRESİ TEFSİRİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Cennetan TOKTAŞ

İstanbul - 1998

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI  
TEFSİR BİLİM DALI

## ĞÂŞİYE SÛRESİ TEFSİRİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Cennetan TOKTAŞ

Prof.Dr. İsmail KARAÇAM

İstanbul - 1998

## İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ .....	
KISALTMALAR.....	

### I. BÖLÜM

A- TEFSİR VE TE'VİL KELİMELERİ .....	1
1- Tefsir .....	1
2- Te'vil.....	1
B- TEFSİR İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ .....	2
a) Asr-ı Saadet Döneminde Tefsir.....	2
b) Tedvin Dönemi.....	2
c- Taberî Sonrası Dönem.....	4
d) Asrımızda Tefsir Hareketleri.....	5
C- KUR'AN TEFSİRİ'NİN KAYNAKLARI .....	7
a) Kur'an.....	7
b) Sünnet.....	7
c) Sahâbe Sözü .....	8
d) Tâbiîn Sözü .....	9
D- KUR'AN TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ .....	10
E- DEĞİŞİK BİR TEFSİR TÜRÜ.....	12
F- MÜSTAKİL SÛRE TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ.....	14
G- DİĞER ĞAŞİYE SÛRESİ TEFSİRLERİ .....	15

### II. BÖLÜM

#### ĞAŞİYE SÛRESİ TEFSİRİNE GİRİŞ

A- Ğâşiye Sûresi'nin Genel Muhtevası.....	17
B- Ğâşiye Sûresi'nin Fazileti .....	17

C- Ğâşîye Sûresi'nin Nüzûlü .....	18
D- Ğâşîye Sûresi'nin Kendisinden Önceki el-A'lâ ve Sonraki el-Fecr .....	
Sûreleri ile olan Münasebeti .....	19
a) Bir önceki sûre (el-A'lâ) ile olan münasebeti .....	19
b) Bir sonraki sûre (el-Fecr) ile olan münasebeti.....	20
E- Sûredeki İstılahlar, Garib Lafızlar ve Bazı Kelimelerle İlgili .....	21
Açıklamalar .....	21
1- Hadis .....	21
2- el-Ğâşîye .....	21
3- Hâşia .....	22
4- Âmile .....	22
5- Nâsıbe .....	22
6- Taslâ .....	23
7- Ayn .....	23
8- Âniye .....	24
9- Darî' .....	24
10- Nâime .....	24
11- Sa'y .....	25
12- Râdiye .....	25
13- Cennet .....	26
14- Lâğiye .....	26
15- Surur .....	27
16- Ekvâb .....	28
17- Nemârik .....	28
18- Zerâbiyy .....	28
19- Meksûse .....	29
20- Nazar .....	29

21- Halk.....	29
22- Semâ' .....	30
23- Ard.....	31
24- Sath .....	31
25- Küfür .....	32
26- İyâb .....	33
27- Hisâb .....	33
F- Sûredeki Edebî San'atlar.....	34

### III. BÖLÜM

#### GÂŞİYE SÜRESİ'NİN TEFSİRİ/SÜREYE AİT ÂYETLERİN TOPLU OLARAK METİN ve MEALİ ve AÇIKLAMALARI HER BİR GRUP ÂYETİN AYRI AYRI METİN, MEÂL VE AÇIKLAMALARI

I. ÂYET .....	36
A) Metin.....	36
B) Meâl.....	36
C) İZAH VE BEYAN .....	36
D) ÂYETİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR.....	37
a) Kıyamet .....	38
b) Kıyametin Vakti.....	38
c) Kıyametin Vukuu Kesindir .....	40
d) Kıyametin Alâmetleri .....	40
e) Kıyamet Saatinin Âniden Gelmesi .....	43
f) Kıyametin Dehşeti ve Vukû Şekli .....	44
g) Kıyametin Vukuu Sırasında İnsanlar ve Günahkârların Durumu ....	46
h) Kıyamet ve Sonrası.....	47

## II-XVI. ÂYETLER

A- METİN .....	55
B- MEÂL.....	55
C- İZAH VE BEYAN .....	55
D- ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR .....	59
a) Cennet ve Cehennemin İsbatı ve Âhiret Hayatının Gerekliliği.....	59
b) Cennet ve Cehennemin Şu An Mevcut Olup Olmadığı .....	
Meselesi ve Yeri .....	62
c- Cennet ve Cehennemin Ebediliği.....	64
d) Cehennemin Sıfatı ve İsimleri ile Dehşet ve Azabı.....	66
e) Cennetin Sıfatı, İsimleri ve Nimetleri ile Bunlar .....	
Hakkındaki Bazı Değerlendirmeler .....	69
f) Ru'yetullah (Allah'ın Âhirette Gözlerle Görülmesi) Mes'elesi .....	76
g) Ehl-i Cennet ve Ehl-i Cehennem Kimlerdir? .....	78
h) Diğer Bazı Meseleler .....	79
i) Günahkâr Mü'minlerin Durumu .....	79
2- A'râf Ehli Kimlerdir?.....	82
3- Müslüman ve Müşrik Çocuklarının Durumu .....	83
4- Fetret Ehlinin Durumu .....	84
5- Cinlerin ve Meleklerin Mücâzâtı .....	85
6- Cennetin, Allah'ın Rahmeti ile elde Edilmesi.....	86
7- Kitab-ı Mukaddeste ve Diğer Bazı Dinlerde Âhiret İnancı .....	86

## XVII-XX. ÂYETLER

A- METİN .....	89
B- MEÂL.....	89
C- İZAH VE BEYAN .....	89
D- ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR .....	91

a- Neden Deve? .....	91
b) Deve ve Özellikleri.....	92
c- Kainatın Eşsiz Düzeni ve İşaret Ettiği Gerçekler .....	95
d) Göklerin, Yerlerin ve Tüm Kâinatın Yaradılışı.....	102
e) Göklerin Keşfi ve Oralarda Hayat Olup Olmadığı .....	103
f) Yeryüzü ve Dağlar .....	105

### **XXI-XXVI. ÂYETLER**

A- METİN .....	108
B- MEÂL.....	108
C- İZAH VE BEYAN .....	108
D- “ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR .....	112
a) İslâmî Dâvet ve Hareket Noktaları .....	112
b) Davette Planlama.....	113
c) Dâvette Usûl .....	114
d) Dâvetin Gâye ve Neticesi .....	115
<b>SON SÖZ .....</b>	<b>116</b>
<b>BİBLİYOGRAFYA .....</b>	<b>119</b>

## ÖNSÖZ

Kâinatın yegâne hâkimi ve mutlak tasarruf sahibi olan yüce Allah'ın adıyla...

Bütün hamd ve senâlar yalnızca âlemlerin Rabbî olan Allah'a (c.c.) mahsustur. Salât ve selâm O'nun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onun âl ve ashâbına ve tüm inananların üzerine olsun.

İnsanlık büyük bir küfür ve cehalet karanlığının girdabında bocalayıp dururken, onları saplanmış oldukları bu bataklıktan kurtaracak, onlara dosdoğru yolu gösterip karanlıktan aydınlığa kavuşturacak ilâhî bir Nûr'a son derece ihtiyaç vardı. İşte böyle bir vakitte sonsuz merhamet sahibi olan Allah Teâlâ hazretleri sevgili Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Risâlet'le görevlendirerek ona mucîzelerin en büyüğü olan Kur'an'ı indirmiş, böylece kullarının imdadına yetişip onları şirkin ve zulmetin çıkmaz sokaklarından, Hakkın ve adâletin şaşmaz istikâmetine davet etmiştir. Her kim ki bu kutsal çağrışı kabul eder ve gereklerini aynen yerine getirirse her iki dünyada da gerçek saadeti ve mutluluğu elde eder, aksi takdirde ilâhî gadabı üzerlerine celbedip de ebedî hüsrâna uğrayanlardan olurlar.

İşte dosdoğru bir rehber ve apaçık bir hidâyet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in, beşeriyete göstermiş olduğu hakikat yolunun tanınabilmesi ve en güzel bir şekilde anlaşılabilmesi için tefsire ihtiyaç vardır. Bundan dolayıdır ki tefsir ilmine ilimlerin en şerefli (eşrafü'l-ulûm) denmiştir. Zira o, Rabbu'l-Âlemîn olan Allah Teâlâ'nın kullarına olan mesajının daha iyi şekilde anlaşılabilmesi için bir vasıtaadır.

Kur'ân-ı Kerîm evrensel bir kitap olduğundan başlangıçtan günümüze hatta kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap verecek bir niteliktedir. Bu yüzden her çağın önde gelen İslâm âlimleri, kendi ilmî birikimlerinin yanısıra yaşamış buldukları zaman dilimindeki klasik ve modern bilimlerin ulaşmış olduğu ilmî seviye ile birlikte muasır oldukları toplumların da ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak Kur'an ve Sünnet perspektifinden hareket etmek suretiyle yorumlar geliştirmişler ve böylelikle o yüce Kitab'ın daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmışlardır.



Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin bir kısmı Mekke'de bir kısmı da Medine'de nazil olmuştur. Bilindiği gibi Mekkî sûreler daha çok inanç esasları üzerinde durarak Tevhîd ilkesini gönüllere yerleştirmeye çalışmıştır. Ulûhiyet, Risâlet ve öldükten sonra dirilip hesaba çekilme olarak adlandırabileceğimiz İslâm akidesinin bu üç temel rüknünden her biri Mekkî sûrelerde topluca veya tek tek ele alınmaktadır. Şu bir gerçektir ki; insanların dünyada huzur ve saadet içinde yaşamaları, âhirette ise kurtuluşa erip mutlu sonuca kavuşmaları, tevhîd inancının ve Allah korkusunun tam olarak kalplere yerleşmesine bağlıdır.

Bizler de konunun ehemmiyetine binaen bu üç temel ögeyi birarada zikreden "Ğâşiye" sûresini bir mastır tezi çerçevesinde incelemiş bulunmaktayız.

Çalışmamızı yaparken belli bir kitap takip etmemekle birlikte klasik ve modern birçok tefsir kitabından istifade ettik. Aynı zamanda yeri geldikçe de sahih hadis kitaplarından alıntılar yaptık. Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Giriş olarak da adlandırabileceğimiz birinci bölümde, tefsir ilmî ve tarihî gelişimi ile ilgili özet bilgiler sunduk.

İkinci bölümde, Ğâşiye sûresi ile ilgili bazı ön bilgiler verdik.

Üçüncü ve son bölümde ise sûrenin tefsirini yaptık. Bunu yaparken de âyetleri dört grup halinde incelemeyi uygun gördük.

Bu çalışmayı yaparken başta bana yardım ve desteğini esirgemeyen muhterem hocam ve tez danışmanım Prof.Dr. İsmail KARAÇAM Bey olmak üzere tüm emeği geçenlere şükranlarımı arz ederim.

**Cennetan TOKTAŞ**

**İstanbul - 1998**

## KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser  
a.g.e. : Adı geçen eser  
b. : İbn  
Bk. : Bak  
bkz. : Bakınız  
c.c. : Celle Celâlühü  
çev. : Çeviri  
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi  
h. : Hicrî  
Hz. : Hazreti  
İFAV. : İlähiyat Fakültesi Vakfı  
md. : Madde  
No. : Numara  
r.a. : Radıyallâhü anh  
s. : Sayfa  
Sad. : Sadeleştiren  
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem  
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı  
Terc. : Tercüme eden  
thk. : Tahkik eden  
tsh. : Tashih eden  
ts. : Tarihsiz  
vb. : Ve benzerleri  
Yay. : Yayınevi.

## I. BÖLÜM

### GİRİŞ TEFSİR İLMİ

#### A- TEFSİR VE TE'VİL KELİMELERİ

##### 1- Tefsir:

a) **Lügat mânası:** Tefsir kelimesi “fesr” ( الفسر ) kökünden olup tef’ il bâbındandır. Fesr, örtülü nesneyi açıp ortaya çıkarmaktır. Tefsir de aynı mânaya gelir. Bir görüşe göre te’vil ile müradif olup aynı anlamı taşır. Diğer görüşlere göre ise müşkil bir lafızdan kastedilen mânayı ortaya çıkarmak onu açıklamaktır.<sup>1</sup>

b) **İstilah mânası:** Tefsir ilminin çeşitli ıstılâhî tarifleri vardır. Bunlardan biri de; Beşerî imkânlar çerçevesinde, Allah u Teâlâ’nın muradına delaleti açısından Kur’ân-ı Kerîm ile ilgili hususları araştıran bir ilimdir. Değişik bir tarife göre de; Allah’ın yüce kitabını; nüzûlü, senedî, edâsı, lafızları ve lafızlarla alâkalı mânaları ile ahkâm’la ilgili mânaları yönünden tetkik eden bir ilim dalıdır.<sup>2</sup>

##### 2- Te’vil:

a) **Lügat mânası:** Te’vil kelimesi “evl” ( أول ) kökünden olup bir şeyi geri döndürmek anlamındadır. Aynı zamanda “sözü açıklamak” mânasına da gelir.<sup>3</sup>

b) **İstilah mânası:** İhtimalli iki mânadan birini, kelâmın zahirine uygun olan mânaya döndürmekten ibârettir.<sup>4</sup>

Tefsir ve te’vil kelimeleri muhtelif zaman ve mekanlarda birbirlerinin yerlerine kullanılmış olsalar da tefsir, te’vilden daha kapsamlı bir kelime olup aynı zamanda ıstilah olarak te’vilden daha önce kullanılmıştır.<sup>5</sup>

Tefsir, daha ziyade lafızla ilgili yerlerde, te’vil ise mânalarla alâkalı hususlarda ve cümlelerde kullanılmıştır.<sup>6</sup>

1- Âsım Efendi, Ebü’l-Kemâl es-Seyyid Ahmed, *Kâmus Tercemesi*, 2/606.

2- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhîlu’l-Irfân fi ulûmi’l-Kur’an*, 2/4, 5.

3- *el-Mu’cemü’l-Vasîr* (Heyet), 1/33.

4- Âsım Efendi, *a.g.e.*, 2/606.

5- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 214.

6- Menna’ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi Ulumi’l-Kur’an*, s. 327.

## B- TEFSİR İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

### a) Asr-ı Saadet Döneminde Tefsir:

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe dönemlerinde tefsir, henüz müstakil bir ilim halinde bir araya toplanıp tedvin edilmemişti. Zira peygamber (s.a.v.) hayatta iken Kur'an âyetleri henüz bir mushafta toplanmamıştı ve vahiy devam etmekteydi. Halin iktizasına ve hadiselerin durumuna göre âyetler münecemen nâzil oldukça vahiy katipleri tarafından yazılmakta ve sahâbeler tarafından ezberlenmekteydi. Daha sonra Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde bu bölümler halinde ezberlenen ve not edilen Kur'an âyetleri toplanarak tek mushaf halinde bir araya getirilmiştir.

Bu dönemde tefsir, hadis-i şerif'e çok benzemekte ve rivayet yoluyla nakledilmekteydi. Sahâbe, Peygamber'den (s.a.v.) duydukları tefsirle ilgili rivâyetlerin yanısıra birbirlerinden de bu konuda bazı nakillerde bulunmuşlardır. Tabiîn'in durumu da bundan farklı değildi. Onlarda Sahâbe'den işittiklerini başkalarına nakletmekle birlikte birbirlerinden de tefsirle ilgili rivâyetlerde bulunmuşlardır.

### b) Tedvin Dönemi:

Bu dönem kendi arasında başlıca iki kısma ayrılır: 1- Tefsir'in hadis bâbı olarak tedvini dönemi, 2- Tefsir'in hadisten ayrı olarak tedvin edilmesi.

#### 1- Tefsir'in hadis bâbı olarak tedvini

Bu dönemde Resûlullah (s.a.v.)'den rivayet edilen hadisler çeşitli bablar halinde tedvin edilmekteydi. Tefsir de bu bablardan bir bab olup henüz Kur'an-ı Kerîm'i baştan sona açıklayan müstakil bir te'lif haline gelmemişti. Bu devirde hadis âlimleri çeşitli şehirleri gezerek hadis toplamakta ve bu arada Peygamber efendimiz (s.a.v.)'e, Sahâbe'ye veya Tabiîn'e nisbet edilen tefsirle ilgili rivayetleri de kitaplarına almaktaydılar.

Yezid b. Harun es-Sülemî (v. 117 h.), Şu'be b. Haccâc (v. 160 h.), Veki' b. Cerrâh (v. 197 h.), Süfyân b. Uyeyne (v. 198 h.) bu âlimlerden bazılarıdır. Bu

tefsirlerden elimize bir şeyin ulaşmamış olması haklarında gerekli değerlendirmeyi yapmamızı engellemektedir.<sup>7</sup>

Yalnız bu dönemde, isnâda hayli ağırlık verilmekle birlikte tefsirde isrâilî rivayetlerin eskiye nazaran çoğaldığı, çeşitli fırkaların, fikrî mezheplerin ve re'y ile tefsirin ilk tohumlarının atıldığı söylenmiştir.<sup>8</sup>

## 2- Tasnif Dönemi :

Tefsir ilmi, bu devirde hadisten ayrılarak başlıbaşına müstakil bir ilim haline gelmiş ve tüm Kur'an, âyet ve sûre sırasına göre baştan sona tefsir edilmiştir. Bu devrin en başta gelen müfessirleri; İbn Mâce (v. 273 h.), İbn Cerîr et-Taberî (v. 310 h.), İbn Ebî Hâtim (v. 327 h.), İbn Hibbân (v. 369 h.), Hâkim (v. 405 h.) ve İbn Merdeviyye'dir (v. 410 h.).

Bütün bu müfessirler, tefsirlerini Rasûlullah (s.a.v.)'e Sahâbe'ye, Tabiîn'e ve Etbâu't-Tâbiîn'e dayandırmışlardır. Yalnız bunlardan İbn Cerîr et-Taberî'nin müstesnâ bir yeri vardır. Çünkü o, kavilleri zikretmekle beraber bunlar arasında tercihte bulunan ve kelimelerin irabını yapıp Kur'an âyetlerinden çıkarılabilecek hükümleri istinbat eden yegâne tefsirci olup daha sonra gelen haleflerine güzel bir örnek teşkil etmiştir.<sup>9</sup>

Bu dönemin en önemli özellikleri başlıca şunlardır:

- 1- Rivâyet yoluyla tedvin edilen tefsirlere az da olsa fikrî ilaveler yapılmış,
- 2- Tefsirle ilgili kesintisiz rivâyet zincirine büyük önem verilmiş,
- 3- Bununla birlikte sahih olan rivayetlerle zayıf olanlar birarada zikredilerek bunlardan bazısı araştırılmak suretiyle takip edilmiş, diğerleri ise müctehid âlimlere havale edilmiştir.
- 4- İsrailî rivayetler kayda değer bir tarzda artış göstermiş ve tefsir kitaplarına girmeye başlamıştır.<sup>10</sup>

7- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/145, 146.

8- Şelyût, Semîr Abdülazîz, *el-Fethu'l-Mubîn fî Menâhici'l-Müfessirîn*, s. 44-45.

9- Zehebî, *a.g.e.*, 1/145-147.

10- Şelyût, *a.g.e.*, s. 45.

### c- Taberî Sonrası Dönem:

Taberiye kadar olan dönemde tefsir rivâyetleri senedleriyle beraber zikredilirdi. Bu yüzden her ne kadar sahih rivayetlerle zayıf rivayetler birarada nakledilmiş de olsalar senetlerine bakılmak suretiyle sıhhat yönü anlaşılıyordu. Fakat daha sonra gelenler senetleri kısalttılar. Böylece sahih rivâyetlerle zayıf rivâyetler birbirinden ayırdedilemez oldu ve birçok uydurma haber ile israiliyât tefsire girmiş oldu. Bunun tabii sonucu olarak çeşitli hizipler ve mezhebî taassublar ortalığı kapladı. Tâki müslümanlar durumun farkına varıp çeşitli tedbirler almaya başlayıncaya kadar bu iş böyle devam edip gitti".<sup>11</sup>

"Senetlerin hazfedilmesi dönemi" dediğimiz bu ara dönemden sonra tefsir ilminin gelişimi, Abbasîler döneminden günümüze kadar uzanan geniş bir merhaleyi kapsar. Artık bu geniş dönemde seleften gelen çeşitli rivâyetlere, aklî melekelerin ortaya koyduğu yorumlar da eklenmiş ve tefsir ilmi daha kapsamlı bir şekilde genişlemiştir. İlimlerin zuhur edip çeşitli dallar halinde yayılmasıyla birlikte her bir ilim dalında uzmanlaşan âlimler, tefsir yazarken daha çok kendi ihtisas alanlarına ağırlık vermişler ve bu durum bazan öyle bir hal almış ki neredeyse gerçek Kur'an tefsiriyle ancak uzaktan ilgilenmişlerdir.

Örneğin aklî ve felsefî ilimlerle uğraşanlar, tefsirlerine mantıkçıların ve filozofların görüşlerini doldurmuşlardır. Fahreddin er-Râzî (v. 606 h.) gibi...

Dil ve nahiv ilmiyle iştigal edenler, tefsirlerinde daha çok nahivle ilgili fer'î meselelere ve tartışmalara ağırlık vermişlerdir. Zeccâc (v. 311 h.) ve Ebu Hayyân (v. 745 h.) gibi...

Fıkıhla uğraşanlar, fikhî konulara ağırlık vermişlerdir. Cassâs (v. 370 h.) ve Kurtubî (v. 671 h.) gibi...

Tarihle ilgilenenler, haber ve kıssalara daha çok önem vermişlerdir. Sa'lebî (v. 427 h.) ve Hâzin (v. 741 h.) gibi...

---

11- Zehebî, *a.g.e.*, 1/205, Şelyût, *a.g.e.*, s. 46.

Bid'at ehline gelince, bunlar Kur'an âyetlerini kendi bozuk görüşlerine göre te'vile yönelmişlerdir. Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar (v. 415 h.) ve Zamahşerî<sup>12</sup> (v. 538 h.) ile İmâmiyye'den Tabresî (v. 835 h.) gibi...

Tasavvuf ehli ise, Kur'an âyetlerinden daha çok işârî mânalar çıkartarak kendi sûfi anlayışlarına göre tefsirler yazmışlardır. İbn Arabî (v. 638 h.) ile Ebu Abdurrahman es-Sülemî (v. 412 h.) bunlardandır.

Günümüzde de bazı ilim adamları Kur'an'ın yeni bir takım i'câzî yönlerini ortaya koyma gerekçesiyle Kur'an âyetlerini, bütün ilmi verilere -ister ortaya çıkmış olsun, isterse de henüz kesinleşmemiş olsun- hamlederek tefsir etmeye kalkışmışlar ve bu şekilde bazan Kur'ân-ı Kerîm'i asıl maksadından uzaklaştırmışlardır.<sup>13</sup>

#### **d) Asrımızda Tefsir Hareketleri :**

Günümüzdeki tefsir hareketlerini başlıca dört gruba ayırdedebiliriz:

**1- İlmî tarafı ağırlıkta olan tefsirler:** Bunun ortaya çıkış nedeni, teknolojinin ve ilmî gelişmelerin hız kazanmış olduğu şu günümüzde, insanların dikkatini Kur'an'ın i'câzî yönüne doğru çekmek ve Kur'ân-ı Kerîm'de her şeye işaret bulunduğunu isbat etmektir. Yalnız bu tür tefsir yapılırken çok defa zorlama te'villere gidilmiş, bu yüzden birçok âlim tarafından tenkide uğramış ve rağbet görmemiştir. Bunların en meşhuru Şeyh Tantavî'nin (v. 1940 m.) kaleme almış olduğu "el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'an" adlı eseridir.<sup>14</sup>

**2- Mezhebî tefsirler:** Daha önce var olan ehl-i sünnet mezhepleri ile onun haricindeki batıl mezheplerin birer uzantısı olan mezhebî tefsirler günümüzde de varlıklarını korumuşlardır. Muhammed Abduh'un (v. 1265/1905) geliştirmiş olduğu tefsir çeşidi ehl-i sünnet'in devamı niteliğinde sayılmıştır. Bunun dışında batıl mezheplerin devamı niteliğindeki tefsirlere örnek olarak, haricîlerden

---

12- Yalnız Zamahşerî'nin, kitabında bazı Mu'tezilî görüşleri savunmasına rağmen, tefsirinde bazı faydeli bilgiler de mevcut olduğundan olumlu tarafının daha ağırlıkta olduğunu söyleyen âlimler de vardır (Bkz. Menâhil, II/39).

13- Zehebî, *a.g.e.*, I/150-152.

14- *a.e.*, II/553, 556, 558.

Muhammed b. Yusuf Itfeyyîş'in (v. 1332 h.) "Himyânu'z-zâd ilâ Dâri'l-Meâd"<sup>15</sup> ile Bahâilerden Ebu'l-Fedâil el-Îrânî'nin "Kitabu'd-Düreri'l-Behiyye"<sup>16</sup> sini gösterebiliriz.

**3- İlhâdî Tefsirler:** Dinî yozlaştırmak ve insanları Hak yoldan uzaklaştırmak maksadıyla, Kur'an âyetleri tahrif edilerek yapılan tefsir türleridir. Mısırlı Taha Hüseyin ile Türkiyeli İlhan Arsel'in yapmış oldukları tahrifatlı ve maksatlı yorumları buna örnek olarak gösterebiliriz.<sup>17</sup>

**4- İctimâî-Edebî Tefsirler:** Kur'an tefsirine yeni bir bakış açısı getiren ve tefsir ilmini durgunluktan kurtaran bu tür tefsir anlayışı asrımızda birçok âlim tarafından uygulanmıştır. Bu çalışmayı yapanların en büyük gayesi, Kur'an'ı daha anlaşılır bir hale getirmek suretiyle O'nun hidayet nurundan sadece belirli bir kesimin değil, çok daha geniş kitlelerin istifade etmesini sağlamaktır.

Bu çeşit tefsirlerin tasvib edilen taraflarının yanısıra tasvib edilmeyen yönleri de vardır. Tasvib gören tarafları; mezheplerin teşiri altında kalmayıp tefsir kitaplarını israiliyattan ve uydurma haberlerden temizlemeyi hedeflemesi, naslara bağlı kalmasıdır. Ayrıca ilmî tefsir anlayışına karşı çıkılıp belağat ve i'caz ölçüleri dahilinde ilâhi kitabın yorumlanması bu tür çalışmaların en bariz özelliğidir. Kabul edilmeyen yönleri ise, akla çok geniş yer verilmesi ve bazı sahih hadislerin kabul edilmemesidir. Bu çeşit tefsirlerde, özellikle akâid konularındaki haber-i vâhidlere itibar edilmediği görülmüştür.<sup>18</sup>

İctimaî ve edebî tefsirin kurucusu ve ilk mümessili Mısırlı Muhammed Abduhur (v. 1905 m.). Daha sonra bu yöntem onun talebesi olan Muhammed Reşid Rıza (v. 1935 m.) tarafından devam ettirilmiştir. Aynı zamanda Ahmed Mustafa el-Merâğî (v. 1945 m.) ile Seyyid Kutub (v. 1966 m.) gibi âlimler bu ekolün ünlü mümessillerinden sayılmışlardır.<sup>19</sup>

---

15- a.e., II/571, 572.

16- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 302; Bahâiler hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, a.g.e., II/285-301.

17- a.e., s. 300.

18- Ekole yapılan itirazlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir problemleri*, s. 67-76.

19- Turgut, Ali, a.g.e., s. 306-313; Bu çeşit tefsirlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, a.g.e., II/601-669.



## C- KUR'AN TEFSİRİ'NİN KAYNAKLARI

Kur'an tefsirinin kaynaklarını iki bölüm halinde mütâlaa edebiliriz. Birinci bölüm, rivayet tefsirinin kaynakları, ikinci bölüm ise dirayet tefsirinin kaynaklarıdır. Rivayet tefsirinin kaynaklarına gelince bunlar; Kur'an, Sünnet, Sahabe kavli ve Tabiîn sözünden ibarettir. Şimdi bunlara kısaca temas edelim:

a) **Kur'an:** Kur'an tefsirinin ilk ve en önemli kaynağı hiç şüphesiz ki yine Kur'an'ın kendisidir. Yüce rabbimiz bir âyet-i kerîme'de Rasûlullah (s.a.v.)'e hitaben: "Sonra şüphen olmasın ki onu açıklamak da bize attır".<sup>20</sup> buyurmaktadır. Kur'an'ın kendisini tefsir etmesi şu şekillerde ortaya çıkar:

1- Kur'an'ın herhangi bir yerinde veciz olarak bahsedilen bir ifadenin, başka yerlerinde tafsilatlı olarak izah edilmesi.

2- Çeşitli âyetlerde birbirlerinden farklı gibi gözüken hususların, ilgili âyetlerin biraraya getirilmesiyle aslında bunların farklı şeyler olmayıp, birbirlerini tamamlayan nesnelere olduğunun anlaşılması.

3- Bazan âyetlerdeki asıl maksadın, değişik kıraat şekillerinin birbirlerine hamledilmesiyle anlaşılması.

4- Umûm olan lafzın husûs olana hamledilmesi.

5- Mücmel (mânası kapalı) olan bir lafzın mübeyyen (mânası açık) olana hamledilmesi.<sup>21</sup>

Kur'an'ın bizzat kendisi tarafından tefsir edilmiş olan herhangi bir âyetin hilafına görüş beyan edilmesi kesinlikle sözkoñusu olmayıp bu hususta en bağlayıcı âmil yine Allah'ın kitabı olan Kur'an'dır.<sup>22</sup>

b) **Sünnet:** Allah u Teâlâ'dan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi açıklayan O'nun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Zira O, Rabbi tarafından kendisine indirilen Kur'an'ı insanlara açıklamak ve tebliğ etmekle memur kılınmıştır.<sup>23</sup> Sünnet'in Kur'an'ı tefsir etmesi şu şekillerde karşımıza çıkar:

20- el-Kıyâme, 75/19.

21- Şelyût, a.g.e., s. 52-55.

22- Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, s. 32.

23- İlgili âyetler için bkz. el-Maide, 5/67; en-Nahl, 16/44.

1- Kur'an'daki kapalı olan lafzı açıklaması, müşkil olan ibareyi izah etmesi, genel olan bir ifadeyi tahsisleştirmesi ve mutlak olanı da kayıtlandırmasıdır.

2- Herhangi bir lafzın veyahut o lafzın taalluk ettiği şeyin mânasını açıklaması.

3- Kur'an'da vârid olan hükümlere yeni hükümler ilâve etmek suretiyle onları izah etmesi.

4- Kur'ân-ı Kerîm'de bazan birbirinin mukabilinde iki zıt hüküm bulunur.<sup>24</sup> Bazan da iki hüküm arasında kalıp da bunlardan herbirine benzeyen durumlar ortaya çıkar. İşte sünnet burada devreye girerek böyle benzerlik arzeden konuları, sözkonusu hükümlerden birine ilâve eder veyahut onlara özel yeni hükümler getirir.

Sünnet bazı kereler de Kur'an'dan kıyâs yoluyla şer'î hükümler istinbat eder.

5- Kur'an şeriatının hedeflemiş olduğu evrensel hakikatlerin ifade etmiş olduğu anlamların sünnette de yerini alması ve bunların tafsilatlı bir şekilde anlatılması.

6- Sünnetteki tafsilatlı hükümleri, Kur'an'daki tafsilatlı hükümlere irca' ettirmek.<sup>25</sup>

Sonuç olarak deriz ki Kur'an'dan sonra en bağlayıcı tefsir kaynağı, zayıf ve uydurulmuş olanlardan sakınmak şartıyla Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in sünnetidir.<sup>26</sup>

**c) Sahâbe Sözü:** Rasûlullah (s.a.v.)'den sonra Kur'an'ı tefsir etmeye en yetkili olan kişiler şüphesiz ki O'nun Sahâbileridir. Çünkü onlar vahye şahid olup Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber bulunmuşlardır. Nüzûl sebebi, âhirete müteallik

---

24- Cenâb-ı Hak Kur'an'da temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılmıştır. Yalnız bazı şeylerin temiz mi pis mi olduğu hususu netlik kazanmamıştır. İşte Sünnet burada devreye girerek azı dişi olan bütün yırtıcı hayvanlarla, pençesi olan bütün yırtıcı kuşların etlerinin yenmesini yasaklamıştır. Buna ek olarak evcil merkeplerin etinin yenmesini de yasaklamış öte taraftan keler, tavşan v.b. şeyleri de temiz ve helâl olanların kapsamına almıştır (Bkz. Şelyût, a.g.e., s. 63).

25- Şelyût, a.g.e., s. 59-66.

26- Zehebî, a.g.e., I/274.

konular ve benzeri icthad edilmesi mümkün olmayan hususlarda sahâbenin sözü merfu kabul edilir ve bağlayıcıdır. Bu gibi konuları kendiliklerinden tefsir etmiş olmaları mümkün değildir. Zira her ne kadar bu bilgileri Rasûlullah (s.a.v.)'e direkt olarak isnad etmeseler dahi mutlaka ondan almışlardır. Çünkü onların adâleti Kur'an ve Sünnet ile sabitlemiştir.

Fikir ve icthad edilmesi mümkün olan yerlerde ise sahâbenin sözü mevkuf kabul edilir ve bu hususta onların sözleri tercih sebebi olmakla birlikte kesin bağlayıcı değildir.<sup>27</sup>

**d) Tâbiîn Sözü:** Sahâbeden sonra Kur'an'ı tefsir etmeye en layık olan kişiler Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in medhine mazhar bulunmuş olan Tabiîlerdir. Çünkü onlar tefsirlerini bizzat Sahâbe'den almışlardır. Tabiîn'den Mücahid (v. 104 h.) demiştir ki "Mushaf-ı Şerifi İbn Abbas'a başından sonuna kadar üç kez takdim ettim ve her âyet esnasında onu durdurup âyet hakkında kendisine sorular yöneltiyordum". Yine Tabiîn'den olan Katade (v. 117 h.): "Kur'an'da hiçbir âyet olmasın ki onun hakkında bir şey işitmiş olmayayım" demiştir. Bu yüzden icthad edilmesi mümkün olmayan hususlarda ve sözün güvenilirliğini sarsacak herhangi bir şüphenin bulunmadığı yerlerde<sup>28</sup> onların sözlerine itibar edilir. Aksi takdirde onların icthadlarında isabet edebileceği gibi hataya düşebilecekleri de gözönüne alınarak onların görüşleri terkedilebilir. Ancak Tabiîler bir konuda icmâ' ettiklerinde o icmâ'ın aksine görüş beyan edilemez.<sup>29</sup>

Ehl-i kitap'dan müslüman olup da gerek Sahâbe'den, gerekse Tabiîn'den sayılsın, rivayet etmiş oldukları isrâiliyatlar, birer kültür mirası olarak telakki edilir ve Kur'an tefsirine kaynak sayılmazlar. Ayrıca sayılamıyacak kadar çokca hadisin uydurulduğu bir dönemde bunlara isnad edilen üydurma tefsir ve hadislerin bulanabileceği uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir.

Dirayet tefsirinin kaynaklarına gelince bunlar, bir önceki tefsir çeşidinin saymış olduğumuz kaynaklarına ilaveten, Arab dili ve edebiyatı ile din bilgisi ve genel kültüre dayanılarak yapılan icthaddır. Müfessir, âyetin manâsını rivâyet yoluyla gelen kaynaklardan elde edemediği takdirde bu yola başvurur.<sup>30</sup>

---

27- Gümüş, Sadreddin, *a.g.e.*, s. 144.

28- Ehl-i Kitap'tan alınan İsraili haberler gibi (Bkz. Zehebî, *a.g.e.*, I/132).

29- Zehebî, *a.g.e.*, I/131, 132.

30- Gümüş, Sadreddin, *a.g.e.*, s. 144, 145.

## D- KUR'AN TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ

Fertlerin ve cemiyetlerin tam manâsıyla kalkınabilmeleri, ancak beşer nev'inin tüm saadet unsurlarının kendisinde gözetilmiş olduğu Kur'an-ı Mübîn'in gayet muhkem olan nazmını ve ana prensiplerini iyice kavrayıp hayata tatbik etmekle mümkündür. Bu da Kur'an'ı iyice anlayıp O'nu gerçek mânada değerlendirmekle olur. Sözkonusu değerlendirmeyi yapabilmenin tek yolu, Kur'an lafızlarının delalet etmiş olduğu mânaları ortaya çıkarmak ve onları açıklamaktır. İşte bunu gerçekleştirecek olan şey de tefsir ilmidir.<sup>31</sup>

Şurası bir gerçektir ki her zaman ve her devirde, dinî, felsefî ve ilmî eserlerin muhataplar tarafından iyi anlaşılabilmesi için, onların, kendilerini iyi anlayanlar tarafından izah edilip açıklanması gerekir. Bu gibi eserlerde öyle esas ve prensipler vardır ki, onu okuyan herkes, ne demek istediğini anlayamaz. Hele de insanlığı delalet bataklığından kurtaracak esasları ihtiva eden ilâhî kitapların içeriği, muhatapları tarafından daha iyi anlaşılması gerekir.<sup>32</sup>

O halde semâvî kitapların sonuncusu ve tamamlayıcısı olan Kur'an önceki kitapların muhtevasını içine aldığı gibi, ebedî bir mucize olması bakımından onlarda bulunmayan ilimleri de ihtivâ eder.

Kur'an, inişinden itibaren kıyamete kadar gelecek olan insanlığın dünya ve âhiret mutluluğunu hedeflemiş ve ona doğru yolu göstermeyi gaye edinmiştir. O, aynı zamanda insanın günlük, haftalık, yıllık hatta ömür boyu, gerek fert, gerek cemiyet ve gerekse devlet planında, bundan da öte evrensel planda bütün davranışlarına yön vermeyi esas almış, itikadî, ahlâkî, hukukî, dinî ve dünyevî (Muamelât v.b.) işlerini programlamıştır. İşte bu özellikleri taşıyan ve vecizliği hususunda emsal kabul etmeyen, gerçekte de böyle olan bir kitabın ya sahibi ya da sahibinin yetki verdiği kimseler tarafından açıklanması tabîî ve zaruridir.<sup>33</sup>

Diğer yandan bütün insanlığın dünya ve ukbâ saadetine kefil olan, bütün zamanların ve mekânların ihtiyaçlarına cevap verme idealinde bulunan bir kitabın

31- Zerkânî, *a.g.e.*, II/9.

32- Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 210.

33- Gümüş, Sadreddin, *a.g.e.*, s. 23, 24.

madde madde sıralanmış bir kanun veya matematik kitabı şeklinde telâkki edilmesi kabil değildir. Bundan dolayıdır ki onda hâdiseler, çoğu kere objektif ve mücerred olarak, genel esaslar şeklinde tezahür etmiştir. İşte onun herkese aynı ölçüde yansımayan bu yönlerinin izaha, daha doğrusu tefsire ihtiyaç gösterdiği açıktır.<sup>34</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de, manâsı bulunmuyacak hiçbir kelime yoktur. Fakat manâsı pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi, bir kelime etrafında birçok mânaların toplandığı ve bazı ifadelerin doğru olmakla birlikte değişik vecih ve ihtimallerin kendisinde toplandığı yerler de çoktur.<sup>35</sup> Ayrıca onda açıkça anlaşılabilen âyetler olduğu gibi, sarih olarak anlaşılamayan âyetler de vardır. Yine onda yüksek edebî sanatlar mevcuttur. Bunlar, ancak onları iyi bilenler tarafından izah edilmekle anlaşılır. Ondaki dinî hakikatler, ilmî kaide ve mantık prensipleriyle de çözülemez. Şayet çözülebilseydi, dinin ilâhi karakterine lüzum kalmaz, onları eğitim ve öğretim yoluyla öğrenebilirdik. Bu bakımdan dinî eserlerin, diğer ilmî eserlere nisbetle tefsire daha çok ihtiyacı vardır.<sup>36</sup> Örneğin; Kur'ân-ı Kerîm, Arapların ıstılah olarak bilmedikleri salât, zekât, hac ve benzeri kelimelere yeni manâ ve mefhumlar kazandırmıştır. Daha sonra "el-Vucûh ve'n-Nezâir" adıyla müstakil bir ilmin ortaya çıkmasına sebep olan bu gibi lafız ve kavramlar, Kur'an tefsirine duyulan ihtiyacı da ortaya çıkarmıştır.

Bunun yanısıra zahiren birbirine zıt gibi gözüken âyetlerin gerçekte böyle olmadığını ve bu âyetlerin birbirlerine uygun olduğunu açıklamaya da ihtiyaç duyulmuştur.<sup>37</sup>

Allah u Teâlâ'dan sonra Kur'an'ı en iyi tefsir eden ve onu açıklayanın Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu daha evvel izah etmiştik (Bkz. s. 8). Cenâb-ı Allah Peygamberini Kur'an'ı tebliğ ve açıklamakla vazifelendirirken, "Biz sana, hayır ve bereketli bir kitap indirdik ki, âyetlerini inceden inceye düşünüp taşınsınlar da akıl sahipleri ondan öğüt alsınlar".<sup>38</sup> âyetiyle insanların Kur'an üzerinde düşünmelerini

34- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, s. 42.

35- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I/14.

36- Cerrahoğlu, a.g.e., s. 210.

37- Gümüç, Sadreddin, a.g.e., s. 25.

38- Sâd, 38/29.

emretmiş, “Onlar Kur’an’ı iyice düşünüp taşınmıyorlar mı? Yoksa kalplerine kilit mi vurulu?”<sup>39</sup>, “Onlar bu sözü (Kur’an’ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?”<sup>40</sup> âyetleriyle de düşünmeyenleri kınamıştır.

İşte bütün bunlar, Kur’an tefsirine duyulan ihtiyacı ve onun tefsirinin lüzumunu ortaya koyar, hatta insanları buna yönlendirir ve bu husustaki heyecanlarını kamçılar. Hele kâinattan bahseden âyetler, adetâ insanları Kur’an tefsirine doğru teşvik eder. Nitekim 1400 seneden beri bu konudaki çalışmalar böyle gelmiş, kıyamete kadar da inşâAllah böyle devam edecektir.<sup>41</sup>

## E- DEĞİŞİK BİR TEFSİR TÜRÜ

Bu ifadeden maksadımız konulu tefsir ve özellikle ondan neş’et eden müstakil sûre tefsirleridir.

Konulu tefsirin en genel tanımını şöyledir: Konuları, bir sûre ya da daha fazla sûre çerçevesinde Kur’ânî amaçlara uygun olarak ele alan ilim dalıdır.<sup>42</sup>

Bu terim, Ezher Üniversitesi Usûlu’-d-Din fakültesi Tefsir Bölümü, mevcut derslerin arasına bunu da katmaya karar verdiğiinde (h. 14. Asır) gün yüzüne çıktı. Ancak tefsirin bu çeşidinin kalıpları ve temel elemanları, Kur’an’ın indirildiği asırdan bu yana mevcuttu.

Sonradan Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri olarak tarif edilen ve bir konu hakkındaki âyetleri araştırmak, anlamlarını biraraya getirmek ve onları birbirleriyle yorumlamak Sadr-ı evvel’de (asr-ı saadet) bilinen bir husustu. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.)’de kendisine sorulan bazı âyetlerin yorumunda aynı yönteme başvurmuştur. Abdullah b. Mes’ud (r.a.)’den gelen bir rivâyete göre “İnananlar ve imanlarına bir zulüm bulaştırmayanlar...”<sup>43</sup> âyeti nazil olunca bu Ashab’a zor geldi

---

39- Muhammed, s. 47/24.

40- Mü’minûn, 23/68.

41- Gümüş, Sadreddin, a.g.e., s. 25.

42- Müslim, Mustafa, *Kur’an Çalışmalarında Yöntem* (Çev: Salih Özer), s. 27.

43- el-En’am, 6/82.

ve Rasûlullah (s.a.v.)'e gelip: "Ya Rasûlullah! hangimiz kendine zulmetmez ki?" dediler. O da: "Oradaki zulüm kavramı anladığımız şekilde değil. Siz salih kul olan Lokman'ın oğluna söylemiş olduğu sözü işitmediniz mi?" "Çünkü şirk, büyük bir zulümdür."<sup>44</sup> âyetini okumak suretiyle daha evvelki âyette geçen zulüm kavramını şirk olarak tefsir buyurmuşlardır.<sup>45</sup>

Tedvin dönemine baktığımız zaman genel tefsirle birlikte konulu tefsirin de kendisini değişik şekillerde ortaya koyduğunu görürüz.<sup>46</sup> Fıkıh ilmiyle uğraşan âlimler, birbiriyle ilgili âyetleri tek konu altında toplayarak fıkıhın binasını bunların üzerine inşâ etmişlerdir. Ebu Bekir el-Cassâs el-Hanefî'nin (v. 370 h.) kaleme almış olduğu "Ahkâmü'l-Kur'an" adlı eserini buna örnek olarak verebiliriz.

Mukatil b. Süleyman el-Belhî (v. 150 h.) Kur'an'daki lafızları bir, fakat âyetlerdeki anlamları değişik olan kelimeleri biraraya getirerek "el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'an" adlı eserini meydana çıkarmıştır.

Yine konulu tefsirle ilgili eserlere, Râgıb el-İsfahânî'nin (v. 502 h.) el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an'ı, İzz b. Abdisselam'ın (v. 660 h.) Mecâzu'l-Kur'an'ı ve İbnu'l-Kayyim'in (v. 751 h.) Eksâmu'l-Kur'an'ı örnek olarak gösterilebilir.

Konulu Tefsirin bu çeşit telif çizgisi günümüze dek sürmüş şimdi ise araştırmacıların ilgileri, çağdaş uygarlıkların verilerine, toplumsal ve ekonomik eğilime, felsefî ekollere, doğa ve evren bilimlerine ilişkin Kur'an'ın bakışı ve çözümlerine doğru kaymıştır. Artık günümüzde "Kur'an'da İnsan", "Kur'an'da Kadın", "Kur'an'da Yahudiler", "Kur'an'da Sabır" v.b. başlıklar altında birçok eserler verildiğini görmekteyiz.<sup>47</sup>

İşte müstakil sûre tefsirleri de konulu tefsir türlerinden bir çeşit olup bu tür tefsirlerde, tek bir sûre'deki temel hedef araştırılır ve bu hedef konulu tefsirin eksenini oluşturur.

Konulu tefsirin bu çeşidi eski müfessirlerce pek rağbet görmemiştir. Onlar tefsirlerinde daha ziyade bazı sûrelerin, özellikle de kıssaların hedeflerine işaret

44- Lokman, 31/13.

45- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahîh, Tefsir Sûre: 31/1.

46- Mennâu'l-Kattân, *a.g.e.*, s. 342.

47- Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Müslim, *a.g.e.*, s. 29-37.

etmişlerdir. Çağımızda ise Seyyid Kutub (v. 1966 m.) bir sûrenin tefsirine başlamadan evvel onun hedeflerini, temel esaslarını, kimliğini ve diğer sûrelerden farklı olan özelliklerini ortaya koymaya en çok itina gösteren kimse olmuştur.<sup>48</sup>

Müstakil sûre tefsirleri, daha çok günümüz mastır talebeleri arasında yaygındır.

## F- MÜSTAKİL SÛRE TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ

Bazı müfessirler Kur'an'ın tamamını tefsir ederken diğer bazıları da müstakil sûre tefsirine yönelmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'den bir takım sûrelerin seçilerek tefsir edilmesinin bir çok nedeni bulunmaktadır. Bunları başlıca şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Bazı sûrelerin faziletine dair âyet ve hadislerin mevcudiyeti.

Örneğin Fatiha sûresine; "Fâtihatü'l-Kitâb", "Ümmü'l-Kur'an", "Ümmü'l-Kitâb", "Seb'ul-Mesânî" (Namazlarda tekrarlanan yedi âyet)<sup>49</sup> "Hamd" ve "Şifâ" gibi isimlerin verilmesi...<sup>50</sup> Ayrıca İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olması<sup>51</sup> ve Muavvezeteyn sûrelerinin misli görülmediğine dair Rasûlullah (s.a.v.)'den haber varid olması v.b.<sup>52</sup>

2- Namaz sûreleri gibi sık sık okunan sûrelerin açıklamalarının da bilinmek istenmesi.

3- Kur'an'a olan derin saygı ve hizmet aşkı.

Yaşları ilerlemiş olan bazı âlimler, Kur'an'ın tamamını tefsir etmeye ömürleri yetmiyeceği endişesiyle, hiç değilse bazı sûreleri seçerek tefsir etmek sûretiyle de olsa ona hizmet etme şerefine nail olmak istemişlerdir.

---

48- a.e., s. 54, 55.

49- "Andolsun ki biz sana tekrarlanan yedi (âyeti) ve yüce Kur'an'ı verdik" (el-Hicr, 15/87).

50- İbn Kesîr, İmâduddin Ebü'l-Fidâ' İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/8.

51- Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 13.

52- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, Sünen, *Fedâilu'l-Kur'an*, 12/2902.



4- Cemiyet hayatındaki toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan zorunluluk ve günümüzdeki yeni oluşumlara bizzat Kur'an ışığından cevap arayarak maksada ulaşmak.

5- Bunların dışında bazan bir mezhebe karşı reddiye olarak yazılan müstakil sûre tefsirlerine de rastlayabiliriz.

Müstakil sûre tefsiri hakkında yapılan çalışmalara şu örnekleri verebiliriz:

1- "Tefsîru fâtihati'l-Kitab" Hicrî 474 yılında vefat eden Abdülkâhir b. Abdirrahman el-Cürcânî'ye aittir.

2- "Tefsîru'l-Fâtiha" Hicrî 606 tarihinde vefat eden Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'ye ait olup ona "Mefâtîhu'l-Ulûm" (İlimlerin anahtarları) diye isim vermiştir.

3- Yine Muhammed b. İshak el-Konevî'ye (v. 673 h.) ait olan ve Tasavvuf ehlinin yaklaşımına göre yapılmış olan Fâtiha tefsiri.

4- Fahrüddin er-Râzî'ye ait olan "Tefsiru sûreti'l-ihlâs".

5- "Tefsiru sûreti'l-Mülk": Bu eser Hicrî 940 yılında vefat eden Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Bâşâ'ya aittir.<sup>53</sup>

### G- DİĞER ĞAŞİYE SÛRESİ TEFSİRLERİ

Yapmış olduğum çalışmalar neticesinde başta Süleymâniye Kütüphanesi olmak üzere tüm kütüphanelerde, Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-Zünûn ve Zeylîsinde Ğâşiye sûresinin matbu ve yazma tefsirine rastlayamadım.

Yalnız Üsküdar-Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Emir Hoca Bölümü 32 no da kayıtlı "Tefsiru sûreti Nebe' ilâ sûreti Ğâşiye" adında Kadı Beydâvî'ye<sup>54</sup> ait olan bir adet yazma nüshaya rastladım. 21 varaktan ibaret olan bu nüsha Ta'lik hattıyla yazılmış olup 212 x 150, 153 x 100 mm. ebadında olup sonu noksan ve aynı zamanda ciltlidir.

---

53- Çelebi, Katib, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I/449-455.

54- Beydâvî'nin vefat tarihi hakkında iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre hicrî 691, ikinci görüşe göre hicrî 685 yılında vefat etmiştir (Zehebî, *a.g.e.*, I/296, 297).

Bu arada yapmış olduğum karşılaştırma neticesinde söz konusu yazma nüshanın, elimizde mevcut ve yine Kadı Beydâvî'ye ait olan, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" adlı, meşhur Beydâvî tefsirinden çok daha farklı olduğuna bizzat kanaat getirdim.

## II. BÖLÜM

### ĞÂŞİYE SÛRESİ TEFSİRİNE GİRİŞ

#### A- Ğâşiye Sûresi'nin Genel Muhtevası:

Adını, ilk âyette geçen ve her şeyi saran, kaplayan, dehşeti her şeye ulaşan kıyamet günü anlamına gelen “el-Ğâşiye” kelimesinden almıştır.

Bu sûrede kıyamet ve âhirete ait haberler vardır. Ayrıca Allah'ın (c.c.) varlığını anlamaya yardım edecek bazı kevnî deliller de serdedilmiştir. Hayatın bir plan ve program içinde akıp gittiği, bu akışın sonunda Allah'a varılacağı ve O'nun katında hesap verileceği anlatılır.<sup>55</sup>

Âyet sayısı 26, kelime sayısı 92, harf sayısı ise 381'dir. Fâsılası; Mim, ra, te, ayın ve he harflerinden ibarettir.

#### B- Ğâşiye Sûresi'nin Fazileti:<sup>56</sup>

İbn Kesîr (v. 774 h.) tefsirinde Nu'man b. Beşîr'den naklen Rasûlullah (s.a.v.)'in Bayram ve Cuma namazlarında A'lâ sûresi ile birlikte Ğâşiye sûresini okuduğunu rivayet etmiştir. Yine İmam Malik'den naklen şu rivayeti de kitabına almıştır: Kays b. Dahhâk, Nu'man b. Beşîr'e Rasûlullah'ın (s.a.v.) Cuma namazında Cum'a sûresiyle birlikte hangi sûreyi okuduğunu sormuş, o da; “Ğâşiye sûresi”, demiştir. Aynı hadisi Müslim ve diğer sünen sahipleri değişik kanallardan naklederler.<sup>57</sup>

55- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe açıklamalı meali (Terç. İlahiyatçılardan oluşan altı kişilik bir heyet), s. 591.

56- Keşşaf ve Beydâvî gibi bazı tefsircilerin rivâyet etmiş oldukları, “Kim Ğâşiye sûresini okursa Allah Teâlâ onu kolay bir şekilde hesaba çeker” şeklindeki hadis mevzuattan kabul edilmiştir (Bkz. Hâfız İsmâil el-Kanevî, *Hâşiyetu'l-Konevî alâ Tefsiri'l-Beydâvî*, 7/108).

57- İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4/503; İlgili hadisler için bkz. Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, Cum'a: 16; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, *Salât*: 234, 236/1122; Nesâî, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Cum'a, 40/1421, 1422; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, *Kitâbu İkâmeti's-salâh*, 90/1119; Mâlik, İmam Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Cum'a, 9/19.

### C- Ğâşiye Sûresi'nin Nüzûlü:

İlk gelen sûrelerdendir. Nüzûl sırasına göre 67. sûre olup Zâriyât sûresinden sonra ve Kehf sûresinden önce Mekke'de inmiştir.<sup>58</sup> (Mekke'de indiği hususunda ihtilaf yoktur). Resmî sıraya yani Hz. Osman mushafına göre ise 88. sûre olup A'lâ sûresinden sonra gelir.

Yaptığım araştırmalarda sûrenin tamamının nüzûlü ile ilgili özel bir sebep veya olaya rastlayamadım. Yalnız Taberî, 17. âyetin tefsirinde, Bişr kanalıyla Katâde'den şu rivâyeti nakleder: "Ne zaman ki Cenâb-ı Allah Cennetteki nimetleri vasfedince, bu durum sapıklar gürûhu'nun tuhafına gitti. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Deveye bir bakmazlar mı ki nasıl yaratıldı?" âyeti celilesini inzal buyurdu. Zira deve, Arapların taşınabilir mallarından ve gündelik yaşantılarından bir parçaydı".<sup>59</sup>

Ayrıca sûrenin indiği ortam; Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'de tebliğ'e başladığında, müşriklerin pek daha hassas davrandıkları bir dönemdir. Özellikle Tevhid ve Âhîret hakkında birşey duyar duymaz öfkelenen kimselere: "O gün tüm kainatın büyük bir felakete uğrayacağını bilmiyor musunuz? O gün insanlar iki grup halinde bulunacaklar ve her iki grup da farklı akibetler ile karşılaşacaklardır." şeklindeki bir uyarıdan sonra yaradılış ile ilgili kendilerine sorular yöneltip tevhide davet edilmektedir.<sup>60</sup>

---

58- İbn Âşûr, Muhammed, *et-Tâhir, Tefsîru't-Tahrîri ve't-Tenvîr*, Cüz. 30/293.

59- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 12/105; Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 214.

60- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 7/101.

## D- Ğâşîye Sûresi'nin Kendisinden Önceki el-A'lâ ve Sonraki el-Fecr Sûreleri ile olan Münasebeti

### a) Bir önceki sûre (el-A'lâ) ile olan münasebeti:

Bu sûrenin maksadı; her şeyi kapsayıp bürüyen bir kıyamet ile başlayan ve kendisinde muttakilerle suçlulara yapılacak muameleden bahseden âhîret yurdunu isbat edip bütün bunlara dair Allah'ın kudretinin varlığına işaret etmek suretiyle el-A'lâ sûresinin son kısmını beyan etmektir.<sup>61</sup>

Merhum Elmalılı der ki “Evvelki sûrenin sonunda, temize çıkan kimsenin kurtuluşa ereceği ve Âhîretin, Dünya'dan hayırlı olduğu haber verilmişti. Bu sûre, Ğâşîye hadisesi ile felahın mânasını ve hayırlı oluşun vechini izah edecek, Dünya'nın âhîrinin mutlak bir kıyâmet ile son bulacağını, asıl felah ve saadetin o Ğâşîye (kıyâmet)'den muvaffakiyetle çıkıp nimete eren ve sonsuza dek sa'yinden (gayretinden) hoşnud kalan mes'udlara ait olacağını açıklamak suretiyle öğüt vermeye devam edecektir.<sup>62</sup>

Ayrıca el-A'lâ sûresinde, Allah Teâlâ'nın: “Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin, tâ ki takva sahibi olasınız.”<sup>63</sup> buyruğunu açıkladığını gördük. Ondan sonra gelen el-Ğâşîye sûresi de aynı âyeti açıklar. Fakat yeni bir üslupla, Bakara sûresi 21. âyet, gayeye sadece Allah'a ibadetin ulaştıracağını açıklayarak, insana, yeri ve göğü yaratan Allah Teâlâ'ya ibadet etmeyi emreder. Başkasına yapılan ibadet ise insanı ancak cehenneme götürür.

el-Ğâşîye sûresi bize iki tablo sunar. Biri, ibadet eden fakat ibadetlerinde Allah'a ortak koşan kullar tablosu; diğeri Allah'a ortak koşmayan kullar tablosu. Bu sûre bize bu iki grubu anlatır. Arkasından da Azîz ve Celîl olan Allah'ı birlemeye dikkat çeker. Sonra da Rasûlullah (s.a.v.)'e hatırlatmayı emrederek son bulur.

---

61- Bıkâî, İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 22/1.

62- Elmalılı, *a.g.e.*, 8/5770.

63- el-Bakara, 2/21.

Gözönünde bulundurulması gereken nokta şudur: el-Ğâşiye sûresi bize, cehennemliklerin bedbahtlığından ve başlarına gelecek kötü hallerden, cennetliklerin kurtuluşlarından ve içinde yüzecekleri nimetlerden bahseder. O halde bu sûre, kendisinden önceki sûreye sıkı sıkıya bağlıdır. Öğüt verme emri hem el-A'lâ hem de el-Ğâşiye sûrelerinde, el-A'lâ sûresinin ortalarında el-Ğâşiye sûresinin sonlarında yer almıştır. Bu durum her iki sûrenin tek bir anlatım düzenine sahip olduklarına işaret eder. Sonuç olarak her iki sûrenin ekseni de birdir.<sup>64</sup>

**b) Bir sonraki sûre (el-Fecr) ile olan münasebeti:**

Said Havva tefsirinde der ki “el-Ğâşiye sûresi'nin Rasûlullah (s.a.v.)'e hitabederek sona erdiğini ve el-Fecr sûresinin de yine O'na hitapla başladığını unutmaya ve el-Ğâşiye sûresindeki: “Onlara zor kullanıcı değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkar ederse Allah onu en büyük azaba uğratar.”<sup>65</sup> âyetleriyle, el-Fecr sûresindeki “Çünkü Rabbin hep gözetlemekteydi”<sup>66</sup> âyetini gözönüne getir. Bütün bunlar bize bu grubu oluşturan üç sûrenin bütünlüğünü göstermektedir.<sup>67</sup>

Aynı zamanda Fecr sûresinin maksadı, Ğâşiye sûresinin sonundaki İyâb (Allah'a dönüş) ve Hisab (Hesaba çekilme) kavramlarını bir nevi delillendirme olup, buna en güzel örnek de, sabahın açması ve haddi zatında bir önceki gündün farksız olması, uyuyan kimselerin bir nevi küçük ölüm olan uykudan kalkıp gündüzün aydınlığında hayat mücadelesine başlamaları ve bunun hesap günündeki sevap veya günah beklentileri ile olan alâkasıdır.

Ğâşiye sûresi, mutlaka Allah'a dönüş ve hesâba çekilme ile ilgili âyetlerle sona ererken, Fecr sûresinde konu edilen gündüz ve gecenin değişip yok olduktan sonra sürekli yenilenmesi Allah Teâlâ'nın bütün canlıları öldükten sonra yeniden diriltmeye dair kudretine en güzel delil olup hesaba çekilme işi bundan sonra gerçekleşecektir.<sup>68</sup>

---

64- Said Havva, *el-Esas fi't-Tefsîr* (Çev: Abdüsselâm Arı), 16/166.

65- el-Ğâşiye, 88/22-26.

66- el-Fecr, 89/13.

67- Said Havva, *a.g.e.*, 16/177.

68- Bıkâî, *a.g.e.*, 22/21-22.

## E- Sûredeki İstilahlar, Garib Lafızlar ve Bazı Kelimelerle İlgili Açıklamalar:

### 1- Hadis حَدِيث (Âyet no: 1)

Haber veya söz olarak kendisinden bahsedilen her şeye “hadis” denir. Araplar; söz, sözü, laf lafı açarmış anlamında “الْحَدِيثُ ذُو شَيْئُونِ” -el-hadîsu zû şucûn” tabirini kullanırlar. Hadisçilerin ıstilahında ise; Rasûlullah (s.a.v.)’e nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerdir. Hadis kelimesi aynı zamanda -yeni- anlamına da gelir.<sup>69</sup>

Başka bir tarife göre hadis, insanoğluna işitme yoluyla veya vahiy kanalıyla, uyanık halinde veyahut uykuda iken ulaştan her sözdür.<sup>70</sup> Örneğin: “Hani Peygamber bazı hanımlarına bir söz fısıldamıştı”.<sup>71</sup> âyetinde geçen “hadis” ve “... ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin.”<sup>72</sup> âyetindeki “hadis” in çoğulu olan “Ehâdîs” kelimeleri gibi... Aynı zamanda Allah Teâlâ yüce kitabı Kur’an’ı da “Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz (hadis) getirsinler”<sup>73</sup> buyurarak “hadis” diye adlandırmıştır.

### 2- el-Gâşiye الْغَاشِيَةِ (Âyet no: 1)

el-Gâşiye kelimesi عَشِيًّا veya غَشَايَةً masdarından ism-i fail olup herhangi bir şeyi örten her nesneye denilir. Burada ise kıyamet gününden kinâye edilmiştir. Çoğulu - غَوَاشٍ -dır.<sup>74</sup>

Âlimler el-Gâşiye ifadesi hakkında değişik görüşler zikretmişlerdir (Bkz. s. 36).

69- el-Mu'cemu'l-Vasît, 1/160.

70- Râgıb, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* (thk. Safvan Adnan Davûdî), s. 222.

71- et-Tahrîm, 66/3.

72- Yûsuf, 12/101.

73- et-Tûr, 52/34.

74- Râgıb, a.g.e., s. 607.

### 3- Hâşia حاشية (Âyet no: 2)

Hâşia kelimesi ism-i fail olup الحشوع kökünden türemiştir. Boyun eğmek, itaat etmek mânasına gelen ed-Darâat - الزراعة - kelimesiyle eş anlamlıdır. Şu kadar var ki ed-Darâat kelimesi daha çok kalpte mevcut olan şey hakkında kullanılır. Bundan dolayı denilmiştir ki “Kalbin boyun eğip itaat etmesi uzuvlara da boyun eğdirmiştir”.<sup>75</sup> Şu âyeti kerime buna güzel bir örnektir. “Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler”.<sup>76</sup>

### 4- Âmile عاملة (Âyet no: 3)

İsm-i fail olup “çalışan” anlamındadır ve Amel- عمل kökünden türemiştir. Amel ise canlıların iradeleriyle yapmış oldukları her türlü fiildir. Şu kadar var ki bu kelime -fiil-den daha hususidir. Çünkü -fiil- bazı kere canlılardan kasıtsız olarak ortaya çıkan işlere dendiği gibi bazan cansızlara da nisbet edilir. Amel ise bu gibi yerlerde çok az kullanılır. Amel kelimesi, البقرالعوامل el-Bakaru'l-Avâmil (çalışan sığırlar) sözü haricinde hayvanat hakkında kullanılmamıştır. Amel kelimesi, Cenab-ı Hakk'ın “Kim salih amel işlerse...”<sup>77</sup> kav-ı celîinde olduğu gibi iyi ve kötü ameller hakkında da kullanılmıştır.<sup>78</sup>

### 5- Nâsibe ناصبة (Âyet no: 3)

Yorulmak anlamındaki Nasab - نصب - kökünden ism-i fail olup yorulan anlamına gelir. Araplar, “tedirginlik ve kaygı onları yordu.” anlamına gelen - نصب - نَصَبُ - sözünü söylerler.

Ayrıca ağır şartlarda bir hayli gayret gösterilerek sağlanan hayat mücadelesi için de “عيش ناصب.” tabirini kullanırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de ise “Boş kaldınımı hemen başka işe yönel”<sup>79</sup> şeklinde zikredilmiştir. Zira yorgunluk işin peşinden gelir. Yine denilmiştir ki “Farz amelleri bitirdiğinde hemen nafileye giriş”.<sup>80</sup>

75- a.e., s. 283.

76- el-Mu'minûn, 23/2.

77- en-Nisâ, 4/124.

78- a.e., s. 587.

79- el-İnşirâh, 94/17.

80- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, Lisânu'l-Arab, 1/758; Ayrıca bkz. el-Mu'cemu'l-Vasît, II/924.



## 6- Taslâ تصلي (Âyet no: 4)

Taslâ kelimesi, تصلي kökünden fiili muzaridir. Saly'in aslı ise ateşle tutuşturmadır. تصلي fiili, önüne النار kelimesi gelirse veyahut ب harfi ile taaddi ederse, ateşte yanmak, ateşe maruz kalmak anlamına gelir. أَصْلِي إِسْلَاءٌ şeklinde gelip normal mef'ul aldığında, yahut فِي وَب veya عَلَى ile taaddi ettiğinde ise ateşe koymak anlamında olur. اللحم (et) veya الشاة (koyun) gibi bir kelimeyle söylendiğinde ise eti kızartıp kebab yapmak anlamına gelir.<sup>81</sup>

Söz konusu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette "Alevli ateşe girecek"<sup>82</sup> diğer bir âyette "En büyük ateşe girecek olan"<sup>83</sup> şeklinde buyurmuştur. Yine denilmiştir ki صلي النار -ateşe girdi- ise -başkasını ateşe soktu- anlamına gelir. Örneğin; "Onu ateşe koyacağız"<sup>84</sup> âyetinde olduğu gibi...<sup>85</sup>

## 7- Ayn عين (Âyet no: 5, 12)

Aynı kelimesi vücudumuzun bir uzvu olan göz anlamına gelir. Âyeti kerimede "... Göze göz..."<sup>86</sup> şeklinde zikredilmiştir. "Falanca benim gözümdür" denilerek onun gözetilip korunması gerektiği anlatılmak istenmiştir. Ciltteki bir kusur olan ince dairevi şekillere de ayn denilmiştir. Bir de bir şeyin ayn'ı, onun kendisi demektir.

Bakıp gözetmesinden dolayı casusluk yapan kimseler için de ayn kelimesi kullanılmıştır. Cevherlerin en kıymetlisi olduğundan Altın'a da ayn denilmiştir. Nitekim bu uzuv, uzuvların en değerlisi olduğundan falanca topluluğun en şerefli kimseleri için "o kavmin gözdeleri" denilmiştir.

81- Râgıb, *a.g.e.*, s. 490.

82- el-İnşikâk, 84/12.

83- el-A'lâ, 87/12.

84- en-Nisâ, 4/30.

85- Râgıb, *a.g.e.*, s. 490.

86- el-Mâide, 5/45.

Kıymetinden dolayı su kaynağına ayn -göze- denilmiştir.<sup>87</sup> Âyeti kerimede “(Bu şarap) orada bir gözedendir ki adına selsebîl denir.”<sup>88</sup> buyurulmuştur.

#### 8- Âniye **أَنِية** (Âyet no: 5)

Âniye kelimesi, “vakti yaklaştı, zamanı geldi” anlamına gelen Enâ (أَنِ) ve Âne (أَنِ الشَّيْءِ) fiilinden ism-i faildir. Su kaynama noktasına geldiğinde Ene'l-Mâe (أَنِ الْمَاءِ), kaynamadaki son noktasına ulaştığında ise Ene'l-hamîmu (أَنِ الْحَمِيمِ) denilir. Bu ifade âyet-i celîle de şöyle geçer. “Onlar, cehennemle kaynar su arasında dolaşır dururlar.”<sup>89</sup> Bir şey son noktasına, nihai hedefine ulaştığında da aynı kelimeyle tabir edilir.<sup>90</sup>

#### 9- Darî' **ضَرِيح** (Âyet no: 6)

Darî' Şibrik - شَبْرَق (Deve dikenini) denilen kuru ve dikenli bir ottur. Taze iken develer onunla otlanırlar. Kurduğunda ise bozulur ve artık o bir zehirdir.<sup>91</sup> Dîneverî demiştir ki “Bu kötü bir otlaktır. Otlayan hayvanlar ister yağ için olsun isterse et için olsun oraya bağlanmazlar. Şayet başka bir otlığa gitmezlerse durumları kötüleşir.”<sup>92</sup>

Râzî, tefsirinde Hasan el-Basrî'den şu rivayeti nakleder. “Darî'” tıpkı, “elîm, semî', bedî'” kelimelerinin, mu'limu, musni', mubdi' anlamlarına gelmeleri gibi, Mudri' (الْمَضْرِيح) -acı veren- anlamında olup, bu, “Onların yiyecekleri ancak, kendisinde bulunan sertlik, acılık ve harareten dolayı, alınması halinde kendilerini hor ve zelil olmaya, perişanlığa sevkeden yiyeceklerdendir.” demektir.<sup>93</sup>

#### 10- Nâime **نَاعِمَة** (Âyet no: 8)

نَاعِمَة kökünden ism-i fail olup Nâim - نَاعِم - kelimesinin müennesidir. Semiz kuş için - طَيْر نَاعِمَة - Tayrun Nâimetün- dendiği gibi yumuşak elbisiye de

87- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l-luğa ve Şihahu'l-Arabiyye)*, 2170, 2171; Râgıb, s. 598, 599.

88- el-İnsan, 76/18.

89- er-Rahmân, 56/45.

90- İbn Manzûr, *a.g.e.*, 14/48; Râgıb, *a.g.e.*, s. 96.

91- Bıkâî, *a.g.e.*, 22/5.

92- Dînevî, Ahmed Davud b. Venende'd-Dînevî, *Kitabu'n-Nebât*, s. 100.

93- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Kebîr*, 16/139.

- ثياب نائمة - Siyâbün Nâimetün- denir. Bu kelime aynı zamanda yeşil bahçe için de söylenir.<sup>94</sup>

Nazmu'd-Dürer'de ise şöyle açıklanır: Sevinçli, güzel, nimet ve saadetin yüzüne yansıdığı kişi demektir.<sup>95</sup> Nimet ise mutluluktur.<sup>96</sup>

### 11- Sa'y سعى (Âyet no: 9)

Sa'y kelimesi adım atmaktan ziyade hızlı yürümedir. İster hayırlı isterse şerli olsun herhangi bir işte yapılan her türlü gayret için kullanılır. Nitekim âyeti kerime de şu şekilde kullanılmıştır. "Allah'ın meşitlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır!"<sup>97</sup> Başka bir âyette ise "... işte bunların çalışmaları makbuldür."<sup>98</sup> şeklinde buyurulmuştur.

Sa'y kelimesi daha çok iyi işlerde kullanılır. Safa ile Merve arasındaki yürüme de sa'y ile tahsis edilmiştir.<sup>99</sup>

Kitâbu'l-Ayn'da ise şu şekilde açıklanmıştır. Sa'y, iş yani elde edilen kazançtır.<sup>100</sup>

### 12- Râdiye راضية (Âyet no: 9)

Râdiye, -râdin - راضٍ - kelimesinin müennesidir. Radiyehu, bihi, anhü, aleyhi - راضيه به، عنه، عليه - Onu seçti ve kabul etti anlamındadır. Lam ile kullanılırsa, radiyehu lehu - راضيه له - onu o iş için ehil gördü, eğer mim ile kullanılırsa, radiye minhu kezâ - راضى منه كذا - yetindi demektir.<sup>101</sup> راضى عنه ise razı olmak mânasını da ifade eder. Kulun Allah'tan razı olması, hükmünün cereyan ettiği şeyi kerih

94- el-Mu'cemu'l-vasît, II/935.

95- Bıkâî, a.g.e., 22/8.

96- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, Kitâbu'l-Ayn, II/162.

97- el-Bakara, 2/114.

98- el-İsrâ, 17/19.

99- Râğıb, a.g.e., s. 412.

100- Ferâhidî, a.g.e., 2/202.

101- el-Mu'cemu'l-vasît, 1/351.

görmemesi, Allah'ın kuldun razı olması ise, o kulun emirlere sarıldığı ve nehiylerden kaçındığını görmesidir.<sup>102</sup> Nitekim âyeti kerimede "Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah'dan"<sup>103</sup> buyurulmuştur.

### 13- Cennet حنة (Âyet no: 10)

Cenn kelimesinin aslı herhangi bir şeyi duyudan gizlemedir. Bu bağlamda "Gece onu örttü" denir. Bu ifade âyette şöyle geçer: "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü".<sup>104</sup> Duyulardan gizli kaldığı için kalbe de -Cenân- denmiştir.

Cennet, yeri ağaçlarıyla örten ağaçlı her bahçedir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Andolsun, Sebe' kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı".<sup>105</sup>

Âhiretteki nimetlerin yurdu olan Cennet'in<sup>106</sup> bu şekilde isimlendirilmesi, her ne kadar aralarında çok fark olsa da -yeryüzündekine teşbih içindir. Yahut da Cenâb-ı Allah'ın şu âyetinde "Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez..."<sup>107</sup> işaret edilen nimetlerinin bizden hâl-i hazırda gizli olduğu içindir.<sup>108</sup>

Bundan başka araplar, hurma bahçesine de "Cennet" diye isim vermişlerdir.<sup>109</sup>

### 14- Lâğiye لاغية (Âyet no: 11)

Lâğiye kelimesi lağv - لغو kökünden ism-i faildir. Sözdün lağv olanı denilince, bundan hiç bir kıymet ifade etmeyen söz anlaşılır. Bu ise düşünmeksizin ve rastgele irad edilen söz olup boş laf yerine geçer. Aynı zamanda serçe ve benzeri kuşların sesine de lağv denir.

102- Râgıb, *a.g.e.*, s. 356; Ayrıca bkz. Muhammed b. Ebî Bekr Abdülkadir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 246.

103- el-Mâide, 5/119.

104- el-En'âm, 6/76.

105- es-Sebe', 34/15.

106- el-Mu'cemu'l-vasît, 1/141.

107- es-Secde, 32/17.

108- Râgıb, *a.g.e.*, s. 204.

109- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr Abdülkadir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 114.

Âyet-i kerimenin ifadesiyle her çirkin söz lağv diye isimlendirilir. Örneğin; “Orada ne boş bir lakırdı ne de yalan işitirler”<sup>110</sup>, başka bir âyette ise, “Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler”<sup>111</sup> buyurulmuştur. Aynı zamanda üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmeyen şeyler hakkında da lağv kelimesi kullanılmıştır. Yeminlerdeki lağv bu kabildendir.

“Orada boş söz işitmezler”<sup>112</sup> âyetindeki lâğīye - لاغية - kelimesi lağv لغو - anlamında olup Kâzibetün - كاذبة - örneğinde olduğu gibi kelâmın sıfatı kılınmıştır.<sup>113</sup>

İbnü Manzûr demiştir ki; kendisiyle herhangi bir menfaat ve faide elde edilmeyendir. Mücâhide göre bu kelime sövgü anlamındadır. Diğerlerine göre ise; lâğīye ve levâğî kelimeleri lağv anlamındadır.<sup>114</sup>

#### 15- Surur سرور (Âyet no: 13)

Serîr سرير kelimesinin çoğuludur. Serîr ise;

- Yaslanılan ve üzerine oturulan şeydir.
- Ölü, üzerine yüklenmeden evvelki na'sdır.<sup>115</sup>
- Başın boyun üzerine yerleştiği kısımdır.

Serîr kelimesi, insanın içinde gizli söz anlamındaki “Sır” kelimesinden türemiştir. Aynı kelimedenden türeyen “serâr” ise kendisinde hilâl'in gizlendiği ay'ın son günüdür. Surûr - سرور - ise gizli sevinçtir.<sup>116</sup>

Münâvî (v. 1031 h.) demiştir ki; Serîr, sevinçten dolayı üzerine oturulan şeydir. Çünkü o, nimet sahibi mutlu kimseler içindir.<sup>117</sup>

110- en-Nebe', 78/35.

111- el-Mü'mînün, 23/3.

112- el-Ğâşiye, 88/11.

113- Râgıb, a.g.e., s. 743, 744.

114- İbn Manzûr, a.g.e., 15/350, 351.

115- el-Mu'cemu'l-vasît, 1/427.

116- Râgıb, a.g.e., s. 404.

117- Münâvî, Muhammed Abdurraûf, et-Tevfik alâ mühimmâti't-taârîf, s. 402.

### 16- Ekvâb اكواب (Âyet no: 14)

Kûb - كؤب kelimesinin çoğuludur. Bu ise kulpu olmayan bardaktır. Âyet-i kerîmede “Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle”<sup>118</sup> şeklinde buyurulmuştur.<sup>119</sup>

### 17- Nemârik غارق (Âyet no: 15)

Numruk - عرق ve numruka - غرقة kelimelerinin çoğulu olup ufak yastık anlamındadır.<sup>120</sup> Eyer üzerindeki kadife gibi olan halıya da bu kelime kullanılmıştır.<sup>121</sup>

### 18- Zerâbiyy زربى (Âyet no: 16)

Zurb - زرب kelimesinin çoğuludur. Bu da mükemmel bir şekilde işlenip boyanmış ve bir yere nisbet edilen bir çeşit kumaştır. Başka bir rivayete göre “zurb”e nisbet edilmiştir. Zurb ise koyunların barındığı ağıl olup istiare ve teşbih yoluyla âyet-i kerîmede söylenmiştir. Zurb ve Zerîbe, koyunların mekanı, avcılarının avlanmak için kazıp içine saklandıkları çukur<sup>122</sup> ve yırtıcı hayvanların içine gizlendikleri mekan anlamına da gelir.<sup>123</sup>

Başka bir tarife göre; çoğulu zerâbiyy - زربى olan zerbiyye kelimesi, üzerinde oturmak için serilen minderdir.<sup>124</sup>

Râzî, Muhtar’da demiştir ki “Nemârîk’in vesâid -yastıklar olduğunu söylemişim. Bu ise Zerâbiyy- زربى âyetinden evvel zikredilmiştir. Öyleyse zerâbiyy nasıl nemârîk olurdu. Bu (zerâbiyy), kadife kumaşla kaplanmış eyer ve halılar anlamındadır”.<sup>125</sup>

118- el-Vâkıa, 56/18.

119- Râgıb, a.g.e., s. 728; Râzî, Muhtar es-Sihâh, s. 581.

120- Râzî, Muhtar, s. 680.

121- el-Mu’cemü’l-vasît, 2/954.

122- Râgıb, a.g.e., s. 379.

123- Cevherî, a.g.e., 1/142.

124- el-Mu’cemü’l-vasît, 1/391.

125- Râzî, a.g.e., s. 270.

### 19- Mabsûse مَبْسُوسَةٌ (Âyet no: 16)

İsm-i mef'ul olup Bess- بَسَّ kökünden türemiştir. “Bess” kelimesi ise, dağıtmak ve bir şeyi saçıp savurmak anlamına gelir. Rüzgarın toprağı savurması gibi.<sup>126</sup> Bess kelimesi, birçok nesnelere değişik yönlerde dağıtmak anlamına geldiği gibi, icad etmek ve yaratmak mânasına da gelir. Örneğin; “... yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında...”<sup>127</sup> âyetindeki Bess kelimesi bu anlamdadır. “Besse’s-sultanu el-Cünde -Hükümdar askeri yaydı” yani onları şehre dağıttı<sup>128</sup>, “Besse’l-metâe fi nevâhi’l-Beyti-Eşyayı evin değişik bölümlerine yayıp döşedi”, “Besse’l-habere-Haberi yayınladı”<sup>129</sup> gibi cümleler hep bu kelimeyle birlikte kullanılmıştır.

### 20- Nazar - النَّظَرُ (Âyet no: 17)

Nazar, gözü ve basiret duygusunu bir şeyi görüp anlamak için çevirmektir. Onunla bazan düşünmek ve incelemek hedeflenir. Bazan da incelemeden sonraki elde edilen bilgi kastedilir. “Baktın fakat iyi bakamadın” yani iyice düşünüp bilgi sahibi olamadın denilir. “De ki; göklerde ve yerde neler var, bakın”<sup>130</sup> yani düşünüp de ibret alın.

Nazar kelimesinin; “göz organı ile bakma” anlamında kullanılması halk arasında meşhurdur. “Basiret ile bakma” anlamında kullanılması ise daha çok entellektüel bir kesim arasında yaygındır.<sup>131</sup>

### 21- Halk - خَلَقَ (Âyet no: 17)

Halk kelimesi aslında dosdoğru bir şekilde tâkdir olup, hiçbir şeyi örnek almaksızın ve herhangi bir asıldan olmaksızın bir şeyi yaratmak -yoktan var etmek- anlamında kullanılmıştır. “Yeryüzünü ve gökyüzünü yarattı”<sup>132</sup> yani yoktan var etti. Bu kelime, bir şeyi başka bir şeyden icad etti anlamında da kullanılmıştır.

126- Râgıb, *a.g.e.*, s. 108.

127- el-Bakara, 2/164.

128- Münâvî, *a.g.e.*, s. 114.

129- *el-Mu’cemü’l-vasît*, 1/38.

130- Yûnus, 10/101.

131- Râgıb, *a.g.e.*, s. 812.

132- el-En’âm, 6/73; en-Nahl, 16/3; ez-Zümer, 39/5.

“Sizi tek bir nefisten yaratmıştır”.<sup>133</sup> “İnsanoğlunu bir nutfeden yaratmıştır”.<sup>134</sup> Âyetlerinde olduğu gibi.

Yoktan var etmek anlamında olan halk (yaratma), ancak Allah’a mahsustur. Dönüşümlü olan, yani Allah’ın başkasının elinden yaratması işine gelince Cenab-ı Allah kendisi dışındaki kimse için bazı hallerde bunu gerçekleştirmiştir. Îsâ (a.s.) örneğindeki gibi. “Hani iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu”.<sup>135</sup>

Halk kelimesi, iki şeklin dışında insanlar hakkında kullanılmaz. Birincisi; Takdir etmektir. Şairin şu sözündeki gibi: **فَلَا تَقْرَى مَا خَلَقْتَ وَبِوَعْدِ**

“Sen takdir ettiğin birşeyi hemen uyduruveriyon,

Bazı kimseler ise takdir edip sonra da uydurmuyor”.

İkincisi; Yalan uydurma hakkında kullanılır.<sup>136</sup> Şu âyette olduğu gibi: **وَتَحْلُوْنَ**

... asılsız sözler uyduruyorsunuz...”<sup>137</sup>

## 22- Semâ’ سماء (Âyet no: 18)

Bir şeyin semâsı onun en üstündeki şeydir. Ayrıca şu mânalara da gelir. a) Yerin karşılığı, b) Gök cisimleri, c) Üstünde olup seni gölgelendiren her şey, d) Bulut, e) Yağmur, “Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin”<sup>138</sup> âyetinde geçen semâ’ kelimesi bu anlamdadır. f) Ot (Çünkü gökten inen yağmurla biter)<sup>139</sup> v.b.

Bazıları demiştir ki; her semâ’, kendisine nisbetle daha aşağıda olana göre semâ’, daha yukarıda olana göre ise yerdir. Sadece en üst semâ’ böyle değildir. Allah Teâlâ’nın şu kavli-i celîli buna hamledilmiştir. “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır”.<sup>140</sup>

133- ez-Zümer, 39/6.

134- en-Nahl, 16/4.

135- el-Mâide, 5/110.

136- Râgıb, a.g.e., s. 296.

137- el-Ankebût, 29/17.

138- Nûh, 71/11.

139- el-Mu’cemu’l-vasit, 1/452, 453.

140- et-Talâk, 65/12.



Yerin mukabili olan semâ' müennestir. Bazan müzekker olur, hem tekil ve hem de çoğul için kullanılır.<sup>141</sup> Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri mevcuttur.<sup>142</sup>

Çoğulu Esmiyetün (أسمية) ve Semâvâtün (سَمَوَاتٌ) şeklinde gelir.<sup>143</sup>

### 23- Ard أرض (Âyet no: 20)

Semâ'nın mukabili olan küttedir. Çoğul olarak Kur'ân-ı Kerîm'de varîd olmamıştır. Semâ' ile her şeyin en yüksek olanı ifade edildiği gibi Ard ile de en alt olanı belirtilmiştir. Bitkisi güzel olan yer için "أرض أريضة - Ardun Arîdatün", yere iyice yerleşip çoğalan bitki için de "Taarrada'n-nebtü - تأرض النبات" denilmiştir.<sup>144</sup>

Ard kelimesi müennes olup cins isimdir. Tekili için -Ardatün - ارضة denilmesi gerekirken denilmemiştir. Ra'nın fethasıyla çoğulu, Eredât أرضات ve Eradûn- أرضون şeklinde gelmiştir. Son iki şekilde ra'nın sakin okunduğu da olmuştur. Ard kelimesi, İbn Abbas (r.a.)'ın yer sarsıldığında "أزلت الأرض أم بأرض - Yer mi sarsıldı yoksa bende titreme mi var?" sözünde olduğu gibi, titreme ve sarsılma anlamına da gelir.<sup>145</sup>

### 24- Sath سطح (Âyet no: 20)

Sath, derinlik olarak değil de uzunluk ve genişlik olarak bölünebilen şey olup sonu ise çizgidir.<sup>146</sup> Bir de her şeyin en üst kısmı olarak bilinen sath vardır. "Satahallahu'l-Arda sathan - سطح الله الأرض سلحا" cümlesi, "Allah yeryüzünü döşedi" anlamındadır.<sup>147</sup> Aynı kelimeden türeyen "Raculün mestûhun ve safîhun - رجل مسطح وسطح" ifadesi -yere serilmiş ölü- demektir. Ayrıca "Deveyi çökertti" anlamına gelen -Sataha'n-Nâkate سطح الناقة" cümlesi de Araplar arasında kullanılagelmiştir.<sup>148</sup>

141- Râgıb, a.g.e., s. 427.

142- Bkz. el-Bakara, 2/29; er-Ra'd, 13/16; el-İnfîtâr, 83/1; el-İnşikâk, 85/1.

143- Râzî, a.g.e., s. 316.

144- Râgıb, a.g.e., s. 73.

145- Râzî, a.g.e., s. 14.

146- Münâvî, a.g.e., s. 404.

147- Cevherî, a.g.e., 1/375.

148- İbn Manzûr, a.g.e., 2/482-484.

## 25- Küfür کفر (Âyet no: 23)

Küfür, İmân'ın zıddıdır. “ کفر نعمة الله - Kefere ni'matallâhi” cümlesi ise Allah'ın nimetini gizleyip onu inkar etti anlamındadır.<sup>149</sup> Küfür kelimesi aynı zamanda açıklanması gereken şeyi kapatıp gizlemek anlamına gelir. Bu kelimenin sonuna elif-nûn harfleri eklenmek suretiyle oluşan -Küfrân- کفران -kelimesi ise; şükürü terketmek suretiyle ikram edenin ni'metini gizlemektir.

Küfürün en büyüğü Allah'ın vahdaniyetini, nübüvveti ve şeriatı inkâr etmektir. Küfrân kelimesi, daha çok ni'metin inkârında, küfür ise din hususunda fazla kullanılır.

Küfür, aslında bir şeyin üzerini örtmektir. Bu yüzden ziraatçıya kâfir denilmiştir. Çünkü o tohumu toprakla örtüp üzerini kapatır. Her şeyi karanlığı ile örttüğünden kapkaranlık geceye de kâfir denmiştir. Ayrıca kabir ve deniz için de bu kelime kullanılmıştır.<sup>150</sup>

İslâm öncesi edebiyatın tetkiki, kelimenin semântik yapısının gerçek nüvesinin “inanmamak” olmadığını, daha ziyade “nankörlük” yahut “minnet etmezlik” olduğunu gösterir. Gerçekten de Kur'ân-ı Kerîm, herşeye gücü yeten Allah Teâlâ'nın, hiçbir varlıktan esirgemediği, tamamen karşılıksız olan ihsan işlerini daima vurgular. Bunun karşılığında insan da, O'na lütfu ve iyiliğinden dolayı şükranını ifade görevini borçlanır. Mü'min olan kişi bu kutsal görevi ifâ etme ihtiyacını hissederken kâfir ise davranışlarında hiçbir şükür işareti taşımaz ve taşımaya da yanaşmaz.<sup>151</sup>

Teslimiyet içindeki kişi için en belirgin karşıt kâfirdir. Sıkça iman karşıtı olarak kullanılan küfür zamanla, aslen anlam çekirdeğinde bulunan nankörlük ögesinden iyice sıyrılarak, gittikçe daha çok inançsızlık anlamı taşımaya başlamış ve nihayet en yaygın şekli ile ortada minnetle ilgili hiçbir şeyin bulunmadığı durumlarda ve bu ikinci anlamda kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Yaratıcının

149- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, s. 605.

150- Münâvî, *a.g.e.*, s. 606.

151- Toshihiko, İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (Terc. Selahattin Ayaz), s. 48.

reddi olan küfür, en tipik biçimde küstahça, hoyratça ve düşüncesizce eylemlerde kendini belli eder. Küfür “alçak gönüllülüğün” tam karşıtını oluşturmakta, Allah korkusu, takva fikri ile doğrudan çatışmaktadır.<sup>152</sup>

Kâfir, Şâkir’in zıddı olarak kullanıldığında ayrı, mü’minin zıddı olarak kullanıldığında ayrı anlamlar kazanmaktadır. “Kafir”i yalnızca “inanç” ile telife kalkıştığımızda asli olan ilk mühim semântik öge tamamen kaybolmaktadır.<sup>153</sup>

Zaten Kur’an’ın kendisi (ك-ف-ر) kökünü iki farklı mânada kullanmaktadır. (Nankörlük, inançsızlık). Bazan bu ikisi arasına kesin bir ayırım hattı çekilememektedir. İşte küfrün bu iki mânası Kur’ânî düşüncede birbirlerine sıkı bir kavramsal bağ ile bağlanmışlardır.<sup>154</sup>

#### 26- İyâb (آيَاب) (Âyet no: 25)

آب يُوْبُ أَوْبًا أَوْبَةً إِيَابًا kökünden olup, أَوْبُ şeklinde sığılanılır. Bu kökten gelen Evvâb أَوْاب kelimesi, tevbe eden, Meâb مآب kelimesi ise dönülecek varılacak yer anlamına gelir. Araplar “Fülânün serîu’l-evbeti - فُلَانٌ سَرِيعُ الْاَوْبَةِ” yani, -falanca kişi dönüşü çabuk olandır- derler.<sup>155</sup>

Râgıb (v. 502 h.) demiştir ki; Evb kelimesi bir çeşit rücû’ dur. Zira bu kelime ancak irade sahibi olan canlılar hakkında söylenir. Rücû’ ise daha geneldir.<sup>156</sup>

#### 27- Hisâb حِسَاب (Âyet no: 26)

Hisâb çeşitli anlamlara gelir. Bunları başlıca şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Saymak anlamına gelir.

b) Herhangi bir şey üzerine muhasebeye çekilip neticesine göre karşılık görülen şeydir.<sup>157</sup>

152- a.e., s. 166.

153- a.e., s. 49.

154- a.e., s. 173.

155- Cevherî, a.g.e., 1/89.

156- Münâvî, a.g.e., s. 102.

157- a.e., s. 278.

c) Yeteri derecede çok olan şeydir. “Bunlar Rabbinin yeterli bir başığı, mükâfatıdır”.<sup>158</sup> âyetinde olduğu gibi.

Ayrıca kıyamet gününe; yevmü'l-Hisâb, sayı ilmine de; Ilmu'l-Hisâb denmiştir.<sup>159</sup>

#### F- Sûredeki Edebî San'atlar:

1- هل أتيتك حديث الغاشية “ O büyük felaketin haberi sana geldi mi?” âyetinde teşvik üslûbu vardır.

2- وجوه يومئذ خاشعة O gün birtakım yüzler zelildir. Âyetinde mecâz-ı mürsel vardır. Bu zikr-i cüz irade-i kül kabilindedir. Maksat, yüzlerin sahipleridir.

3- علينا حسابهم Dönüşleri sadece bizedir ile Hesapları sadece bize aittir. “cümlelerinde ve harfleri arasında tıbâk san'atı vardır.

4- “ذكر Hatırlat” ile “مذكر hatırlatıcı” ve “يؤذبه ona azap eder” ile “الغذائية azap” arasında cinâs-ı iştikâk san'atı vardır.

5- İtaatkarların yüzleri ile günahkârların yüzleri arasında mukâbele vardır. Yüce Allah “وجوه يومئذ خاشعة، عاملة ناصية” O gün birtakım yüzler zelildir, durmadan çalışırlar ve yorgundurlar” âyetinden sonra “وجوه يومئذ نائمة، لسعيها راضية” O gün birtakım yüzler mutludur, işlerinden hoşnut olmuşlardır.” âyeti getirilerek ikisi arasında mukâbele san'atı oluşmuştur.

6- (اغنية، عالية، راضية) gibi âyet sonlarında, sağlam ve akıcı bir seci' san'atı vardır.<sup>160</sup>

158- en-Nebe', 78/36.

159- el-Mu'cemu'l-vasît, 1/171; Cevherî, a.g.e., 1/110.

160- Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr (Terc. ve Tahric: Doç.Dr. Sadreddin Gümüş, Dr. Nedim Yılmaz), 7/297.

### III. BÖLÜM

## ĞÂŞİYE SÛRESİ'NİN TEFSİRİ ve AÇIKLAMALARI SÛREYE AİT ÂYETLERİN TOPLU OLARAK METİN ve MEALİ

Âyetlerle ilgili geniş açıklamalara geçmeden önce sûrenin topluca metin ve mealini vermekte fayda görüyoruz:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ  
هَلْ أَتٰیكَ حَدِیْثُ الْغَاشِیَةِ ۱ وَجُوْءٌ یُّوْمِئِدِ حَاشِیَةً ۲ عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ۳  
تَصْلٰی نَارًا حَامِیَةً ۴ تَسْقٰی مِنْ سَیِّئِ اٰنِیَةٍ ۵ لَیْسَ لَھُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ صَرِیحٍ ۶  
لَا یَسْمَعُوْنَ وَلَا یُبْصِرُوْنَ وَلَا یَعْلَمُوْنَ ۷ وَجُوْءٌ یُّوْمِئِدِ نَاعِمَةً ۸ لَیْسَ لَھُمْ رَاضِیَةٌ ۹ فِی جَنَّةٍ  
عَالِیَةٍ ۱۰ لَا تَسْمَعُ فِیْھَا لَآغِیَةً ۱۱ فِیْھَا عَیْنٌ جَارِیَةٌ ۱۲ فِیْھَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ ۱۳  
وَآكُوَابٌ مُّوْضِعَةٌ ۱۴ وَنَمَارِقٌ مَّصْفُوفَةٌ ۱۵ وَذَرَارِیٌّ مَّبْنُوْنَةٌ ۱۶ اَفَلَا  
یَنْظُرُوْنَ اِلَی الْاِبْلِیِّ كَیْفَ خَلَقَتْ ۱۷ وَاِلَی السَّمٰوٰتِ كَیْفَ رَفَعَتْ ۱۸  
وَاِلَی الْجِبَالِ كَیْفَ نَصَبَتْ ۱۹ وَاِلَی الْاَرْضِ كَیْفَ سَطَحَتْ ۲۰ فَذَكَرْنَا اَعْمَا  
اَنْتَ مَذْكُوْرٌ ۲۱ لَسْتَ عَلَیْھُمْ مُّضْطَرٌ ۲۲ اِلَّا مَنْ تَوَلٰی وَكَفَرَ ۲۳ فَعَذٰبُ اللّٰهِ  
الْعَذٰبُ الْاَكْبَرُ ۲۴ اِنَّ اِلَیْنَا اِیَّاھُمْ ۲۵ ثُمَّ اِنَّ عَلَیْنَا حِسَابَھُمْ ۲۶

#### Bismillâhirrahmânirrahîm

1- (Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kapsayan kıyametin haberi sana geldi mi?

2, 3, 4, 5, 6, 7- O gün bir takım yüzler zelildir, durmadan çalışır (fakat boşuna), yorulur, kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur, o ise ne besler ne de açlığı giderir.

8, 9, 10, 11- O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar: (dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmezler.

12, 13, 14, 15, 16- Orada (Cennette) devamlı akan bir pınar, orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır.

17, 18, 19, 20- (İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?

21, 22, 23, 24, 25, 26- O halde (Resûlüm), sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak yüz çevirip inkâr edene gelince, işte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır. Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.

## HER BİR GRUP ÂYETİN AYRI AYRI METİN, MEÂL VE AÇIKLAMALARI:

### I. ÂYET

A) Metin: هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ<sup>161</sup>

B) Meâl: 1- (Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kapsayan kıyametin haberi sana geldimi?

### C) İZAH VE BEYAN:

Âyet-i Kerîme'ye “هل” istifhamı ile başlanması bir çeşit ifade üslûbudur. Maksat, gerçekten soru sormak olmayıp dinleyenlerin dikkatini daha sonra anlatılacaklara çekip onu iyi dinlemeye teşvik etmektir.<sup>161</sup>

Âlimler, el-Ğâşiye ifadesi hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Bu kıyamet günü olup, Cenâb-ı Hakk'ın “Azabım onları bürüdüğü gün...”<sup>162</sup> ifadesinden alınmadır. Çünkü, bir şeyi bütün cihetlerden kuşatan, onu bürümüş demektir. Kıyamet de birkaç bakımdan böyledir:

161- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, s. 30/131.

162- el-Ankebût, 29/55.

- a) Kıyamet, insanlara ansızın gelecektir.
- b) Kıyamet, önceki ve sonraki bütün insanları kuşatacaktır.
- c) Kıyamet, korku ve dehşetiyle insanları bürüyecektir.

2- el-Ğâşiye, ateş, Cehennem ateşidir. Yani, o ateş, kafirleri ve cehennemlikleri bürüyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak “Yüzlerini ateş bürür”<sup>163</sup> ve “Üstlerinde örtüler vardır.”<sup>164</sup> buyurmuştur. Bu, Said b. Cübeyr ile Mukâtil’in görüşüdür.

3- el-Ğâşiye, ateş ehli olup, bunları ateş bürüyecek ve onun içine düşeceklerdir.

Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, mânâ şu şekilde olur: “Kıyamet gününde bazı insanlar bedbahtlık içinde, bazıları da saadet ve mutluluk içinde olur”.<sup>165</sup>

Taberî (v. 310 h.), tefsirinde bunun kıyamet veya cehennem ateşi olduğu ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra bu görüşlerden herhangi birini tercih etmek gerekmediğini, Çünkü Cenâb-ı Allah, Resûlü’ne hitap ederken “Ğâşiye”den kastedilenin bunlardan biri olduğuna dair haber vermediğini belirtmiş, doğru olanın ise bu kelimenin, tüm bu mânâların hepsine şamil olduğunu söylemiştir.<sup>166</sup> Gerçekten de daha sonraki âyetlere baktığımız zaman bu tesbitin gayet yerinde olduğunu anlarız.

#### **D) ÂYETİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR:**

Cenâb-ı Hak “(Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kapsayan şeyin (Kıyametin) haberi sana geldimi?” buyurarak sûreye giriş yaparken biz kullar bu noktada kıyamet gerçeği ile karşı karşıya kalıyoruz. Şimdi bu konu ile ilgili mevzuları ara başlıklar halinde sıralayacağız:

---

163- İbrahim, 14/50.

164- el-A’raf, 7/41.

165- Râzî, *Tefsiru’l-Kebîr*, 16/138.

166- Taberî, *a.g.e.*, 12/102.

### a) Kıyamet:

Kıyamet kelimesi lügatta, ayağa kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek mânalarına gelir. İstılahta ise kıyametin iki mânası vardır. Birincisi, kâinatın düzeninin bozulması ve her şeyin altüst edilerek yok olmasıdır. İkincisi, yok olan ve ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması, kıyamet gününde doğrularak ayaklanması ve mahşere doğru yönelmesidir.<sup>167</sup>

Bu durumda genel olarak kıyamet denilince; Yerlerin ve göklerin son bulmasıyla dünya hayatının bitip âhiret hayatının başlaması anlaşılmaktadır. Bu ise kıyamet saati hadiseleriyle gerçekleşecektir. Yani o, iki hayat boyutu arasında sınır teşkil etmektedir. Kıyamet saati hadiseleri, bir kevnî hadise olarak değerlendirildiğinde, dünya hayatı boyutunda yer almaktadır. Fakat kıyamet Kur'ân'ın semantiği açısından değerlendirildiğinde bize eskatolojik bir renk içerisinde ve âhiret kapsamında sunulduğu görülmektedir. Çünkü âhiret olmaksızın dünya hayatı ve kâinatın son bulması tek başına bir şey ifade etmeyecektir.

Bu ifadeyi daha özel bir şekilde ele alacak olursak, bir insanın hayatının ölüm hadisesiyle sona ermesi bir nevi onun kıyameti sayılmıştır. Bu gerçeği Peygamber efendimiz (s.a.v.) şu hadis-i şerifiyle dile getirmiştir. "Kişi öldüğünde kıyameti kopmuştur".<sup>168</sup> Zira bir insan için dünya hayatı, kendi vücudunun canlılığını kaybetmesi ve canlı iken istifade ettiği hayat boyutundan faydalanamaz hale gelmesi ile de sona erer.

### b) Kıyametin Vakti:

Kur'an'da kıyamet ile ilgili bir çok haberlere yer verilmiştir. Fakat, hiç kimseye bildirilmediği haber verilen bir gayb haberi vardır ki o da kıyametin vaktidir.<sup>169</sup> Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek, Allah'ın kendi zatına tahsis ettiği gayb haberlerinden biridir. Yarattıklarından hiç bir kimseye onu haber vermemiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) gaybı bildiğini iddia etmeyen bir insandır. Peygamber gaybı sahibine havale etmekle memurdur. O, insanlara, bunun

167- Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 204.

168- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs*, II/368.

169- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyamet*, s. 71, 166.



ulûhiyetin özelliklerinden olduğunu ve kendisinin beşer olmanın dışında bir şey iddia etmeyen ve onun sınırlarını aşmayan bir beşer olduğunu bildirmiştir. Ancak Rabbi kendisine öğretir ve dilediğini vahyeder. Kıyametin ve zaman kopacağını bilmek Yüce Allah'a mahsustur. O, kıyameti ancak vakti gelince açıklar. O'ndan başkası da bunu açıklayamaz.<sup>170</sup> Bu husus hem Kur'an'da ve hem de Hadîs-i şeriflerde ısrarla vurgulanmaktadır.

“Sana kıyametin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbim'in katındadır. Onun vaktini, O'ndan başkası açıklayamaz. O, göklere de, yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır. Ama insanların çoğu bilmezler.<sup>171</sup>

Böylece Allah Teâlâ onların dikkatini kıyamet vaktini sormayı bırakıp onun dehşet ve azametine çeviriyor. Çünkü onun ilmi Allah'a aittir ve o, ansızın hiç beklenmedik bir şekilde gelecektir. Başka bir âyette ise;

“İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır. Ne bilirsin belki de zamanı yakındır.”<sup>172</sup> buyurarak onun ilminin insanlar tarafından bilinemeceğini, bu yüzden her an kopacakmış gibi hazırlıklı olup onu, yakınlarındaymış gibi hissetmelerini emretmiştir.

Kıyametin kopma vaktinin sadece yüce Allah (c.c.) tarafından bilindiğiyle ilgili yine bir çok hadis vardır ki bunlardan en meşhuru Abdullah b. Ömer (r.a.)'ın rivayet etmiş olduğu Cibril hadisidir. Bu hadis-i şerife göre Sahabe-i Kiram (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'in yanında otururlarken birden elbisesi bembeyaz, saç simsiyah, üzerinde yolculuk alâmeti bulunmayan ve ilk başta kimsenin tanımayıp daha sonra efendimiz (s.a.v.)'in haber vermesiyle Cebrail (a.s.) olduğunu anladıkları bir zât geliyor ve Resûlullah (s.a.v.)'le aralarında soru cevap şeklinde bir muhavere geçiyor. Bu muhavere esnasında bir ara o zât, Peygamber efendimiz

---

170- Faiz, Ahmed, *Fizîlâli'l-Kur'an'da Kıyamet ve Alametleri* (Terc. Doç.Dr. Veli Ulutürk), s. 95.

171- el-A'râf, 7/187.

172- el-Ahzâb, 33/63; ayrıca bkz. Tâhâ, 20/15; Lokman, 31/34; Fussilet, 41/47; en-Nâziât, 79/42-44.

(s.a.v.)'e kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bir soru yöneltiyor ve efendimiz (s.a.v.)'de kendisine cevaben; "bu konuda soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir."<sup>173</sup> buyurarak veciz bir şekilde bu konunun, Allah (c.c.)'dan başka kimse tarafından bilinemiyeceğini ifade ediyor.

### c) Kıyametin Vukuu Kesindir:

Kıyametin kopma vaktinin sadece Allah (c.c.) tarafından bilindiğinin kat'î naslarla sabit olması aynı zamanda kıyametin vukuu'nun kesin olduğunu bizlere ispatlamaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de Ashâb-ı Kehf'in kıssasını zikrederken onların kudret-i ilâhî ile mağarada 309 sene uyur vaziyette nasıl beklediklerini anlatmış ve sırf bu olayın bile Allah'ın vâdinin hak olduğuna, kıyametin şüphesiz vuku bulacağına dair yeterli ve ibret alınacak bir delil olduğunu beyan etmiştir.

"Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vâdinin hak olduğunu, kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler..."<sup>174</sup>

Başka bir âyette ise; "Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır."<sup>175</sup> buyurulmuştur.

Kıyamet gününün vukuu kitap, sünnet ve ümmetin icmâ'ı ile sabit olduğundan dolayı, onu inkar eden hak din dairesinden çıkmış olur.<sup>176</sup>

### d) Kıyametin Alâmetleri:

Dünya hayatını tıpkı bir insan hayatına benzetecek olursak, insanoğlu ne zaman ve nerede öleceğini bilemez.<sup>177</sup> Lâkin herhangi bir kazaya uğramadan veya hastalığa yakalanmadan normal bir şekilde hayat süren kişi, yaşı ilerledikçe ömrünün sonuna doğru yaklaştığını bir takım alametlerle hisseder. Örneğin saç sakalı beyazlar, gücü kuvveti eksilir, beli bükülür, fakat kesin olarak hangi tarihte

---

173- Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1, 5, 7; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16/4695; Nesâî, İman, 5/4987; İbn Mâce, Mukaddime, 9/63, 64; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/426.

174- el-Kehf, 18/21.

175- el-Hac, 22/7.

176- Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-fikhi'l-ekberi li'l-Imâmi'l-A'zam*, s. 297.

177- Bkz. Lokman, 31/34.

öleceğini yine de bilemez. Kıyametin kopması da böyledir. Şöyle bir araştırma yaptığımızda sahih hadis kitaplarında kıyamet alametleri ile ilgili birçok bilgiye rastlarız. Fakat biz burada fazla detaya inmeden Kur'ân-ı Kerîm ve güvenilir hadis kitaplarından istifade etmek suretiyle en önemlilerinin üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Şayet biz bu alâmetleri; insanlar için olağan ve olağan dışı olarak taksim edecek olursak bunlardan olağan olanlarına küçük, olağan dışı olanlarına da büyük alâmetler diyebiliriz.<sup>178</sup>

Küçük olanlarına gelince, uzun zamandan beri kıyametten önce geçen ve aslında vukuu alışılmış olan şeylerdir.<sup>179</sup> Cehaletin artması, içkinin, zinanın, adam öldürmenin çoğalması, emanetin ehline verilmemesi... gibi hadiseler bu kabildendir. Bu saydıklarımız örnekler halen devam edegelmektedir.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda bir takım alâmetlerin zuhur etmiş olduğunu ve o kıyametin yaklaştığını görürüz: "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı".<sup>180</sup> Bir diğer âyette; "Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını bekliyorlar? şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatinca ibret almaları neye yarar!"<sup>181</sup> buyurulmuştur.

Kitap ehli, Peygamber (s.a.v.)'in son peygamber olduğunu daha evvelden kendi kitaplarında okumuşlardı. İşte bu âyetten de anlaşılıyor ki Resûlullah (s.a.v.)'in gönderilişi kıyametin yaklaştığını göstermektedir. Ayın ikiye ayrılması olayı da bu kabildendir.<sup>182</sup> Ayrıca şu hadis-i şerif bunu desteklemektedir. Resûlullah (s.a.v.) orta parmağı ile şehadet parmağını birbirine yaklaştırarak "Benimle kıyamet, şu ikisi gibi iken gönderildim."<sup>183</sup> buyurmuşlardır.

---

178- Yavuz, Ömer Faruk, *a.g.e.*, s. 191.

179- Faiz, Ahmet, *a.g.e.*, s. 106.

180- el-Kamer, 54/1.

181- Muhammed, 47/18.

182- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/59.

183- Buhârî, Talak, 25; Rikâk, 39; Tefsir, 1/79; Müslim, Fiten, 27; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, Sünen, Rikâk. s. 46.

Kıyamet vaktine zaman olarak çok daha yakın olan ve olağandışı olarak kabul edilen büyük alâmetler ise hadis-i Nebevî'de şu şekilde özetlenmiştir:

- 1- Güneşin, battığı yerden doğması,
- 2- Yerden bir Dâbbenin (Yaratığın) çıkması,
- 3- Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkması,
- 4- Deccal'in çıkması,
- 5- Îsâ (a.s.)'ın semâdan inmesi,
- 6- Duhan,
- 7-8-9- Doğuda, batıda ve Arap yarımadasında üç yerin çökmesi,
- 10- Yemen'de Aden denilen yerin en ücra noktasından bir ateşin çıkıp insanları mahşer yerine doğru sürüklemesi.<sup>184</sup>

Yeri gelmişken bunlardan bazılarını kısaca temas edelim;

**1- Duman:** Mü'minleri nezleye tutulmuş gibi bir hale getiren ve kafirleri sarhoş gibi yapan bir dumanın ortaya çıkıp bütün yeryüzünü kaplamasıdır.<sup>185</sup>

**2- Deccâl:** Bu isimde bir şahıs çıkacak ve tanrılık davasında bulunacak, istidrâc adı verilen bazı olağanüstü şeyler gösterecektir. Deccâl Hz. Îsâ (a.s.) tarafından öldürülecektir. Hz. Peygamber ve diğer Peygamberler (aleyhimu's-selâm) ümmetlerini Deccâl'in fitne ve azgınlığına karşı uyarmışlardır.<sup>186</sup>

**3- Dâbbetü'l-arz:** Bu isimde bir canlının çıkmasıdır. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır. "O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahluk) çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler".<sup>187</sup>

---

184- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünen, Melâhim, 12/4311; Müslim, Fiten, 13/39 (2901).

185- İlgili hadislere bakıldığında başka ihtimaller de görülür. Bkz. Müslim, *Sıfâtu'l-Münâfikîn*, 7/39, 40, 41; Yine şu hadisin 1 nolu dipnotuna bkz. Müslim, Fiten, 13/39.

186- Buhârî, Fiten, 26; Müslim, Fiten, 20/101; Ebû Dâvûd, Melâhim, 14/4315; Tirmizî, Fiten, 56/2235.

187- en-Neml, 27/82; Dâbbetü'l-arz için bkz. Sarıtoprak, Zeki, *DİA.*, 8/393.

**4- Ye'cûc ve Me'cûc:** Bu isimde iki kabilenin yeryüzüne dağılarak ortalığı fesada vermeleri. Bu iki kabile hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet vardır. "Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?"<sup>188</sup>, "Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman".<sup>189</sup>

**5- Îsâ (a.s.)'in nüzûlü:** Bazı hadislerle göre, Hz. Îsâ (a.s.) kıyametin kopmasına yakın bir zamanda inecek, insanlar arasında adaletle hükmedip Hz. Peygamber'in şeriatıyla amel edecek, Allah'ın takdir ettiği bir süre yeryüzünde kalacak, Deccâli öldürecek, belli bir süre sonra kendisi de vefat edecektir.<sup>190</sup>

Bu saydığımız alâmetler hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmış ve değişik yorumlar yapılagelmiştir.<sup>191</sup> Konumuzu fazla aşacağından burada uzun uzadıya bunlar üzerinde durmayı uygun görmedik.

#### **e) Kıyamet Saatinin Âniden Gelmesi:**

Yüce Allah (c.c.), kıyamet saatinin âniden gelişini, o anda insanların hayret ve şaşkınlıktan ve yapacaklarını bilemediklerini şu şekilde tasvir eder. "Bilakis o (kıyamet) kendilerine öyle âni gelir ki, onları şaşırır. Artık, ne reddedebilirler onu, ne de kendilerine mühlet verilir".<sup>192</sup> Başka bir âyette ise şöyle buyurulmuştur. "Onlar, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir

188- el-Kehf, 18/94.

189- el-Enbiyâ', 21/96.

190- Kılavuz, A. Saim, *a.g.e.*, s. 211, ilgili hadisler için bkz. Buhârî, *Büyû*, 102; Mezâlim, 31; Müslim, *Îman*, 71, *Fiten*, 23; Tirmizî, *Fiten*, 54; İbn Mâce, *Fiten*, 33; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 14/4324; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II/166; Kevserî makâlat adlı eserinde Hz. Îsâ (a.s.)'in nüzûlünü inkar edenlere kısaca değinmiştir (Bkz. Kevserî, *Muhammed Zâhîd el-Makâlat*, 359). Ayrıca Şeyhülislam Mustafa Sabri efendi el-Kavlu'l-Fasl adlı eserinde Îsâ (a.s.)'in göğe kaldırılışı ve nüzûlü hususundaki münakaşaları ve bunlara verilen reddiyeleri zikretmiştir (Bkz. Sabrî, *Mustafa, el-Kavlu'l-Fasl*, s. 140).

191- Bu hususla ilgili çeşitli yayınlar vardır. Örneğin bkz. Mutlu, İsmail, Bediuzzaman'ın yorumları ışığında kıyamet alâmetleri, 45, 257. Ayrıca bkz. Yavuz, Ömer Faruk, *a.g.e.*, s. 190, 213.

192- el-Enbiyâ', 21/40.

sesi bekliyorlar. İşte o anda onlar ne bir vasiyyette bulunabilirler, ne de ailelerine dönebilirler”.<sup>193</sup>

Kıyametin kopma anındaki insanların içinde bulunmuş oldukları gaflet hali hadîs-i şeriflerde misallerle tasvir edilmiştir. Şöyleki; “İki kişi aralarında elbiselik kumaşları yayarlar da alışveriş bitmeden ve o elbiseleri katlayamadan kıyamet ansızın kopar, yine kişi sağmal devesinin sütünü sağıp dönerken o sütü içmek nasib olmadan kıyamet kopar, kişi havuzunu sıvayıp tamir eder de suyunu kullanamadan âniden kopar, yine kişi yemek yerken lokmasını ağzına doğru kaldırır da onu yemek nasib olmaz”.<sup>194</sup>

#### **f) Kıyametin Dehşeti ve Vukû Şekli:**

Kıyamet günü öyle dehşetli bir gündür ki o gün herkes ancak kendi derdine düşer. Kimse kendi derdiyle uğraşmaktan en yakını dahi olsa başka biriyle oyalanacak hali yoktur. Yüce Allah (c.c.), böyle bir durum insanların başına gelmeden evvel onları uyarıyor. “Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Şüphesiz Allah’ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın”.<sup>195</sup>

Şu âyet-i kerîme kıyametin dehşetini daha da açık bir şekilde gözler önüne seriyor: “Kulakları sağır eden o ses geldiğinde... İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır”.<sup>196</sup> Âyetin devamında bu durumdan mü’minlerin etkilenmeyeceği, kâfir ve günahkârların etkileneceği ifade edilmiştir. “O gün birtakım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir. Yine o gün birtakım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir. İşte bunlar kâfirlerdir, günahkârlardır”.<sup>197</sup>

---

193- Yâsin, 36/49-50; Ayrıca bkz. el-A’râf, 7/187; el-En’âm, 6/31; Yûsuf, 12/107; el-Hac, 22/55; ez-Zuhuf, 43/66.

194- Buhârî, Fiten, 25; Rikâk, 40; Müslim, Fiten, 27/140.

195- Lokman, 31/33.

196- Abese, 80/33-37.

197- Abese, 80/38-42.

Âyette geçen “as-sâhha” kelimesi öyle bir şeydir ki sert, tesirli, insanın kulağını tirmalayan bir sesi vardır. Ağızdan çıkınca havayı yara yara şiddetli bir gürültü ile kulağa gelir. Bu kulağı tirmalayıcı ses ile şu sahneye zemin hazırlanıyor. Kişinin, kendisi ile yakınlığı olan her insandan kaçıp sıyrıldığı sahne: “Kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından kaçtığı sahne”. Bunlar ki ona çözülemiyen manevî bağlarla bağlıdırlar. Fakat bu gürültü bütün rabitaları parçalayıp atıveriyor.<sup>198</sup>

İşte kıyamet gününün bu dehşet veren hali, İsrâfil (a.s.)’in sûr’a üfürmesiyle başlayacaktır.<sup>199</sup> Kaynağı görülemeyen, algılanamayan, tanımlanamayan ürperti verici bir ses, tüm dünyayı kaplayacak, insanlar “bir şeylerin” başladığını hissedeceklerdir. Sûr’un sesini duymanın verdiği huzursuzluk, giderek panik ve dehşete dönüşecektir. Sûr’a üfürülmesinden sonra birbiri ardına gelecek olan olaylar ise, bu dehşeti şimdiki boyutumuzda hayal edilemeyecek bir seviyeye çıkaracaktır.<sup>200</sup>

Kâinat’ın o eşsiz düzeni tamamen yıkılacak, yeryüzü şiddetle sarsılacak, içindeki ağırlıkları dışarıya çıkaracaktır. “Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan “Ne oluyor buna!” dediği vakit, işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır”.<sup>201</sup>

O gün dağlar yürütülecek, parça parça olacak ve etrafa saçılmış renkli yünler gibi dağılacaktır. Gebe develer kendi başlarına terkedilecek, vahşi hayvanlar

---

198- Kutub, Seyyid, *KuKur’an’da Kıyamet Sahneleri* (Terc. Prof.Dr. Süleyman Ateş), s. 83.

199- Sûr, lügatte, boru, üfürülünce ses çıkaran boynuz (*Lisanu’l-Arab*, 4/475) ve seslenmek manalarına gelir. Istılahta ise, kıyametin kopuşunu belirtmek ve kıyamet koptuktan sonra bütün insanların mahşer yerine toplanmak üzere dirilmelerini sağlamak için İsrâfil (a.s.) tarafından üfürülen bir borudur. Fakat bu borunun mahiyeti bizce bilinmemektedir (Bkz. Kılavuz, A. Saim, *a.g.e.*, s. 212).

200- Yalçın, Cavit, *Ölüm Kıyamet Cehennem*, s. 70.

201- Zilzâl, 99/1-5, Yerin ağırlığını dışarı çıkarması hususunda kısaca şu açıklamalar vardır. 1- Yerin, içindeki madenleri ve eriyikleri, 2- Hazinesi, 3- Ölülerini dışarı çıkarmasıdır. (Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, 9/6008, Ayrıca bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, 8/4078).

biraraya gelecektir.<sup>202</sup> Denizler ve Okyanuslar (benzin gibi) tutuşturulacak, fıskırtılıp taşırılacaktır.<sup>203</sup>

O direksiz duran gökkubbe müthiş bir şekilde yarılacak, erimiş maden haline gelecek, güneş dahil ne kadar gök cismi varsa hepsi parçalanıp yok olacaktır.<sup>204</sup> Böylece Hak Teâlâ (c.c.) o sonsuz kudretini hem yerdekilere hem de göktekilere gösterecektir. “Onlar Allah’ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O’nun kabzasındadır (tasarrufundadır). Gökler de O’nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir”.<sup>205</sup>

Artık o gün insanların dünyada iken alıştıkları her şey değişir. “Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği (insanlar), bir ve gücüne karşı durulamaz olan Allah’ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir).<sup>206</sup>

### g) Kıyametin Vukuu Sırasında İnsanlar ve Günahkârların

#### Durumu:

Buradaki korkunç olayda dehşetten gök çatlamış, arz ve dağlar sarsılmış, çocuklar dahi bir anda ihtiyarlamıştır.<sup>207</sup> Bir korku ki sağır tabiatta, canlı insanda kendisini hissettiriyor. Hayal ise bu korkunç manzarayı seyrediyor. Seyrettikçe de insanın tüyleri ürperiyor. Ve Kur’an bunu daha da pekiştiriyor.<sup>208</sup> “Ey İnsanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her çocuğunu emziren kadın<sup>209</sup> emzirdiği çocuğu unuttur, her

---

202- el-Hâkka, 69/13-15; en-Nebe’, 78/20; et-Tekvîr, 81/3-5; el-Kâria, 101/5; et-Tûr, 52/10; el-Vâkıa, 56/1-6; el-Müzzemmil, 73/14.

203- et-Tekvîr, 81/6; el-İnfîtâr, 83/3.

204- el-Mürselât, 77/8-9; el-Meâric, 70/8; et-Tekvîr, 81/1-2; el-İnfîtâr, 82/1-2; el-İnşikâk, 84/1-2; et-Tûr, 52/9; el-Müzzemmil, 73/18.

205- ez-Zümer, 39/67.

206- İbrahim, 14/48.

207- el-Müzzemmil, 73/17.

208- Kutup, Seyyid, *a.g.e.*, s. 64.

209- Burada demek istenen şudur: Kıyamet o kadar şiddetli bir gündür ki emzirmiş olduğu çocuğundan asla koparılamaz zannedilen bir anne dahi, o gün çocuğunu unutup kendi derdine düşer.



gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı pek dehşetlidir".<sup>210</sup>

İnsanların içine düşmüş olduğu korku halini etkili bir şekilde tasvir eden diğer bir âyet: "O çarpacak olan felaket... O çarpacak olan felaket nedir? O çarpacak olan felâketin ne olduğunu sana ne bildirdi? İnsanların ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağların da atılmış renkli yün parçalarına dönüştüğü gündür (o çarpacak olan felaket!)"<sup>211</sup>

İşte insanların içine düşecekleri bu korkunç manzara içerisinde duydukları korku ve dehşet, ölmeleriyle neticelenecektir.<sup>212</sup> Kur'an bunu (صُعُق) kavramıyla ifade etmiştir.<sup>213</sup>

İsrâfil (a.s.)'in Sûr'a ikinci defa üflemesiyle birlikte artık kıyametin kopma ameliyesi bitmiş ve diğer bütün canlılarla birlikte insanlar da yeniden dirilip Arasat meydanına doğru ilerlemeye başlamışlardır. İşte o gün artık iş isten geçmiş olacak ve günahkârların mazeretleri kabul edilmeyecektir. Kur'an bu manzarayı şu şekilde açıklar: "Kıyamet koştığı gün, günahkârlar (dünyada), ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler.<sup>214</sup> İşte onlar (dünyada da haktan), böyle döndürülüyorlardı. Kendilerine ilim ve îman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bugün yeniden dirilme günüdür; fakat siz onu tanıyamıyordunuz. Artık o gün, zulmedenlerin (beyan edecekleri) mazeretleri fayda vermeyeceği gibi, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmez".<sup>215</sup>

#### **h) Kıyamet ve Sonrası:**

Kıyamet günü dağların ufalanıp savrulmasından sonra yerleri dümdüz ve bomboş bırakılacaktır. İşte bu vakit insanlar kabirlerinden kalkarlar ve kendilerini

---

210- el-Hac, 22/1-2.

211- el-Kâria, 101/1-5.

212- Yavuz, Ömer Faruk, *a.g.e.*, s. 127.

213- ez-Zümer, 39/68.

214- Onların yeminlerinin, kabirde kalma müddetlerine münhasır olması muhtemel olduğu gibi, onların ölü veya diri olarak dünyada kalışlarına da ihtimali vardır (Faiz Ahmed, *a.g.e.*, s. 221).

215- er-Rûm, 30/55-57.

maḥşer<sup>216</sup> yerine davet eden İsrâfil (a.s.)'in emrine uyarlar. Artık Allah korkusundan sesler kısılmıştır. Yalnızca pek zayıf ve hafif sesler duyulur.<sup>217</sup>

“(Resûlüm!) Sana dağlar hakkında sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak. Böylece yerlerini dümdüz, bomboş bırakacaktır. Orada ne bir iniş, ne de bir yokuş görebileceksin. O gün insanlar, davetçiye (İsrâfil'e) uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık, çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin”.<sup>218</sup>

Kur'an âyetleri insanların haşrolma sahnelerini misallerle açıklar”. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde ve dâvetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler”.<sup>219</sup> Başka bir âyette ise; “O gün müttaki (Allah'tan sakınan) kulları çok merhametli olan Allah'ın huzuruna heyetler halinde toplayacağız.”<sup>220</sup> buyurulmaktadır.

Hadîs-i Nebevî'de insanların ilk yaratılışları gibi sünnetsiz çıplak ve yalınayak bir vaziyette haşrolunacakları haber verilmektedir. Hatta insanların bu durumda iken birbirlerine bakıp bakmayacakları şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya karşı efendimiz (s.a.v.), herkesin ancak kendi derdine düşeceğini belirtmiştir.<sup>221</sup> O vakit öyle bir gündür ki: “Bir dost bir dostunun halini sormuyor”.<sup>222</sup> O dehşet ve o korku, aradaki bütün bağları unutturmuş, nefisleri kendi derdine düşürmüştür. Bakıyor, birbirlerini görüyorlar ama öyle bir haldedirler ki herkes kendi derdiyle meşgul, herkesin içi kendi endişesiyle, kaygısıyla doludur. Umum insanların hali böyle. Ya “suçlu”nun hali nice olur?<sup>223</sup>

---

216- Maḥşer, insanların (kıyamet günü kabirden kalktıktan sonra hesaba çekilmek üzere) toplandıkları mekandır (Bkz. *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, I/175).

217- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, 4/2106, 2107.

218- Tâhâ, 20/105-108, ayrıca bkz. *el-Kehf*, 18/47-48.

219- *el-Kamer*, 54/7-8.

220- *Meryem*, 19/85.

221- Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, *Cennet*, 14/2859.

222- *el-Meâric*, 70/10.

223- Kutup, *Seyyid, a.g.e.*, s. 320.

İnsanlar Mahşer yerinde toplandıktan sonra uzun bir müddet bekleyişler. Hatta Merhum Elmalılı, “Melekler ve Ruh (Cebrail), oraya, miktarı (dünya senesi ile) ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”<sup>224</sup> âyetinde geçen günden maksadın Kıyamet ve Âhret günü olduğunu Cumhur’dan nakleder ve bu günün Kıyamet ve Âhret’in hepsi olmadığını, sadece bekleme zamanı olduğunu açıklar. Aynı zamanda bu uzun müddetin mü’minlere çok kısa geleceğini de beyan eder.<sup>225</sup>

Binaenaleyh bütün bunlar Allah u Teâlâ’nın kudreti dahilindedir. Onun için güçlük yoktur. “(İnsanlar!) Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Unutulmasın ki, Allah (c.c.) her şeyi bilen ve görendir”.<sup>226</sup> Şu âyet bile insanların yeniden diriltilmelerinin yüce Allah için ne kadar basit bir şey olduğunu isbatlamaya tek başına kâfidir. “De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir”.<sup>227</sup> Bütün bu apaçık delillere rağmen istisnalar hariç filozofların tamamına yakını, Allah’ı tanımakla birlikte öldükten sonra dirilme (ba’sü ba’de’l-mevt)’ye olmaz demişlerdir. Tıpkı müşrikler de Allah’ı ikrar etmekle beraber öldükten sonra dirilmeye inanmamışlardı. Ancak felsefeciler şunları da ileri sürmüşlerdir: Allah, Beni Âdemi öldürünce onlardan hayırlı olanın -ki bu filozofların ilmini bilendir- rûhunu rûhanî âleme çıkarır, o orada huzur ve rahatlık içinde olur. Kötü olanın ruhunu ise cismiyle birlikte bu cismânî âlemde karanlık içinde bırakır.

Akıl dahi öldükten sonra dirilmeyi kabul eder. Zira biz dünyada Hâkim ve Âdil olan Allah’ın razı olmadığı şeyler görüyoruz: Bunlar, bir kısım insanların diğerlerine zulüm ve haksızlık etmesi, çok kötü işlerle meşgul olma gibi şeylerdir. Hâkim ve adâlet sahibi Allah bunların mülkünde cereyan etmesine, var olmasına razı değildir. Dünyada bunları def etmek kabil olmuyor.<sup>228</sup> Öyleyse mazlûmun zâlimden hakkını alması, adâletin tecelli etmesi için bir zaman gereklidir. Ayrıca

---

224- el-Meâric, 70/4.

225- Elmalılı, *a.g.e.*, 8/5355.

226- Lokman, 31/28.

227- Yâsin, 36/79.

228- Şayet her zulmün cezası bu dünyada verilecek olursa imtihanın bir anlamı kalmaz.

kötü işlerle meşgul olan kişinin terbiye olacağı bir vakit icabeder, işte bu âhiret yurdundan başkası değildir.

Meleklerin, cinlerin ve insanların dirilmesi hususunda ihtilaf yoktur. Ademoğlunun küçüğü, büyüğü, akıllısı, delisi hepsi dirilecektir. Fakat teklif sahibi olmayan hayvanatın dirilmesi hususunda ihtilaf vardır. Ehl-i Sünnet, haşrolunacaklar demiştir. Fakat bunların haşri bir karşılık için olmayacak, ama dirilecekler; Allah Teâlâ'nın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaklardır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet'ten bazıları haşrolunmayacaklar demiştir. Mu'tezileye göre ise, teklif sahibinin haşrolunması gibi hayvanlar da devamlı kalmak üzere haşrolunurlar.<sup>229</sup>

Bu açıklamadan sonra tekrar mahşer yerine dönecek olursak o gün insanlar iki gruptur. Bir grup arşın gölgesinde, bir grup da güneşin altındadır. Güneş hararetiyle kasıp kavurur! Hararetinden dolayı güneşte duranların üzüntüsü ve kederi pek fazladır. Mahlukatın izdihamdan dolayı itişmesi, güneşin harareti ve yüce Allah'ın huzuruna arz olunmanın getirdiği mahcubiyet bir araya geldiğinde her tüyün altından terler boşanmaya başlar ve Mahşer yerine akıp Allah katındaki derecelerine göre bedenlerini kapsar. Ter, bazılarının dizlerine, bazılarının boğazına, bazılarının da kulak yumuşaklarına kadar yükselir. Bazıları da neredeyse ter denizinde boğulmak üzeredir.<sup>230</sup> Allah Resûlü buyurmuştur ki, "İnsanların terleri yetmiş arşın yere dalacak şekilde, kıyamet günü terlerler. Terler onları gemler (ağızlarına kadar yükselir) kulaklarına kadar varır".<sup>231</sup> Bu durum Peygamber efendimizin (s.a.v.) Şefâat-ı Uzmâ'sına kadar devam eder.

Bu bekleyiştten sonra herkesin kendi yerine; iyilerin cennete, kötülerin cehenneme varıncaya kadar ki geçen sürede şu işlemler gerçekleşir:

---

229- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Ehli Sünnet Akaidi* (Terc. Prof.Dr. Şerafettin Gölcük), s. 225.

230- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*, 4/468.

231- Buhârî, Rikâk, 47; Müslim, Cennet, 15.

### 1- Amel Defterlerinin Dağıtılması:

İnsanlar, hesaplarının görülmesi için mahşer yerine toplanıp bekledikten sonra, Kirâmen Katibin melekleri tarafından dünyada iken yaptıkları işlerinin yazıldığı defterler kendilerine dağıtılır. Cennetliklerin ki sağ tarafından, Cehennemliklerin ki ise sol tarafından veya arkalarından verilir. “Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesapla hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecektir. Kimin de kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek; alevli ateşe girecek. Zira o (dünyada iken) ailesi içinde (mal-mülk sebebiyle) şırmarmıştı”.<sup>232</sup>

### 2- Hesap:

Herkes, amel defterini eline aldıktan sonra yüce Allah (c.c.) tarafından sorguya çekilecektir. Allah Resûlü (s.a.v.) Âdemoğlunun şu beş şeyden suale çekilmeden kıyamet günü yerinden ayrılmayacağını haber vermiştir: “Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nasıl geçirdiğinden<sup>233</sup> malını nerede kazandığından ve nereye harcadığından, bildiği ile nasıl amel ettiğinden”.<sup>234</sup> Sorgulama sırasında ayrıca kişinin organları<sup>235</sup> ile üzerinde dolaştığı yer<sup>236</sup>, yapmış olduğu işlere şahitlik edecektir.

### 3- Mîzan:

Lügatta, terazi anlamına gelen mîzan, âhirette hesaptan sonra herkesin amellerini tartmaya mahsus ilâhî adâlet ölçüsüdür. Mahiyyeti ve içyüzü bizce bilinmemektedir. Tartıda iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir.<sup>237</sup> Bu Ehl-i Sünnet’in görüşüdür. Mu'tezile'ye göre ise amellerin karşılığı cennette veya cehennemde derecelerdir. Bu ise ölçülemez. Zira onlara göre iyilikler küçük günahları yok eder, giderir,

---

232- el-İnşikâk, 84/7-13.

233- Aynı baktaki Ebû Berze'nin hadisinde şu ifade vardır: “Bedenini nerede yıprattığından...”

234- Tirmizî, Kıyamet, 1/2416, 2417.

235- Fussilet, 41/19-23; en-Nûr, 24/24, 25.

236- Tirmizî, Kıyamet, 7/2429.

237- Kılavuz, A. Saim, a.g.e., s. 221.

büyük günahlarla birlikte ise hasenât kalıcı değildir. O halde amellerin tartılması düşünülemez.

Ehl-i Sünnet'in görüşü ise şu nasrlara dayanır. "Biz kıyamet günü için adâlet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez".<sup>238</sup>

"O gün kimin tartıları ağır gelirse, işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte O'nun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir".<sup>239</sup>

Ehl-i Sünnete göre Allah u Teâlâ fiilleri cisimler haline getirip öyle tartar.<sup>240</sup> Zira buna kâdirdir.

#### 4- Havz:

Her peygamberin kıyamet günü bir havuzu olacaktır. Bu havuzdan o peygamberin kendisi ve layık olan ümmeti içeceklerdir. Kıyamet günü bizim peygamberimiz (s.a.v.)'in de bir havuzu olacaktır. O kendi havzı hakkında şöyle buyurmuştur. "Benim havzımın bir kenarı bir âylık yoldur. Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, kadehleri de gökteki yıldızlardan daha çoktur. Ondan bir kere içen bir daha ebediyyen susamaz".<sup>241</sup> Fakat Peygamber'den sonra dinini değiştirenler o havuzdan içemeyeceklerdir.<sup>242</sup>

#### 5- Sırat:

Sırat, cehennem üzerine kurulmuş olan ve kıyamet günü hesaplar görüldükten sonra insanların üzerinden geçeceği bir köprüdür.<sup>243</sup> Allah u Teâlâ buyurmuştur ki "Onları Cehennem yoluna (sırat köprüsüne) sürün. Onları durdurun. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir".<sup>244</sup>

238- el-Enbiya, 21/47.

239- el-Kâria, 101/6-10.

240- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed, *a.g.e.*, s. 229, 230.

241- Buhârî, Rikâk, 53; Tirmizî, Kıyamet, 14, 15.

242- Buhârî, Rikâk, 53; Fiten, 1; Müslim, Fedâil, 9/2290.

243- Bu köprünün kıldan ince ve kılıçtan keskin olduğuna dair Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetin senedinde, İbn Luhey'a adında, bazılarının güvenilir saydığı ve hakkında "zayıftır" denilen bir şahıs vardır. Geriye kalanlar ise "Sahih" olarak kabul edilmişlerdir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, VI/110; Ahmed Abdurrahman el-Bennâ es-Sââtî (v. 1958 m.), el-Fethu'r-rabbânî literatibi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî ve meahu Bulûğu'l-Emânî min esrârî'l-Fethi'r-Rabbânî, XXIV/44).

244- es-Saffât, 37/23, 24.

Sırat köprüsü, haddi zatında mümkünattandır. Binaenaleyh ona inanmak vacibdir. Çünkü kuşları havada uçurtan Kâdir-i mutlak, insanları Cehennem üzerinde kurulmuş bir köprüden geçirmeye de muktedirdir.<sup>245</sup>

Başka bir âyette ise: “İçinizden, oraya (Cehenneme) uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’tan sakınanları kurtarıyoruz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz.”<sup>246</sup> buyurulmuştur.

Mü’minler yaptıkları amele göre, kimi daha sür’atli, kimi daha yavaş olarak bu köprüden geçeceklerdir. Günahkârlarla kafirler geçemeyecekler ve ayakları sürçerek Cehenneme yuvarlanacaklardır. İlk sıratı geçen peygamber efendimiz (s.a.v.) ve onun ümmeti olacaktır. O gün peygamberlerden başka kimse konuşmayacaktır. Peygamberler (a.s.) ise, “Allahım! Selamet ver, selamet ver!” şeklinde dua edeceklerdir. Şirk koşmayan günahkârlar daha sonra Allah’ın izniyle cehennemden çıkarılacaklardır.<sup>247</sup>

#### 6- Şefâat:

Âhiret gününde bütün peygamberlerin Allah’ın izniyle şefâat etmeleri haktır ve gerçektir. Şefâat demek, günahı olan mü’minlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerle, Allah katında dereceleri yüksek olanların Allah’a yalvarmaları, dua etmeleri, bağışlanmalarını istemeleri demektir.

Allah’ın izni olmadan bir kimsenin şefâat etmesi veya Allah’ın razı olmadığı birine şefaatta bulunması söz konusu değildir.<sup>248</sup> Zira bu konuda şöyle buyurulmuştur. “Hiçbir şefâatçı yoktur ki, O’nun izni olmadan şefâat edebilsin”.<sup>249</sup>, “O’nun izni olmadıkça nezdinde şefâat edecek kimmiş?”<sup>250</sup> Yalnız şu kadar var ki kâfir ve münafıklar bu şefâattan istifade edemezler.<sup>251</sup>

---

245- Gazâlî, *a.g.e.*, I/104.

246- Meryem, 19/71, 72.

247- Buhârî, Rikâk, 48, 52; Müslim, İman, 81/182.

248- Kılavuz, A. Saim, *a.g.e.*, s. 224.

249- Yûnus, 10/3.

250- el-Bakara, 2/255.

251- el-Müddessir, 74/48.

Mü'minlerden büyük günah işleyenler için şefâati, Ehl-i sünnet ve'l-Cemâat kabul etmiştir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde “Şefâatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”<sup>252</sup> buyurmuşlardır.

Mu'tezile ve Râfiziler bütün bunları (Kevser ve Şefâat) inkâr ederler. Zira onlara göre büyük günah, temelli ateşte kalmanın sebebidir. Küçük günah ise bağışlanmıştır. Bunlar haberlerden ancak mütevatir olanları kabul ederler. Bu yüzden Havzı da inkar ederler. Oysa bazı haberler meşhurdur. Ve meşhur haberler ilim sebebidir.<sup>253</sup> Bu konuda gelen haber imkansız değildir ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaşmaktadır. Hz. Resûl-ü Ekrem (s.a.v.)'e ulaşan haberlere ise inanmak gerekir. Kur'ân'ın nassı buna delil teşkil eder. Şu halde zorunlu olarak bunu kabul etmek gerekir.<sup>254</sup>

Bir de Allah Resûlü'nün bütün mahşer halkına yapmış olduğu en büyük şefâat vardır ki buna şefâat-i Uzmâ (en büyük şefaati) denir. Bu öyle bir zamanda olur ki artık halk beklemekten bîzar olmuştur. Öyle ki herkeş gideceği yere bir an evvel gitmek ister. İşte hiçbir peygamberin dahi insanların yardım isteklerine cevap veremediği böyle bir zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'de işaret buyurulan Makâm-ı Mahmûd<sup>255</sup> (övülen makam) Peygamber efendimiz (s.a.v.)'e nasib olur. Ve bütün mahşer halkı efendimiz (s.a.v.)'i överler.<sup>256</sup> Böylece şefaati edicilerin ilki olma şerefi de kendisine verilmiş olur.<sup>257</sup> Cenabı Hak cümlemizi bu genel şefâat ile birlikte sevgili Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in özel şefaatiinden de mahrum eylesin. -Amin-

---

252- Tirmizî, Kıyamet, 11.

253- Buradaki meşhur haberden kastımız Hz. Peygamber (s.a.v.)'e isnad edilen ve sahih kabul edilen meşhur hadis-i şeriflerdir. Zaten meşhur hadisler ilk başlangıçta âhad hadislerden meydana gelirler. Daha sonra yalanda anlaşmaları imkansız olan bir topluluk tarafından rivayet edilir ve bu yüzden mütevatir derecesine ulaşır. Hatta meşhur hadisi, kesin bir ilim ifade etmesi açısından mütevatirin kısımlarından biri olarak sayan alimler de vardır (Bkz. Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Min Keşfi'l-Esrâr şerhu'l-musannif ale'l-menâr fi'l-Usûl*, II/6, 7). Ayrıca şunu da kaydetmekte vardır: Kelamcılara göre bilgi elde etmenin üç yolu vardır. 1- Sağlam duyular. 2- Doğru haber (Haber-i mütevatir-Haber-i Rasûl), 3- Akıl (Bkz. A. Saim Kılavuz, *a.g.e.*, s. 332-333; Şerhun li Ramazan efendi alâ şerhi'l-Akâid, 52.

254- Pezdevî, Muhammed, *a.g.e.*, s. 234-235.

255- el-İsrâ, 17/79.

256- Buhârî, Zekât, 52; Tirmizî, Kıyamet, 10/2434.

257- Müslim, Fedâil, 2/2278.



## II-XVI. ÂYETLER

### A- METİN

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ④ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ⑤ تَهَلَّى زَارًا حَامِيَةً ⑥  
تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ أَنِيَّةٍ ⑦ لَيْسَ لَهَا مِنْكُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرْبٍ ⑧ لَا يَسْمِنُ وَلَا  
يَغْفَى بِنِجْمٍ ⑨ وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِبَةٌ ⑩ لَسَعَهَا رَأْسُهُ ⑪ فِي جَنَّةٍ خَالِيَةٍ ⑫  
لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَنِيَّةٍ ⑬ فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ⑭ فِيهَا سُرُرٌ مَرْمُومَةٌ ⑮ وَأَكْوَابٌ مَوْصُومَةٌ ⑯ وَمَنَارِقُ  
مَمْصُومَةٌ ⑰ وَرَرَأَبِي مَمْصُومَةٌ ⑱

**B- MEÂL :** 2-7, O gün birtakım yüzler zelildir, durmadan çalışır (fakat boşuna), yorulur, kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur, o ise ne besler ne de açlığı giderir.

**8-16,** O gün birtakım yüzler de vardır ki, mutludurlar; (dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmezler. Orada (cennette) devamlı akan bir pınar, orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır.

### C- İZAH VE BEYAN:

Birinci grup âyetlere baktığımız zaman oradaki yüzlerin kâfirler olduğunu anlarız. Zira ilk âyette geçen -ğâşiye-den maksadın “Kâfirlerin suratlarını kaplayacak olan ateş” olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi<sup>258</sup> siyak ve sibak da bunu teyid etmektedir. Burada bazı insanlar yerine bazı yüzler ifadesi vardır. Çünkü insanlar yüzlerinden tanındığı gibi, ayrıca iyi ya da kötü bir durumda oldukları da yüzlerinden anlaşılır.<sup>259</sup>

Âyette “yüzler vardır o gün zillete düşmüştür.” ifadesinden maksat şudur; yani o yüzler ki sahiplerinin başına gelen rezillik ve aşağılıktan dolayı kıyamet gününde zelîl düşmüş ve perişan olmuşlardır.<sup>260</sup> Fakat artık faydası yoktur. Çünkü yüzlerdeki bu haşyet hali işe yarar bir zamanda iken oluşmamıştı.<sup>261</sup>

258- Taberî *Câmiu'l-Beyân*, 12/102.

259- Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 7/103.

260- Havva, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 16/168.

261- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Rûhu'l-Meânî*, 30/112.

“Çalışmış, yorgun kalmıştır”. Onlar dünyada iken çabalamış ve yorulmuşlardır. Lakin bu çalışmalarını Allah katında makbul değildir. Çünkü Allah katında amellerin geçerli olabilmesinin ilk ve temel şartı, O’na ve peygamberine kayıtsız şartsız iman etmektir.<sup>262</sup> Diğer bir yoruma göre, onlar bu dünyada iken Allah’a itaat etmekten kaçındıklarından ve kibre kapılıp O’nun rızası için amel etmediklerinden ötürü cehennem ateşi içerisinde zincir ve bukağları çekmek suretiyle çabalayıp yorulacaklardır.<sup>263</sup>

İbn Kesîr, Hafız Ebubekir el-Burkânî kanalıyla Ebu İmran el-Cevnî’nin şu rivayetini nakleder: Hattab oğlu Ömer (r.a.) bir râhibin mabedine uğramış ve; “Ey râhib!” diye seslenmiş. Râhib karşısına gelince Hz. Ömer ona bakıp ağlamaya başlamış. Kendisine: Ey mü’minlerin emîri! Seni ağlatan nedir? diye sorulduğunda O, “Allah’ın kitabında ki “Durmadan çalışır (Fakat boşuna) yorulur, kızgın bir ateşe girer”. Kavlini hatırladım. İşte beni ağlatan budur.” demiştir.<sup>264</sup>

Buhârî, İbn Abbas’tan “Çalışmış (fakat boşuna) yorulmuştur” âyeti ile hıristiyanların kastedildiğini nakleder.<sup>265</sup> Şu kadar var ki, bu sözün hıristiyanlara tahsisi ile, âyetin kapsamına girenlerden sadece bazıları ifade edilmiş olur. Oysa (ibadetleri) sağlam bir imandan kaynaklanmaksızın ve sahih bir temelden yoksun olarak, kendi bâtil inanışına göre Allah’a ibadetle uğraşan herkes boşuna yorulmuştur. Dolayısıyla bütün putperestler, Allah’a ortak koşanlar ve küfürde direnip gayret edenler bu âyetin kapsamı içerisinde dirler.<sup>266</sup>

İşte bu anlatılan kimseler öylesine -kızgın bir ateşe girer-ler ki, tutuşturulmuş ve uzunca bir müddet kızıştırılmıştır. Hatta öyle bir noktaya ulaşmıştır ki hiçbir sıcaklık onun kadar şiddetli olmamıştır.

---

262- Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 30/131.

263- Taberî, *a.g.e.*, 12/102; Âlûsî, *a.g.e.*, 30/112.

264- İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, 4/503, 504.

265- Buhârî, *Tefsîr*, sûre: 88.

266- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *Bahru’l-Muhît*, 8/462; Havvâ Said, *a.g.e.*, 16/168.

Onların içecekleri ise kaynar sudur. Müfessirler işin vehametini anlatmak için demişlerdir ki; O'nun sıcaklığı öyle bir dereceye ulaşmıştır ki şayet o sudan bir damla yeryüzünün dağlarına düşse sıcaklığından dağlar erirdi.<sup>267</sup>

Yiyecekleri ise Dari' denilen ne besliyen ne de açlığı gideren sadece eziyet veren deve dikeninden başka bir şey değildir (Bk. sf. 24). Âhiretteki bu azabın karakterini dünyada iken kavrayamayız. Bu nitelikler, düşünülmesi mümkün olan en acı azapla sırf bizim insanî duygularımıza dokunmak içindir.<sup>268</sup>

İkinci grup âyetlere gelince bunlar kıyamet günü mutluluğu yüzlerinden okunacak kimselerden bahseder. Bunlar ise iman edip de salih amel yapanlardan başkaları değildir. Dünyada iken tâat ve ibadet hususunda sarfetmiş oldukları gayretleri ve bu gayretlerinin âhirette sevap olarak karşılına çıkmasından dolayı gayet bahtiyar ve hoşnut olacaklar<sup>269</sup> gerek mekan ve yer olarak gerekse de mevkî ve şeref bakımından yüksek olan cennete gireceklerdir.<sup>270</sup>

Orada kulağa hoş gelmeyen boş ve anlamsız sözler işitmeyecekler, yakışsız ve malâyani sohbetlerden uzak ve huzur dolu bir ortamda hayatlarına devam edeceklerdir. Bu öyle bir mutluluktur ki, dünyadaki boş sözler, sürtüşmeler, mücadeleler, sıkıntılar, engellemeler, düşmanlıklar, sarsıntılar ve karışıklıklar düşünüldükçe değeri daha iyi anlaşılır. Âyetteki bu dokunuş, gereksiz tartışma ve boş sözlerden uzak durmalarıyla mü'minlerin dünya hayatının, cennetkine benzer bir yanını yansıttığını, böylece mü'minlerin o yüksek nimetlere hazırlandıklarını şimdiden fısıldıyor.<sup>271</sup> "Orada devamlı akan bir pınar vardır" Burdaki pınardan maksat bir tek pınar olmayıp gayet çok olan pınarlardır.<sup>272</sup> Ve o pınarlar dünyadakiler gibi çukurda da değildir. O saf ve berrak pınarların gözlere hoş gelen ve ruhları okşayan gayet enfes manzaraları vardır. Ve "Orada yüksek tahtlar vardır". Mü'min oraya oturduğu zaman Cenâb-ı Allah'ın kendisine vermiş olduğu

---

267- Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, 16/139.

268- Kutub, Seyyid, *Fîzilâli'l-Kur'ân* (Terc. Heyet), 12/345.

269- Taberî, *a.g.e.*, 12/103, 104; Âlûsî, *a.g.e.*, 30/115.

270- Ebu Hayyân, *a.g.e.*, 8/463.

271- Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 12/347.

272- Zamahşerî, *Keşşâf*, 4/247.

bütün nimetlerini ve cennettekileri görür. Bunda asla gizlenilmeyecek büyük bir ikram ve şereflendirme vardır.

“Önlerine konmuş kâseler vardır”. Hazırlamaya veya istemeye ihtiyaç duymaksızın ne zaman o akan pınarlardan içmek isteseler, pınarların kenarındaki kâseleri dolu ve içmeye hazır bir şekilde önlerinde buluverirler.<sup>273</sup>

Cennette “Sıra sıra dizilmiş yastıklar vardır”. Dilerlerse üzerlerine otururlar, dilerlerse onlara yaslanırlar. Ve orada “Döşenmiş halılar vardır” Şöyle ki ikamet ettikleri yerlere göre onları güzel bir şekilde serilmiş bulurlar. Cenâb-ı Hakk’ın tasvir etmiş olduğu cennetteki bütün bu zevk-u sefâlar ve rahatlıklar oradaki nimetlerin güzelliklerini akıllara yaklaştırmak içindir. Yoksa oradaki nimetleri tam mânasıyla anlamak idraklerin çok çok ötesinde bir şeydir. Bazılarına göre dünya nimetleri ile olan benzerliği ise sadece isim benzerliğinden ibarettir.<sup>274</sup>

Cennetteki nimet veya cehennemdeki azabın yapısını araştırmak ve bu konuda değerlendirmelere girmek, boşuna konuşmaktır. Bir şeyin yapısını kavramak, kavrayışın aynı türden olmasına bağlıdır. Dünyadakiler, buranın şartları ve bu hayatın yapısı itibarıyla sınırlı bir algılamayla kavramaya çalışırlar. Oysa öbür dünyada oldukları zaman perdeler kaldırılır, engeller yok edilir, ruh ve kavrayışlar tamamen serbest kalır. Tadılan şeylerin değişmesiyle bizzat kelimelerin anlamı değişir. Artık nasıl olacaklarını şimdiden kavrayamadığımız, fakat olacaklarını beklediğimiz şeyler cereyan eder.<sup>275</sup>

---

273- Taberî, *a.g.e.*, 12/104; Merâğî, *a.g.e.*, 30/134, 135.

274- Merâğî, *a.g.e.*, 30/135.

275- Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 12/347.

## D- ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR

Bu kısımda cennet ve cehennemle ilgili konular biraz daha detaylı bir şekilde ara başlıklar halinde ele alınacaktır.

### a) Cennet ve Cehennemin İsbatı ve Âhiret Hayatının Gerekliği

Cennet ve cehennem kavramı imanın altı şartından biri olan Âhiret'e imanın en önemli iki unsurlarıdır. Tabii bunun isbatı da varlığında ve sıfatlarında tek olan sonsuz kudret sahibi yüce yaratıcıyı şanına yaraşır bir şekilde ve kemal sıfatlarıyla tanımaktan geçer. Zira böyle bir yaratıcıya inanmayan veya ona ortak koşan kimse için âhiret kavramı ve dolayısıyla cennet-cehennem mefhumunun hiçbir önemi yoktur.

Şöyle bir Kâinat'a baktığımızda gözle görebildiğimiz veya göremediğimiz her şey ve her nesne onun varlığını adetâ haykırmaktadır. Çünkü hiçbir şey kendi başına ve sahipsiz değildir. Aynı zamanda âlemlerdeki sonsuz nizam ve intizam, akıllara dehşet veren müthiş âhenk ve uyum onun birliğini seslendirmektedir.

Elbetteki kâinatın kendi emrine müsahhar kılındığı insanoğlu, kendisine verilen akıl ve iradeyle bu büyüklüğü ve yüceliği anlamak zorundadır. Nitekim kendisine sonsuz nimetler bahşedilen insan, asla başıboş bırakılmayıp<sup>276</sup> bütün yapılması gerekip de yapmadıklarından ve yapılmaması gerekip de işlediklerinden dolayı uhrevî bir muhasebeye çekilecek<sup>277</sup> ve bunun tabîî sonucu olarak mükâfat yeri olan cennete veya ceza yeri olan cehenneme varacaktır.

Düşünen bir canlı olan insan kendi kendine: "Ben nereden geldim, şu dünyadaki vazifem nedir ve sonum ne olacaktır?" şeklinde sorular yöneltir. Halbuki maddeyi incelemekle meşgul olan pozitif ilimler, insana ne geçmişi, ne geleceği, hatta ne de dünyadaki görevi hakkında bir şey söylemek yetkisine sahip değildir. Bu ilimler ona, sadece içinde yaşadığı tabiatı tanıtır, ondan faydalanma yollarını gösterir.

---

276- Bkz. el-Mu'minûn, 23/115; el-Kiyâme, 75/36.

277- İlgili âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/30; İbrâhim, 14/51; el-İsrâ, 17/13, 14, 71; el-Kehf, 18/47-49.

Tarih boyunca düşünürler ortaya koymuş oldukları sistemlerle insanın bu temel sorularına cevap vermeye çalışmışlar, fakat tatminkâr, tutarlı ve kalıcı bir şey getirememişlerdir. Bu nevi izahlar karşısında, doğuştan bir sonsuzluk duygusuna sahip bulunan insan ruhu ve düşüncesi, aynı soruları sormaktan vazgeçmemiştir. İşte bütün bu sorulara aydınlatıcı cevap veren ve ruh sükûneti sağlayan tek şey din ve âhiret düşüncesidir.

Uçsuz bucaksız kâinat içinde yaşayan insan, özü ve muhtevası itibarıyla çok yüce olmakla birlikte maddesi ve cüssesi ile cılız bir varlıktır. Şu bir gerçektir ki dün de bugün de, insanlık büyük bir çoğunlukla elem ve ıstırap içerisinde. Ne gerçek mânada mutluluğa kavuşabilmekte ne de haksızlıklar son bulmaktadır. İşte dünyada bir türlü gerçekleştirilemeyen mutlak adâletin tecelli edeceği, ayrılıkların sona ereceği ikinci bir hayat olmalıdır. Bu da âhiret yurdundan başkası değildir.<sup>278</sup> Zaten insanoğlunun bu dünyada tıpkı bitkiler gibi bir müddet yaşayıp sonra da tamamen kaybolacağına ve unutulup gideceğine inanan kimseler, en başta kendilerine ve öldükten sonra dirilmeyi inkar eden o zavallı akıllarına hakaret ederler.<sup>279</sup> Bu anlayış biçimi Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde yerilmektedir. "Kendi yaradılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir".<sup>280</sup>

Şu uçsuz bucaksız evrene baktığımız zaman bu hakikat daha iyi anlaşılır. Yıldızlar, gezegenler ve bunlar arasındaki düzenli ve intizamlı hareketler... Öyle yıldız ve gezegenler vardır ki içinde bulunduğumuz şu dünyadan binlerce belki de milyonlarca defa daha büyükler. Astronomi ilmî, bazı yıldızların ışınlarının milyonlarca ışık yılı sonra yeryüzüne ulaştığını ortaya koymuştur. Işık hızının saniyede yüzseksen altı bin mil mesafe katettiği düşünülecek olursa bunu hesaplamaya kalem ve defter yetmez. İşte böyle bir yeryüzünü ve gökyüzünü yaratan Allah u Teâlâ, benzerlerini de yaratmaya elbetteki kâdirdir.<sup>281</sup> "Elbette

278- Topaloğlu, Bekir, *İslâm'da İman Esasları*, s. 8-10.

279- Sabrî, Mustafa, *el-Kavlü'l-Fasl*, s. 177.

280- Yâsin, 36/78, 79.

281- el-Müseyyer, *Muhammed Seyyid Ahmed*, er-Rûh, 164.

göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler".<sup>282</sup>

Kur'ân-ı Kerîm insanların öldükten sonra diriltilmelerinin mümkün olduğunu akla yakınlaştırmak için ikinci yaradılışı birinciyle mukayese eder. Gerçekten de bir nesneyi ilk defa icad etmek ikinciden daha güçtür (Bu güçlük biz kullar için sözkonusudur). "İlkin mahlûkunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan odur ki bu, O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde (tecelli eden) en yüce sıfat O'nundur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir".<sup>283</sup>

Âhîret hayatı insanların diriltilmelerinden itibaren başlar ve sonsuza dek devam eder. Bu ebedî hayatın gerekliliğini birçok açıdan ortaya koymak mümkündür:

1- Her insanın ulaşmak istediği birçok temenni ve arzuları vardır. O ölümsüz bir hayat ister. Fakat kendisine verilen bu hayat, ölüm kanunu önünde boyun eğmek zorunda kalır. Örneğin 45-65 arası gibi belli bir yaşa gelip birçok tecrübeler kazanmış, birikimler elde etmiş ve hayatının tam istikrar ettiği bir noktaya ulaşmış rahat etmek isterken ansızın kendisine ölüm çatan bir kimsenin bütün hayalleri yarıda kesiliverir. İşte gelecekle ilgili düşünceye sahip olan ve endişe duyan sadece insanoğludur.

2- İnsanoğlu yaradılış olarak iyi ile kötüyü, adâlet ile zulmü ayırdedebilir. Fakat çok kere de bu fıtratı tehdit edip kendi gibilerine zulmeder. İnsanlık tarihi büyük ölçüde zulüm, bozgunculuk ve düşmanlıklarla doludur. Hiç kimse düşünebilir mi ki bu dünyanın yaratılması kötülüklerin sergilenmesi için olup zulmedenler ve zulme uğrayanlar karşılıklarını almasınlar ve herkesin yaptığı yanına kalsın. Dünya hayatı haddi zâtında bu bakımdan noksan olup bu noksanlığı ise mutlaka bir tamamlayan olacaktır.

3- Şu bir gerçektir ki insanları dosdoğru bir çizgide tutmak ve onun sapkınlıklarını kontrol altına almak konusunda, dünyadaki cezaların caydırıcılığı

---

282- el-Mu'min, 40/57.

283- er-Rûm, 30/27.

tek başına asla yeterli değildir. Bu ancak insanın içindeki âhiret düşüncesi ve birgün Allah huzuruna çıkıp hesap verebilme endişesiyle mümkündür.

4- Kâinat tüm varlığıyla eşsiz bir sanatkârın varlığını, birliğini, sonsuz genişlikteki ilmini ve yüce hikmetini seslendiriyor. Durum böyle olunca mutlaka insan ile ilâh arasında bir alâkanın bulunması gerekiyor. Sözkonusu alâkayı şayet bu dünyaya nispet edecek olursak henüz bunun tam olarak ortaya çıkmadığını görürüz. Örneğin: Allah'tan korkmadığını söyleyen birine bu dünyada iken herhangi bir felaket gelmeyebiliyor. Belki de kendisine sulta dahi teslim ediliyor. Bununla beraber Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ eden bir kişinin başına çeşitli musibetler gelebiliyor. Demek ki âhirete iman da Allah'a iman gibi kesin ve kaçınılmaz oluyor. İşte bu eşsiz kâinata varlığını bahşeden o Allah, aynı zamanda onu idare edip yönetiyor. Nitekim onu ilk yarattığı gibi tekrar bir daha yaratması O'na hiç de güç değildir.

Dünya bir imtihan yeri, âhiret nimetleri de mü'minlere mahsus olduğuna göre elbetteki ilâhî adâlet Allah'a iman edenlerle küfredenleri bir tutmayacaktır.<sup>284</sup> Kur'an mesajı da buna ışık tutmaktadır. "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline! Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah'tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?"<sup>285</sup>

#### **b) Cennet ve Cehennemin Şu An Mevcut Olup Olmadığı**

##### **Meselesi ve Yeri:**

Ehl-i sünnet âlimleri Kur'an ve Sünnet'le sabit olduğundan dolayı cennet ve cehennemin yaratılmış olup şu an var olduğunu ve buna inanmak gerektiğini savunmuşlardır. Mutezile, Kaderiyye, Cehmiyye mezhepleri ile bir grup Hariciler bunun aksini söylemişlerdir. Bunlara göre cennet ve cehennem henüz yaratılmamıştır. Zira amacına hizmet etmeyen cennet ve cehennemin önceden yaratılmış olmasının Allah'a nispet edilmesi abes bir şeydir. Yine bunlar Ehl-i

284- el-Müseyyer, a.g.e., s. 165-168.

285- Sâd, 38/27, 28.



sünnetin ileri sürmüş olduğu âyet ve hadisleri tevil ederler ve derler ki, kıyametin kopmasından önce her şeyin helak olacağını ifade eden âyet<sup>286</sup> gereğince cennet ile cehennem şayet mevcut ise, önce yok edilecek sonra yeniden yaratılacaktır. Böyle bir şey ise hikmetten uzaktır. Bu görüşe göre cennet ve cehennemin yaratılması kıyametten sonradır.

Buna karşın ehl-i sünnetin dayanmış olduğu deliller, Hz. Adem (a.s.) ile Havva anamızın Kur'an'da geçen cennetten çıkarılış kıssaları ve yine Kur'an'da cennet için; "... Takva sahipleri için hazırlanmıştır".<sup>287</sup> Cehennem için; "... Kafirler için hazırlanmıştır".<sup>288</sup> şeklinde geçmiş ifade eden mazi sigalarının yanısıra Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bu konu hakkında rivayet edilen hadislerdir. Bunlardan bir tanesi Hz. Enes'ten rivayet edilen İsrâ hadisidir. Buna göre Peygamber efendimiz (s.a.v.) cenneti görmüş, orada inciden kubbeler bulunduğunu ve toprağının ise miskten olduğunu haber vermiştir.<sup>289</sup> Hz. Ebu Hureyre'den rivayet edilen başka bir hadise göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Ramazan geldiğinde cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır, şeytanlar da bukağılarla bağlanır."<sup>290</sup>

Ehl-i Sünnet âlimleri, Mu'tezile ve benzeri düşüncede olanların ileri sürmüş oldukları cennet ve cehennemin önceden yaratılmasının abes olduğu tarzındaki düşüncelerinin, Allah u Teâlâ'nın işlerini mahlukatın fiillerine benzetmelerinden ileri geldiğini açıklamışlar ve bunların -her şeyin helak olacağını- ifade eden âyeti yanlış anladıklarını öne sürmüşlerdir. Doğrusu ise yok edilmesi takdir olunan şeylerin yok edileceği, cennet ve cehennemin ise yok edilmek için yaratılmadığını bilakis bunların devam edeceğini belirtmişlerdir. İbn Kayyim Hâdi'l-Ervah adlı eserinde konu hakkında epey tafsilat vermiştir.<sup>291</sup>

---

286- el-Kasas, 28/88.

287- Âl-i İmran, 3/133.

288- el-Bakara, 2/24; Âl-i İmran, 3/131.

289- Buhârî, Salât, 1; Müslim, İman, 263.

290- Müslim, Sıyâm, 1 (1079).

291- el-Hanefî. Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebu'l-İzz, *Şerhu't-Tahâviye*, s. 354-357; Aliyyu'l-Kârî. *Şerhu K. Fıkhî'l-Ekber*, s. 143; Harpûtî, Abdullatif. *Tenkîhu'l-*

Cennet'in yeri hususuna gelince ağırlıktaki görüşe göre o, göklerde dir. Bu düşünce şu âyet-i kerîme'ye dayandırılmaktadır. "Sidre-i müntehânın yanında... Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır".<sup>292</sup> Hadîs-i Nebevî de ise Firdevsin cennetin ortasında ve en yüksek yerinde olduğu, onun üstünde ise Rahmân'ın arşı bulunduğu ibaresi geçmektedir.<sup>293</sup>

Ayrıca o, yeredir diyenlerin yanısıra bu hususta sükût edip işi Allah'a bırakanlar da vardır. Cehenneme gelince, yedi kat yerin altında veya üstünde olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi bazıları da işi tamamen Allah'a havale etmişlerdir.<sup>294</sup> Şüphesiz ki işin en doğrusunu yine O bilir.

### c- Cennet ve Cehennemin Ebediliği:

Cennet ve cehennemin ebedî olması ile ilgili birçok âyet ve hadis vardır. Sırf Kur'an'da bu konu ile ilgili yüz kadar delil mevcut olup bunlardan altmış kadarı cehennem, kırk kadarı da cennet hakkındadır. Ebedilik ifade eden "Huld" ve onun türevleri otuzdört yerde cehennem, otuz sekiz yerde de cennet bahsinde geçmiştir. Yine ebedilik ifade eden "Te'bîd" (Ebeden) kavramı dört yerde "Huld" ile birlikte cehennem hakkında, sekiz yerde de (bunlardan yedisi "Huld" ile birlikte olmak üzere) cennet hakkında zikredilmiştir. Otuzdan fazla yerde de buralara girdikten sonra bir daha çıkılamayacağı belirtilmiştir.

Sünnete gelince bu hususta sayılamayacak kadar çok hadis vardır. Kütübü Sitte ve Zevaid kitapları yeterince bunlarla doludur. Bu sebepten tüm müslümanlar dinde bilinmesi zaruri olan şeyler babından bunlara da iman etmişlerdir.

Cennet ve cehennemin bir gün yok olacağını savunan Cehmiye mezhebinin görüşü ümmetin tüm âlimleri tarafından reddedilmiştir.<sup>295</sup>

---

Kelâm, 406, 407; Ayrıca bkz. İbn Kayyim Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekr, *Hâdi'l-Ervâh ilâ bilâdi'l-Efrâh*, s. 38-81; Topaloğlu, Bekir, *DiA., Cehennem md., 7/228*.

292- en-Necm, 53/14, 15.

293- Buhârî, Tevhîd, 22; Tirmizî, *Sıfâtü'l-Cenneh*, 4/2530.

294- Aliyyu'l-Kârî, *a.g.e.*, s. 144.

295- el-Kevserî, Muhammed Zahid, *Makâlât*, s. 437, 438; Âyetler için ayrıca bkz. Abdülbaki M. Fuad, *İlgili md.*

Cennet ve cehennem ebediliği ile ilgili delillerin bolluğuna rağmen, bütün bu delillerden, cehennem ebediliği ile ilgili olanlara değişik yorum getirenler de olmuştur. Bunlar cennetin ebediliğinin kesin olduğunu itiraf etmekle birlikte cehennem sonsuzluğunu beyan eden âyetlerin cennetinkiler kadar kuvvetlilik ifade etmediğini öne sürerler. Örneğin Hûd sûresinde geçen cennetliklerle ilgili şu âyette “Mutlu olanlara gelince, onlarda cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez tükenmez bir lütuftur”.<sup>296</sup> İstisnâ’dan sonraki kısım “... Bu nimetler bitmez tükenmez bir lütuftur” diye biterken ondan önceki cehennemliklerle ilgili âyet ise “... Çünkü rabbin istediğini hakkıyla yapandır.” şeklinde sona ermektedir. Yani -bitmez bir azap- diye bir ifade geçmemektedir.

Meselenin özü Cenâb-ı Hakk’ın mükâfatın karşılığı olan va’ dinden dönmeyeceği gibi suçun karşılığı olan va’ dinden de dönmeyebilir mi hususudur. Bu görüşün başını çekenlerden Eş’ariyye mezhebine göre itaat edene sevap vermek fadl-ı ilâhîden olup Allah u Teâlâ bu va’ dini üzerine vacip olmadığı halde yerine getirir. Çünkü va’ d ettiği bir şeyin aksini yapması kendisine yakıştıramıyacak bir noksanlık sayılır ve bundan Hak Teâlâ’yı tenzih etmek gerekir. Fakat cürmün karşılığı olan va’ d ise suçlunun kendisiyle tehdit edildiği adâlet olup, ondan vazgeçilebilir. Zira tehdit hususundaki bir sözü yerine getirmemek noksanlık sayılmayıp bilakis kendisiyle övünülen bir kerem ve lütuftur.

Aksini savunanların başında bulunan mâturîdiyye mezhebi ise buna itiraz etmekte ve verilmiş bir tehdit sözünden caymanın yalan sayılacağını, bunun ise imkânsız olduğuna dair icma bulunduğunu nakletmekte ve şu âyetle görüşlerini teyid etmektedirler:<sup>297</sup> “Benim huzurunda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim”.<sup>298</sup>

İbn Kayyim yazmış olduğu kitabında cehennem de cennet gibi sonsuz olduğunu savunanların delillerini naklettikten sonra zeki bir şekilde bunların

---

296- Hûd, 11/108.

297- Taftazânî, Mes’ud b. Ömer Sâdeddin, *Hâşiyetü’l-Kestelî alâ şerhi’l-Akâid*, s. 147.

298- Kâf, 50/29.

hepsini reddeder ve cehennemden bir gün son bulacağına müsait yirmibeş tane delil getirir ve bunları izah eder. Yerimiz müsait olmadığı için bunların hepsini buraya alamayacağız. En önemli delillerinden biri, Hûd sûresindeki cennetliklerle ilgili âyet nihayetsiz bağış ile biterken cehennemliklerinki ise Allah'ın iradesine bırakılarak ona (İbn Kayyim'e) göre şüpheli bir durum arzemesidir. Öteki ise sahih hadiste geçen ilâhî rahmetin ilâhî gadaba üstün geldiğidir.<sup>299</sup> Aksi takdirde eşitlik olacağından rahmetin azaba galebe çalması gerçekleşmeyecektir.<sup>300</sup>

Buna karşın cehennemden de aynen cennet gibi ebedî olduğunu savunanlardan Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri efendi, "Yeni İslâm müctehidlerinin kıymet-i ilmiyesi" adlı eserinde karşıt görüşte olanları ağır bir şekilde tenkide tabi tutmuş ve bu konu üzerinde epeyce durmuştur.<sup>301</sup>

Tahavî şârihi, yukarıda bahsi geçen iki görüşün dışında cehennemden ebediliği ile ilgili altı kavil daha zikretmiş ve bu altı görüşün hepsinin de yanlış olduğunu ortaya koymuştur.<sup>302</sup>

#### **d) Cehennemden Sıfatı ve İsimleri ile Dehşet ve Azabı:**

Derin kuyu anlamına gelen -Cihinnam- ile aynı kökten türeyen cehennem kelimesi, ateşin isimlerinden bir isim olup âhirette kafirlerin ve münafıkların sürekli kalacakları azap yeridir.<sup>303</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemle ilgili çeşitli adlar kullanılmıştır. Bu kullanılan isimlerin hemen hepsi, uhrevî cezaların en yaygın olacağı bilinen ateşle buna ait çeşitli etkileri ifade etmektedir. Bunları muhtelif âyetlerde 126 defa geçen ve 101 yerde "cehennem ateşi" mânasına gelen -nâr- kelimesi içinde mütâlaa edebiliriz.<sup>304</sup> Bu isimlerden en önemlileri şunlardır: 1- *Hâviye*; "Ameli yeğni olana gelince, işte

299- Buhârî, *Tevhîd*, 22; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, V/542.

300- İbn Kayyim, *Hâdi'l-Ervâh*, s. 480-528.

301- Sabri Mustafa, Mûsâ Carullah, *İlahi Adalet Rahmet-i İlâhiye Burhanları* (Sad. Ömer H. Özalp), s. 29-68, 73-209.

302- el-Hanefî, Sadreddin, Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebu'l-İzz, *Şerhu't-Tahaviye*, s. 359, 360.

303- *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 1/144.

304- Topaloğlu, Bekir, *Diğ.*, Cehennem md., 7/228.

onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir. Nedir o (Hâviye) bilirmisin? Kızgın ateş!"<sup>305</sup>  
2- Alevli ateş olan *Saîr*; "Kimin de kitabı arkasından verilirse, derhal yok olmayı isteyecek (saîr'e) alevli ateşe girecek".<sup>306</sup> 3- *Lezâ* (Dumansız ve katıksız ateş alevi)<sup>307</sup> "Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alevlenen bir ateştir. Derileri kavurup soyar".<sup>308</sup> 4- *Sekar*; "Ben onu sekar'a (cehenneme) sokacağım. Sen biliyormusun sekar nedir? Hem bırakmaz, hem vazgeçmez o. İnsanın derisini kavurur".<sup>309</sup> 5- *Hutame*: "Hayır! Andolsun ki o, Hutameye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu bilirmisin? Allah'ın tutuşturulmuş (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir".<sup>310</sup>

Kur'ân-ı Kerîm, cehennemin korkunçluğunu müdhiş bir şekilde tasvir eder. "O gün cehenneme: Doldun mu? deriz. O: Daha var mı? der".<sup>311</sup> Cehennem öyle anlatılmış ki sanki insan azmanı, gözünü dört açmış, etrafında, yakınında gördüğü her şeyi içine çeken ve yutup yok eden bir canavar gibi. Görevi, insan yemek!<sup>312</sup> "Hem (bütün bedeni helâk eder, hiçbir şey) bırakmaz, hem (eski hale getirip tekrar azap etmekten) vazgeçmez o, insanın derisini kavurur".<sup>313</sup> Dehşeti tasvir eden bir diğer âyet şöyledir: "Rablerini inkar edenler için cehennem azabı vardır. O ne kötü dönüştür! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: Size (bu azap ile) korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi? diye sorarlar".<sup>314</sup>

---

305- el-Kâria, 101/8-11.

306- el-İnşikâk, 84/10-12.

307- el-Mu'cemu'l-Vasît, 2/867.

308- el-Meâric, 70/15, 16.

309- el-Müddessir, 74/15, 16.

310- el-Hümeze, 104/4-9.

311- Kâf, 50/30.

312- Eker, Hasan, *Âhiret Bilinci*, s. 67.

313- el-Müddessir, 74/28, 29.

314- el-Mülk, 67/6-8.

Cehennemın yakıtı yani ırasını insanlarla taştır.<sup>315</sup> Cehennemlikler elleri boyunlarına bağlı olarak dar bir yerden atılırlar.<sup>316</sup> Kendilerine ateşten elbiseler giydirilir<sup>317</sup>, boyunlarında halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar suya sürülür sonra da ateşte yakılırlar.<sup>318</sup> Hoşa gitmeyen ve serinliği olmayan kara bir dumanın gölgesinde azap ekerler.<sup>319</sup> Cehennemlikler yanıp kül olmazlar, bilakis derilerinin her yanışında azabını tatmaları için bir başka deri ile değiştirilirler.<sup>320</sup> Oradaki yeme içme seansları da sırf işkenceden ibarettir. Yemekleri cehennemın dibinde çıkan ve tomurcukları şeytan başı gibi olan zakkûm ağacıdır.<sup>321</sup> Bu yiyecekten sonra susamış develerin suya saldırışları gibi kaynar su ve irin içerler.<sup>322</sup> Orada ne bir serinlik ne de içilecek güzel bir şey bulacaklardır. Susadıkça içtikleri kaynar su ile susuzlukları gitmediği gibi azapları daha da katlanacaktır.<sup>323</sup> Başlarına dökülen kaynar su ile karınlarındakilerle derileri eritilecek, demir kamçılarla dağlanacaklardır. Bu dayanılmaz azabtan ne zaman çıkmak isteseler, her defasında geri çevrileceklerdir.<sup>324</sup> Susuzluktan kıvranan cehennemlikler, cennettekilerle yalvarırcasına, “suyunuzdan veya Allah’ın size verdiği rızıktan birazcık bize de gönderin” diye seslendiklerinde, cennettekiler de onlara cevaben “Allah (istediğiniz) her iki şeyi de kafirlere haram kıldı” diyeceklerdir.<sup>325</sup>

Bütün bunların yanısıra ve daha da acısı, aynı zamanda mânevî azaba da düçar olmalarıdır. Şöyle ki Allah (c.c.), o inkarcılara rahmet etmeyecek ve onlar Allah’ı görmekten de mahrum olacaklardır.<sup>326</sup> Aynı zamanda o kâfirler cehennemde ebedî kalıp asla kurtuluş ümitleri olmayacaktır (Bkz. s. 64). Zira

---

315- et-Tahrîm, 66/6.

316- el-Furkân, 25/13.

317- el-Hac, 22/19.

318- el-Mü’min, 40/71, 72.

319- el-Vâkıa, 56/42-44.

320- en-Nisâ, 4/56.

321- es-Sâffât, 37/64-66.

322- el-Vâkıa, 56/53-55.

323- en-Nebe’, 78/24, 25.

324- el-Hac, 22/19-22.

325- el-A’râf, 7/50, 51.

326- Bkz. en-Nisâ, 4/137, 168; el-Mutaffifin, 83/15.

milyonlar sene sonra dahi kurtuluş ümitleri olsa idi sayılı zaman bir gün tükeneceğinden ümide kapılıp kendi kendilerini teselli ederlerdi. Halbuki bu ümidin olmayışı kendilerine çektikleri bunca azabtar da beter gelecektir. Cehennem ehlinin umutsuzluk, pişmanlık, ve aşağılanmışlık duygularının karışımı sonucunda yaşadıkları mânevî azap ortamı, inkarcıların en az fiziksel olduğu kadar rûhî yönden de işkence çekeceklerini gösterir.<sup>327</sup>

### e) Cennetin Sıfatı, İsimleri ve Nimetleri ile Bunlar Hakkındaki Bazı Değerlendirmeler:

“Örtmek ve gizlemek” anlamındaki -Cenn- kökünden türeyen cennet kelimesi, hurma ve ağaçlarla kaplı bahçe ve bostan anlamına gelirse de burada kastolunan âhiretteki nimetler yurdudur.<sup>328</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle 147 defa geçen cennet kelimesi yirmibeş yerde dünyadaki bağ ve bahçe, altı yerde Hz. Âdem ile Havvâ’nın iskân edildiği yer, bir yerde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Cebrâil (a.s.)’ı gördüğü Sidre-i müntehânın civarında bulunan me’vâ cenneti (Bkz. en-Necm, 53/13-15), geri kalan yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır.<sup>329</sup> Cennet kelimesi, çeşitli hadislerde de hem bahçe hem de âhiret cenneti olarak yer almaktadır.

Cennet, ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur’an’da, sünnette ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içerisinde en fazla kullanılan, içindeki bütün mekan ve imkânları kapsayacak kadar muhtevası en geniş olan bir terimdir. Cennetin en önemli özelliklerini vurgulayan diğer isimleri de şunlardır.

1- Cennetü’n-Naîm: Mutluluk ve nimetlerle dolu olan, 2- Adn: İkamet edilen yer, 3- Firdevs: Cennetin tamamını ifade eden bir isim olabileceği gibi, en ortası, en yüksek ve en değerli bölgesinin özel adı da olabilir. 4- Me’va: Sığınılacak ve barınılacak yer, 5- Dâru’l-Huld: Ebedilik yurdu, 6- Dâru’s-Selâm: Kurtuluş yeri, 6- Dâru’l-Celâl: İhtişam mekânı, 8- Dâru’l-Mukâme: Asıl durulacak yer, ebedî

327- Yalçın, Cavit, Ölüm Kıyamet Cehennemi, 134.

328- *el-Mu’cemu’l-Vasît*, I/140, 141.

329- Bkz. Abdülbâkî, M. Fuad, *el-Mu’cemu’l Müfreh*, Cennet md. 180.

ikamet edilecek yurt anlamlarına gelir.<sup>330</sup> Cennetin isimleri sadece bunlardan ibaret değildir. Daha başka adları da vardır (Geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim, *a.g.e.*, s. 138).

“Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır”.<sup>331</sup> Kavli-i celîli ile “Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.”<sup>332</sup> âyetlerine dayanan bazı alimler, cennetin sayısının dört olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre Rasûlullah (s.a.v.)’in “Cennette sekiz kapı vardır.”<sup>333</sup> hadisi buna yorumlanır. Çünkü bu dört cennetten her birerlerinin iki kapısı bulunmaktadır. Kurtubî İbn Abbas’dan gelen bir rivayete istinâden bu cennetlerden ilk ikisinin öne geçen mukarreb kullara, diğer ikisinin de amel defterlerini sağ elinden alanlara ait olduğunu kaydeder.<sup>334</sup> Şu kadar var ki cehenneme ait yedi kapının varlığı Kur’an’da açıkça zikredildiği halde (Bkz. el-Hicr, 15/44) Cennetin sadece kapılarından bahsedilmiş,<sup>335</sup> sayıları hakkında herhangi bir işaretle bulunulmamıştır.

Cennetin büyüklüğünün göklerle yerin genişliği kadar olduğunu anlatan âyetlerin<sup>336</sup> yorumunda en tercih edilen görüş, cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş ve büyük olmasıdır. Çünkü bir alanın dar cephesini genellikle onun eni, yani genişliği oluşturduğuna göre, bu benzetme çerçevesinde cennetin uzunluğu çok daha fazla olmalıdır.<sup>337</sup>

Değişik mükâfat, güzellik ve nimetlerle dolu olan cennet, bir tane olmayıp herkesin dünyadaki iman ve amel durumuna göre çeşitli dereceleri kapsayacak çokluktur. İnsanların Allah’a karşı olan bağlılıkları aynı derecede olmadığına göre, tabîi olarak ceza ve mükâfat da farklı olarak uygulanacaktır. Naslar da buna

---

330- Topaloğlu, Bekir, *Dirâ.*, Cennet md., 7/377; Kurtubî, *et-Tezkire*, 580, 581.

331- er-Rahmân, 55/46.

332- er-Rahmân, 55/62.

333- Buhârî, *Bed’ül-halk*, 9.

334- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tezkire fi ahvâli’l-mevtâ ve umuri’l-âhire*, s. 581.

335- ez-Zümer, 39/73.

336- Âl-i İmrân, 3/133; el-Hadîd, 57/21.

337- Topaloğlu, Bekir, *Dirâ.*, Cennet md., 7/379.



delalet eder. “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbetteki âhiret, derece ve üstünlük bakımından daha büyüktür”.<sup>338</sup> Bir hadislerinde Peygamber efendimiz (s.a.v.), Allah yolunda cihad edenler için Hak Teâlâ'nın cennette yüz derece hazırladığını, her derece arasındaki mesafenin yerle gök arası olduğunu bildirmiştir.<sup>339</sup>

Cennet kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı âyetlerin ekserisinde, altlarında nehirlerin aktığı cennetlerden bahsedilir. Bu ifadeden maksat, cennet toprağının görünmeyen alt tarafı olmayıp ağaçların, köşkerin ve benzeri tesislerin zemini ve eteğidir. Zira Cenâb-ı Hak, “onlar yerin altından akarlar” ifadesini kullanmamıştır. “Taht” zarfını -cennet halkının emri altında- şeklinde tevil etmek de doğru değildir.<sup>340</sup> Cennet nehirleri hakkındaki bu genel anlatıma ilaveten sûre-i Muhammed'de özellikle dört nehirden bahsedilir. Buna göre o cennette, içimi bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve safi bal ırmakları vardır.<sup>341</sup>

Cennet hayatının en önemli iki özelliği, arzulanan her şeye kavuşmak ve sonsuzluktur. “Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve kendilerine: Siz, orada ebedî kalacaksınız, işte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur. Orada sizin için bol bol meyveler vardır, onlardan yersiniz, denilir”.<sup>342</sup>

Şu kadar var ki; cennete girecekler fizyolojik ve psikolojik kusurlardan tamamen arınmış olacaklarından, başkalarına zarar verici, anlamsız ve çelişkili taleplerde bulunmayacaklardır.<sup>343</sup>

Cennette de dünyadaki gibi yeme içme vardır. Fakat oradaki yeme içme karın doyurmak için olmayıp sırf lezzet almak içindir ve bundan dolayı abdest bozmak da yoktur. Birçok kanaldan gelen çeşitli hadislere göre, mü'minler oraya yüzleri

---

338- el-İsrâ, 17/21.

339- Buhârî, Cihad, 4; Müslim, İmâre, 31/116 (1884).

340- İbn Kayyim, *a.g.e.*, s. 255.

341- Muhammed, 47/15.

342- ez-Zuhuf, 43/71-73.

343- Topaloğlu, Bekir, *DiA*, Cennet md., 7/381.

dolunay gibi veya ışık saçan parlak yıldızlar gibi girecekler, canlarının istediği her şeyi yiyip içmelerine rağmen abdest bozmayacaklar, sümürüp tükürmeyecekler, sadece hoş kokulu bir geçirti ve ter halinde bunları dışarıya atacaktırlar.<sup>344</sup> Orada asla herhangi bir güçle karşılaşmadıkları gibi gençliklerini de yitirmeyecekler, hiçbir surette hastalanmayacaklar ve ölmeyeceklerdir.<sup>345</sup> Bazı rivayetlere göre erkekler, ataları Adem (a.s.)'in sûretinde ve boyunda<sup>346</sup> (60 arşın) olacaklar, daima otuz veya otuzüç yaşlarında olmakla birlikte bıyıkları henüz terlemiş sakalsız ve gözleri sürmeli gençler görünümünde bulunacaklardır.<sup>347</sup>

Âyetlerin ışığı altında cennetteki belli başlı nimetlere şöyle bir göz gezdirecek olursak, orada ne yakıcı bir sıcak, ne de dondurucu soğuk vardır.<sup>348</sup> Zencefille kokulandırılmış selsebil pınarı<sup>349</sup> ve sonunda misk kokusu bırakan içecekler vardır.<sup>350</sup> Cennette her türlü meyve, hurmalıklar ve nar ağaçları<sup>351</sup>, dikensiz sidir ağaçları, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları<sup>352</sup>, üzüm bağları<sup>353</sup> ve çeşitli kuş etleri mevcuttur.<sup>354</sup>

Cennet ehlinin elbiseleri ince ve kalın olmak üzere yeşil halis ipekten<sup>355</sup>, süsleri de altındandır.<sup>356</sup> Onlara saçılmış inciler gibi dolaşan ölümsüz gençler hizmet ederler.<sup>357</sup> Altlarından ırmaklar akan üstüste bina edilmiş köşklere sahip olurlar.<sup>358</sup> Hem kendileri hemde eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar.<sup>359</sup>

---

344- Buhârî, *Bed'ül-halk*, 8; Müslim, *Cennet*, 14-20; Tirmizî, *Sıfatü'l-Cenneh*, 7.

345- Müslim, *Cennet*, 8/22.

346- Müslim, *Cennet*, 11/28.

347- Tirmizî, *Sıfatü'l-Cenneh*, 12/2545.

348- *el-İnsân*, 76/13.

349- *el-İnsân*, 76/17, 18.

350- *El-Mutaffifîn*, 83/25, 26.

351- *er-Rahmân*, 55/68.

352- *el-Vâkıa*, 56/28, 29.

353- *en-Nebe'*, 78/32.

354- *el-Vâkıa*, 56/21.

355- *el-Kehf*, 18/31; *el-İnsân*, 76/21.

356- *el-Kehf*, 18/31; *el-Hac*, 22/23; *el-Fâtır*, 35/33.

357- *el-İnsân*, 76/19.

358- *ez-Zümer*, 39/20.

359- *Yâsin*, 36/56.

Defteri sağdan verilenler için cennette, eşlerine düşkün ve hepsi bir yaşta<sup>360</sup>, göğüsleri tomurcuklanmış<sup>361</sup>, iri gözlü, el değmemiş, örtülü yumurta gibi, bakışlarını da yalnız erkeklerine çevirmiş tertemiz hanımlar bulunacaktır.<sup>362</sup>

Allah u Teâlâ cennet ehlini mânevî bir operasyona tabi tutarak kalplerinden kini söküp atacak ve onlar artık köşkleri üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler haline geleceklerdir. Orada onlara hiçbir surette yorgunluk değmediği gibi cennetten de çıkarılmayacaklardır.<sup>363</sup>

Cennet nimetleri dünyadakilerle kıyaslanmayacak ölçüde ve insan aklının tasavvur edemeyeceği bir güzelliktedir. Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde “(Cenâb-ı Hak buyuruyor ki): Salih kullarım için ben, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlünün hatırlıyamadığı bir takım nimetler hazırladım.”<sup>364</sup> buyurmuş ve devamla şu âyeti okumuşlardır: “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez”.<sup>365</sup>

Mısırlı yazar Dr. Mustafa Mahmud az önce bahsi geçen âyet ve hadislere dayanarak, müfessirlerin büyük ekseriyetinin cennet âyetlerini, lezzetlerini ve nimetlerini dünya lezzeti gibi algıladıklarını ve bu yüzden büyük bir yanılığya düştüklerini kaydetmiş, doğru olan yorumun ise bunların tümünü bir darb-ı mesel (örnekleme) olarak anlamak lazım geldiğini belirtmiştir.<sup>366</sup> Öte yandan İbn Kayyim de cennetteki nimetlerin dünyadakilerine benzerliğinin isimlerden ibaret olduğunu söylemekle birlikte, isimlendirilen nesnelere arasında beşerin bilemediği farklılıklar bulunduğunu kaydetmiştir.<sup>367</sup>

---

360- el-Vâkıa, 56/35-38.

361- en-Nebe', 78/33.

362- es-Sâffât, 37/48, 49.

363- el-Hicr, 15/47, 48.

364- Buhârî, Tefsir, sûre: 32; Tevhîd, 35; Müslim, Cennet, 2-5; Tirmizî, Tefsir, sûre: 32/2.

365- es-Secde, 32/17.

366- Mustafa Mahmud, *el-İslâmu's-siyâsi ve'l-ma'reketü'l-Kâdime*, s. 131-132.

367- İbn Kayyim, *a.g.e.*, s. 274.

Ancak Mısırlı yazar eleştirisinde tamamen haklı sayılmaz. Zira o cennette aklın tahayyül dahi edemeyeceği nimetlerin bulunması, oradaki bütün nimetlerin hiçbir surette dünyadakilere benzemeyeceğine delalet etmez. Bu şuna benzer: Dünyadaki herhangi bir nimetten alınan lezzet ile cennetteki bir nimetten alınan lezzet arasında tasavvur dahi edilemeyecek derecede fark olsa da sonuçta “lezzet” denilen kavram aynı olup dereceleri farklıdır. Bakara sûresindeki âyet de buna işaret eder: “... O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bu daha önce (dünyada iken) bizim rızıklandırıldıklarımız şeylerdendir, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakilere) benzer olarak verilmiştir”.<sup>368</sup>

Şunu da belirtmek gerekir ki cennetin yapısı, kuruluşu ve bölümleriyle cennet hayatı ve nimetleri hakkında yapılan tasvirlerin genel seyrinden anlaşılacağı gibi cennet, dolayısıyla cehennem ve âhiret hayatı sadece ruhlar aleminde değil, ruh ve bedenden oluşan, ayrıca bağı, bahçesi, ırmağı vb. bulunan bir maddeler ve realiteler dünyasından başlayıp devam edecektir. Sadece Kur’ân âyetleri çerçevesinde bile mevcut nasların içerdiği maddî unsurları, mânevî ve rûhî anlatımlar veya sembollerle te’vil etmek mümkün değildir.<sup>369</sup> Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de cennet için “güzel meskenler”<sup>370</sup>, “üst üste kurulmuş köşkler”<sup>371</sup> ve “ev”<sup>372</sup> kavramları kullanılmak suretiyle onun maddî mânada eleman ve tesislerden oluştuğu belirtilmiştir.<sup>373</sup>

Cennetteki nimetlerle ilgili Bakara sûresi yirmibeşinci âyette geçen “Onlar için tertemiz eşler de vardır” ifadesiyle ilgili bir yazarın şu yorumu bir hayli muğlak kalmaktadır. Yazar aynen şöyle diyor: “Bu âyet erkek sigasıyla geldiği halde kadınlara cennette vaadedilen ödülleri zikretmektedir. Demek ki, cennet hayatında sadece erkeklere hûri vaadedilmiyor, kadınlara da “tertemiz eşler” vaadediliyor”.<sup>374</sup>

368- el-Bakara, 2/25.

369- Topaloğlu, Bekir, *Diğer Cennet md.*, 7/383.

370- et-Tevbe, 9/72; es-Saf, 61/12.

371- ez-Zümer, 39/20.

372- et-Tahrîm, 66/11.

373- Topaloğlu, Bekir, *Diğer Cennet md.*, 7/379.

374- Bulaç, Ali, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 281.

Şayet yazar bu ifadesinden, cennette erkekler gibi kadınlara da birden fazla eş, yani koca vaadedildiğini kastediyorsa büyük bir yanlışlığı içerisindedir. Zira hiçbir Kur'ân âyeti ve hiçbir hadis-i Nebevî cennette kadınlara birden fazla koca vaadetmemiştir. Bunu kadının kendine has fıtratı da kabul etmez. Hemen hemen bütün milletlerin san'at ve edebiyatlarında kadın zerafet ve câzibenin odak noktası kabul edilmiş, büyük çoğunlukla kadın talep eden değil, talep edilen konumunda bulunmuştur. Gerçekten de dünya hayatında kadın psikolojisi üzerinde sürdürülen çalışmalar, yapılan anket ve araştırmalardan onun monogam olduğu, gönül ve hayal âleminde sadece bir erkeğe yer verdiği anlaşılmıştır. Kimsenin bekâr kalmayacağı cennet hayatında erkeğe “zarif ve şeffaf tenli” en az iki eş verileceği<sup>375</sup> halde kadının birden fazla kocaya sahip bulunmaması da aynı katagoriden değerlendirilmelidir.<sup>376</sup>

Cennet hayatı ile ilgili nasların ayrıntılı anlatımları ve bunların hayal ettirdiği cismanî zevkler, bazı yabancı araştırmacıların eleştirilerine konu olmuştur. Halbuki cennet hayatının nimetleri bu cismanî zevklerden ibaret değildir. Orada zikir ve şükürle alınan lezzetlerin yanısıra çeşitli marifet ve Allah'a olan yakınlık durumları da sözkonusudur.<sup>377</sup> Cennet halkı asıl mutluluğu nimetlerin en büyüğü olan Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nun cemâlini müşahede etmekte bulacaklardır. “Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur”.<sup>378</sup> “O gün Rablerine bakan ter-ü taze (ışıl ışıl parıldayan) yüzler vardır”.<sup>379</sup>

Kur'an ve Sünnette yer alan mevcut beyanlara bakarak konuyu özetleyecek olursak, cennet nimetlerinin ana özelliklerini şu şekilde belirleyebiliriz. 1- Sonsuz lüks ve konfor, 2- Sürekli barış ve huzur, 3- Hem bedenî hem rûhî bakımdan son derece yetenekli ve güçlü olmak, 4- Mânevî tatmin (Hakk'ın rızası), 5- Allah'ı görmek, 6- Bütün bunları saran bir ebediyet.<sup>380</sup>

375- Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 8; Müslim, Cennet, 6/14.

376- Topaloğlu, Bekir, *DİA*, Cennet md., 7/382.

377- Aliyyu'l-Kârî, *a.g.e.*, s. 199; Topaloğlu, Bekir, *DİA*, Cennet md., 7/381.

378- et-Tevbe, 9/72.

379- el-Kıyâme, 75/22-23.

380- Topaloğlu, Bekir, *DİA*, Cennet md., 7/381.

#### f) Ru'yetullah (Allah'ın Âhirette Gözlerle Görülmesi) Konusu:

Bu konu bir öncekinin devamı niteliğinde olup öteden beri ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında tartışma konusu olagelmıştır.

Mu'tezile ve benzeri görüşte olanlara göre, Allah u Teâlâ'nın gerek dünyada gerekse de âhirette görülmesi mümkün değildir. Aksi takdirde sonradan yaratılmışlara benzetilmiş olur. Bu konuda "Gözler onu idrak edemez, fakat O, gözleri idrak eder."<sup>381</sup> âyeti ile Mûsâ (a.s.)'in görme arzusuna karşılık Allah'ın, "Beni asla göremeyeceksin"<sup>382</sup> cevabını delil olarak öne sürerler.

Halbuki ehl-i sünnete göre "Gözler onu idrak edemez" âyeti medih makamında olup Allah'ın görülememesini değil, hiçbir surette O'nun idrak ve ihata edilemeyeceğini ispat etmektedir. Ebu'l-Hasen-el-Eş'arî, bu âyete farklı bir yorum daha eklemiştir. Buna göre, "Allah'ı bu dünyada değil, ancak âhirette idrak edebilirsiniz" veya "Kâfirlerin gözü onu idrak edemez" şeklinde anlamak da mümkündür.<sup>383</sup>

İkinci âyette geçen "len terânî" ifadesindeki "len" edatı ebedilik değil te'kîd ifade ettiğinden, Mûsâ (a.s.)'in bu dünyada iken Rabbini göremeyeceğini ortaya koymakta, âhirette görmesini ise imkansız kılmamaktadır. Ayrıca Allah'tan vahiy alan bir peygamberin Cenâb-ı Hak'dan imkânsız olan bir şeyi istemesi muhaldir. Dolayısıyla Mûsâ (a.s.)'in bu talebi bile Allah'ın görüleceğine dair başlıbaşına bir delildir.

"O gün Rablerine bakan ter-ü taze (ışık saçan) yüzler vardır".<sup>384</sup> Meâlindeki âyet, bu hususta ehl-i sünnetin sarılmış olduğu en büyük delil olup, cennete giren mü'minlerin Rablerini göreceklerini isbat etmektedir. Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in ay dolunay halinde iken o sırada yanında bulunan sahâbilerine haber vermiş olduğu şu sözleri de bunu teyid eder: "Muhakkak ki siz şu ayı görüşünüz

---

381- el-En'âm, 6/103.

382- el-A'râf, 7/143.

383- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, s. 38.

384- el-Kiyâme, 75/22, 23.

gibi, Rabbinizi de göreceksiniz. Ve O'nu görmekte izdiham yaparak birbirinize zarar da vermezsiniz".<sup>385</sup>

Gerçekten de cennete giren bahtiyar kulların, kendilerine ikram edilen sonsuz lütuf ve nimetlerin sahibi ve aynı zamanda en yüce gerçek olan Hak Teâlâ'nın cemaliyle müşerref olmaları ve onu keyfiyetsiz bir şekilde görmeleri kadar büyük bir saadet ve tabiî bir şey olamaz. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), "İyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de ziyâde vardır".<sup>386</sup> Âyet-i kerîmesinde geçen "ziyâde"nin tefsiri mahiyetinde şu sözleri söylemişlerdir: "Cennetlikler cennete girdiği zaman Allah Tebâreke ve Teâlâ, "Daha da vermemi istediğiniz bir şey var mı?" buyurur. Onlar, "Sen yüzümüzü ağartmadın mı? Bizi cennete koyup ateşten kurtarmadın mı?" derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak perdeyi kaldırır, artık onlara Rablerine bakmaktan daha hoş gelecek hiçbir şey verilmiş olmaz".<sup>387</sup> Efendimiz (s.a.v.) daha sonra sözlerine devam ederek az önce zikredilen (Yûnus, 10/26) âyeti okumuşlardır.

Allah'ı görmek aklen caiz naklen vacip olmakla birlikte nasıl görüleceği bilinemeyip akılla idrak edilemez. Zira O, yaratıkların hiçbirine benzemediğinden onun görünmesi de keyfiyetsiz bir şekilde tahakkuk edecektir. Ehl-i Sünnete göre, onu görme hadisesinde, bu dünyada varlıkların görülebilmesi için gerekli olan şartların bulunmasına ihtiyaç yoktur. Zira O, tüm mekanlardan ve cihetlerden münezze olup noksan sıfatlardan da beridir.<sup>388</sup>

---

385- Buhârî, *Mevâkîtu's-salât*, 16, 26; Tefsir sûre: 4/8; *Tevhîd*, 24; Müslim, *İman*, 81/299-303; *Zühd*, 16 (2968); *Ebû Dâvûd*, *Sünnet*, 19; *Tirmizî*, *Cennet*, 15-17, *Dârimî*, *Rikâk*, 81.

386- *Yûnus*, 10/26.

387- Müslim, *İman*, 80; *Tirmizî*, *Sıfatü'l-Cenneh*, 16/2552; Tefsîr, sûre: 10/1; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV/332; VI/15, 16.

388- Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Mâturîdî*, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 77-86; *Eş'arî*, *a.g.e.*, s. 31-50; *Bâkılânî*, *Kadı Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib*, *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*, s. 301-307; *Nesefî*, *Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed*, *Tebîratü'l-edille*, s. 387-405; *İbn Kayyim*, *a.g.e.*, s. 402-477; *Pezdevî*, *Ebu'l-Yusr Muhammed*, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (Terc. Prof.Dr. Şerafeddin Gölcük), s. 110-124; *Beycûrî*, *İbrahim b. Muhammed*, *Şerhu Cevhereti't-tevhîd*, s. 114-119.

### g) Ehl-i Cennet ve Ehl-i Cehennem Kimlerdir?

Konuyu genel anlamda ele alacak olursak, ameli ne olursa olsun mü'min olarak âhirete irtihal eden herkes neticede cennet ehli olup, imansız olarak oraya varan ise cehennemlidir. Şu kadar var ki mü'minlerin kendi aralarında muayyen bir şahıs için o, cennetlidir veya cehennemlidir demeleri doğru değildir. Günahkâr mü'minlerden Allah'ın dilediği kadar bir kesimin her ne kadar ateşe girmeleri kaçınılmaz bir durum ise de işin hakikati bizden gizlidir. Bundan dolayı ancak iyiler hakkında ümitli, kötüler hakkında ise tedirgin olabiliriz. Haklarında kesin bir hüküm veremeyiz. Söz konusu durumdan peygamberlerle, haklarında delil bulunan, örneğin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından cennetle müjdelenen sahâbeler gibi kişiler müstesnadır.<sup>389</sup>

Ancak Kur'ân âyetlerine baktığımızda cennet ve cehennemliklerin bazı özelliklerini görürüz. Örneğin: "İnatçı kafir, hayra bütün gücüyle engel, azgın şüpheli, Allah'a ortak koşan"<sup>390</sup> kişiler ile "Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış, kaba ve haşin, soysuzlukla damgalanmış"<sup>391</sup> kimseler cehennemlikler kapsamında ele alınmıştır. Öte yandan "Takva sahibi olup Allah'a yönelen, emirlerine riayet edip görmediği halde Rahmân'dan korkan"<sup>392</sup> kimseler cennet ehlidirler. Bunu biraz daha açmak gerekirse, "Namazlarında huşû içinde olanlar, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirenler, zekatı verenler, iffetlerini koruyanlar, emanetlerine ve ahidlerine riayet edip namazlarına devam edenler".<sup>393</sup> Cenâb-ı Hak, işte böyle mü'minlerin kurtuluşa erdiklerini ve Firdevs cennetine varis olup orada ebedî kalacaklarını bizlere müjdelemektedir.<sup>394</sup>

Hadislerde ise cehennemnin daha çok kendini beğenmiş, kibirli ve zorbalarla doldurulacağı, cennetin se daha çok zayıf, miskin ve aciz insanlarla dolu olacağı

---

389- el-Hanefî, *Şerhu't-Tahâviye*, s. 312, 313.

390- Kâf, 50/24-26.

391- el-Kalem, 68/10-13.

392- Kâf, 50/31-33.

393- el-Mu'minûn, 23/2-5, 8, 9.

394- el-Mu'minûn, 23/1, 10, 11.



ifadeleri yer almaktadır.<sup>395</sup> Kurtubî, miskin derken özellikle alçak gönüllü insanların kastolunduğunu belirtmiş<sup>396</sup> ve bu konu hakkında değişik kanallardan gelen rivayetleri de zikrederek mevzuyu biraz daha açmıştır.<sup>397</sup> Netice olarak deriz ki çirkin huy ve kötü ahlak, cehennem ehlinin genel vasıflarından olup güzel ahlâk ve temiz huylar ise cennetliklerin özellikleridir. Buna rağmen kişi tevbe edip kötü huylarını terkederek cennetlikler grubuna girebilir.

#### **h) Diğer Bazı Meseleler:**

##### **1) Günahkâr Mü'minlerin Durumu:**

İslâm akidesine göre genel olarak insanlar mü'min ve kâfir olmak üzere iki kısma ayrılır. Kafirlerin ebedî ateşte oldukları hususunda icmâ' vardır. Mü'minler ise itaatkâr ve günahkâr olmak üzere iki sınıf olup itaatkarların cennette olacakları konusunda şüphe yoktur. Günahkârlardan da tevbe edenlerin cennete girecekleri hususunda herkes hemfikirdir. Fakat tevbesiz olarak âhirete irtihal edenlerin durumu biraz değişiklik arz etmektedir. Ehl-i Sünnet ulemasına göre böyle bir kişinin işlediği günah şayet küfür cinsinden değilse helâlî haram, haramı da helâl saymıyorsa bu kişi mü'mindir. Lakîn âhirete tevbesiz gittiğinden durumu Allah'a havale edilir. Cenâb-ı Allah dilerse rahmetiyle affeder ve cennetine kor, dilerse de adâletiyle muamele edip işlemiş olduğu günaha göre bir müddet cezalandırır ve daha sonra da cennetine koyar. Ebedî olarak cehennemde kalmaz.<sup>398</sup>

Mu'tezileye göre böyle bir kişi ne mü'mindir ne de kâfirdir. İki menzile arasında olup aynı kâfirler gibi cehennemde ebedî yanarlar, yalnız kâfirlerin azabıyla değil, âsilerin azabıyla cezalandırılırlar. Haricîler se böyle bir kişinin mü'min olmadığına, her ne kadar iman edip tasdik etse de isyanı sebebiyle küfre girdiğine hükmederler.

---

395- Buhârî, Tefsir, sure: 50/1; Müslim, Cennet, 13/34-36, 46-48.

396- Kurtubî, Tezkire, s. 418.

397- Bilgi için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, s. 418-425.

398- Beycûrî, İbrahim b. Muhammed, *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd*, s. 188-190.

Mu'tezile ve Haricilerin dayandıkları âyetler şunlardır: "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler, şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevli ateşe gireceklerdir".<sup>399</sup> Onlara göre bu âyette ateşten çıkışın zikredilmediği görülmüştür. Ayrıca "Kim Allah'a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır".<sup>400</sup> Buna göre küfür ile nasıl Allah'ın emirlerine karşı gelinmiş ise isyan ile de gelinir ve bu yüzden ebedî olarak cehennemde kalınır.

Buna karşın ehl-i sünnetin delilleri daha güçlüdür. Onlar şu âyetten yola çıkarlar: "Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün ki, Rabbiniz kötülüklerinizi örtsün, sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere koysun".<sup>401</sup> Görüldüğü gibi âyet-i kerîmede iman ismi günahkârlara verilmiş ve kişinin günah işlemekle imandan çıkmadığı kabul edilmiştir. Aşağıdaki âyet de ehl-i sünnetin görüşünü te'yid eder: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar..."<sup>402</sup> Şüphesiz büyük günah olmakla birlikte, her günah şirk değildir. Mümin kişi, şehvetinin nefesine galebe çalmasıyla günah işleyebilir, fakat bunu yaparken Allah'ın emrine muhalefet kastıyla yapmaz, günah işlemekle birlikte Allah'ın büyüklüğüne inanır, O'na tazimde bulunur ve O'nun emir ve yasaklarını tanır.

Müşrik ise, başkasını Allah'a ortak koşmakla büyük bir ihanet içine girmiş ve O'na olan ta'zimi terk etmiştir. Aynı zamanda mü'min olan kişi asıl olana itaatkâr olduğundan mutlak mânada isyandadır denemez. Mutlak âsî kâfirdir. Zira o, ulûhiyet makâmını şirk koşmakla temelden reddetmiştir.<sup>403</sup>

Bir kısım Mürcie ile bunlardan Mukatil b. Süleyman'a göre, küçük ve büyük günahları işlemiş olan bir mü'min bu dünyadan tevbe etmeden gitmiş olsa da ateşe atılmaz. Ancak yapmış olduğu zulümlerin hakkı kendisinden alındıktan sonra

---

399- en-Nisâ, 4/10.

400- en-Nisâ, 4/14.

401- et-Tahrîm, 66/8.

402- en-Nisâ', 4/48.

403- Bkz. Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (Terc. Prof.Dr. Şerafeddin Gölçük), s. 187-202.

cennete girer.<sup>404</sup> Benzer görüşü çeşitli araştırmaları bulunan günümüz yazarlarından biri de savunmaktadır. Ona göre âhirete imanlı giden bir kimsenin, Allah'ın kafirler için hazırladığı cehenneme girmesi sözkonusu değildir. Zira Allah onları bağışlayacak, kötülüklerini iyiliğe tebdil edecek ve onları kendileri için hazırladığı cennetine sokacaktır. Cennete giren de cehenneme giren de buldukları yerde ebedî kalacaklar ve aralarında herhangi bir geçiş sözkonusu olmayacaktır. Yazara göre bu tür mantıklar, insanların Allah'ın hükümlerini çiğnemek, harama girmelerini kolaylaştırmak ve onları yoldan çıkarmak amacıyla her devirde, din görünümü altında insanların zihinlerine telkin edilir. Yazar bu tür iddialarını Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir duruma rastlayamadığına dayandırmaktadır.<sup>405</sup>

Mürcie<sup>406</sup>'nin ve aynı paralelde düşünen yazarın bu görüşleri Cumhûr-u ulemânın ve ehl-i sünnetin üzerinde ittifak sağladıkları icmâya aykırıdır. Evvela Kur'an'a bakalım: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar".<sup>407</sup> Bu âyetten anlaşılan şudur: Şirkin dışındaki günahları Hak Teâlâ dilediği kimselerden affedebilir, dilemediklerini de günahları kadar yakabilir.

Ayrıca şu âyet Mürchie grubu için bir delil teşkil etmez. "De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan çok esirgeyendir".<sup>408</sup> Âyet-i kerîmede Cenab-ı Hakkın bütün günahları bağışlayabileceği belirtiliyor. Ancak tevbesiz kul için bunun cezadan önce mi yoksa sonra mı tahakkuk edeceği konusunda herhangi bir netlik yoktur. İşte bu netliği İslâm Dini'nin ikinci temel kaynağı olan sünnet-i Nebevî'de buluruz. Birçok

---

404- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 188.

405- Yalçın, Cavit, *Mü'minlerin Asıl Yurdu Cennet*, s. 72-75.

406- İbn Mâce, İbn Abbas'tan şöyle bir hadîs rivayet etmiştir. "Bu ümmetten iki sınıf vardır ki onların İslâm'da nasibleri yoktur: Mürchie, Kaderiyye" (Tirmizî'nin hasen ve garib kabul ettiği bu hadiste, bahis konusu olan Mürchie mezhebinin kastedildiği hususu tam net değildir). (Bkz. İbn Mâce, *Mukaddime*, 9/62).

407- en-Nisâ', 4/48.

408- ez-Zümer, 39/53.

sahih kanaldan gelen rivayetlerde Peygamber efendimiz (s.a.v.); kalbinde zerre kadar iman bulunan kimselerin cehennemden çıkartılıp cennete girdirileceklerini, hatta yanarak kömürleşmiş bu kimselerin “hayat ırmağına” atılarak yeniden canlanacaklarını haber vermektedir.”<sup>409</sup> Yani sonuçta cezadan önce affa uğramayan bazı kişiler bir müddet azap gördükten sonra Allah’ın rahmetiyle bağışlanacaklardır.

Bunun böyle olması, yazarın sandığı gibi insanları suça teşvik değildir. Bilakis Allah’ın rahmetinden ümit kesmemekle birlikte O’nun azabından da emin olmamaya dair bir yönlendirmedir. Aslında sağlam bir mantıkla düşünülecek olursa Mürcie’nin ve Yazarın düşünceleri daha çok tembelliğe itici ve rehavete sevkedicidir. O takdirde biz de mü’miniz diyenler, “nasıl olsa Allah u Teâlâ bizim kötülüklerimizi iyiliklere dönüştürecek ve bizi bağışlayacak” tarzında bir fikre kapılarak kendi kendilerini aldatabilirler. Cehennem için yaratıldığı doğrudur. Fakat bunun böyle olması iman edip de gereklerini yerine getirmeyenler ve kafirlerin ameli gibi amel eden kimselerin, Allah’ın azabından emin olmalarını gerektirmez.

## 2- A’râf Ehli Kimlerdir?

Kur’an’ın yedinci sûresine de adını veren A’râf, -Orf- kelimesinin çoğulu olup yüksek yer anlamındadır.<sup>410</sup> Binaenaleyh A’râf, cennetle cehennem arasında yüksek bir alan olup, ismini verdiği sürenin 46. ve 48. âyetlerinde o alanda birtakım kimselerin bulunduğu bahsedilir. Bunların kimler olduğu hususunda Kurtubî, âlimlerden 12 tane kavil zikretmiştir.<sup>411</sup> Bir kavle göre bu zatlar bir kısım peygamberlerle melekler ve şehitlerdir. Bunlar ehl-i cennet ve cehennem hallerine muttali olmak için bir müddet orada bulunacaklardır. Fakat en meşhur görüşe göre A’râf ehli sevapları ile günahları eşit olan mü’minlerdir. Allah’ın dilediği bir

---

409- Buhârî, İman, 15, 33; Rikâk, 51; Tevhîd, 19, 36; Müslim, İman, 82-84; Tirmizî, Birr, 61/1999; Cehennem, 9, 10; Nesâî, İman, 18; İbni Mâce, Mukaddime, 9/59; Zühd, 39/4339; Dârimî, Rikâk, 96; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., 1/460.

410- *el-Mu’cemu’l-vasît*, 2/595.

411- Kurtubî, a.g.e., s. 372, 373.

zamana kadar bunlar o mevkide bekleşecekler, daha sonra fazl-ı ilâhî ile cennete gireceklerdir.<sup>412</sup>

### 3- Müslüman ve Müşrik Çocuklarının Durumu:

Müslüman çocuklarının cennette olacağı hususunda neredeyse âlimler arasında icma vardır. Bu hususta mütevâtire yakın sayıdaki rivayetlerden biri de şu şekildedir. “Kimin bülüğa ulaşmadan üç çocuğu ölürse onun için ateşten bir perde olur, yahut o (çocuğu ölen) cennete girer”.<sup>413</sup> İbn Mâce’nin rivayetinde bu sayı bire kadar düşürülmüştür. Yine İbn Mâce’nin aynı babında geçen bir başka rivayetinde Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Hiçbir müslüman yoktur ki üç tane evladı bülüğ çağına ulaşmadan vefat etsin de onu cennetin sekiz kapısında karşılamasınlar ve hangisinden dilerse ordan girer”.<sup>414</sup>

Fakat müşrik çocukları konusunda anlaşmazlık vardır. Bazı âlimler onlar cennetliklerin hizmetçileridir derken diğer bazıları, onlar A’râf ashabıdır demişlerdir.

Bir kısım ulemâ ise Peygamber efendimiz (s.a.v.)’den varid olan “Allah daha iyisini bilir” şeklindeki birtakım rivayetlere<sup>415</sup> dayanarak bu hususta görüş belirtmemişlerdir.

Onlar kıyamet günü denenecektir ve buna göre haklarında hüküm verilecektir diyenler bulunmuşsa da bu ehl-i sünnetin mezhebine aykırıdır. Çünkü âhiret cezâ ve mükâfat yeridir. Deneme yurdu ise bu dünyadır.<sup>416</sup>

Bazıları Resûlullah (s.a.v.)’in, “Allah, cennet için ehil yarattı ki onlar daha babalarının sulbünde iken orası için yarattı, cehennem için de ehil yarattı da onlar da babalarının sulbünde iken orası için yarattı”.<sup>417</sup> Hadisini baz alarak müşrik çocuklarının cehenneme gireceklerini söylemişlerse de bu görüşe itibar edilmemiştir.

---

412- Elmalılı, *Hak Dini*, 3/2166, 2167; Ayrıca bkz. Ömer Nasuhî Bilmen, *Kur’an Tefsiri*, 2/1023.

413- Buhârî, Cenâiz, 92.

414- İbn Mâce, Cenâiz, 57.

415- Buhârî, Cenâiz, 93; Kader, 3; Müslim, Kader, 6/23-28; Nesâî, Cenâiz, 60.

416- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 332, 333; Kurtubî, *a.g.e.*, s. 591, 595.

417- Müslim, Kader, 6/30, 31.

Bu hususta en kuvvetli görüş Kurtubî ve benzerlerinin görüşleridir. Bunlara göre müşriklerin çocukları da cennettir. Bu konuda Peygamberimizin sükût etmeleri ilk başlardadır. Daha sonraları "... Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez..."<sup>418</sup> âyeti nazil olmuş ve peygamberimizin fikri de değişmiştir.<sup>419</sup> Buhârî'de ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde rivayet edilen uzunca bir hadis ve bu hadisin delalet ettiği umum mâna bu görüşü te'yid etmektedir. Buhârî'nin hadisine göre efendimiz (s.a.v.), insanların küçük yaşta ölen çocuklarının bir bahçede İbrahim (a.s.)'in etrafında toplaştıklarının rüyada kendisine gösterildiğini ashabına anlatmış<sup>420</sup> ve aynı hadisin Müsnetteki rivayetinde ise, İbrahim (a.s.)'in etrafında toplanan çocukların, fitrat üzere doğup ölen her çocuk olduğunu açıklamıştır. Ve o sırada orada bulunanların Efendimiz (s.a.v.)'e yönelttikleri "Ey Allah'ın Rasûlü! Müşriklerin çocukları da mı?" şeklindeki sorularına Allah'ın elçisi, "Müşriklerin çocukları da"<sup>421</sup> diyerek cevap vermiştir.

Yalnız Hanefiler'e göre şayet bülüğa ermeyen bir çocuk iman edebilecek akla sahipse, bu akıl sebebiyle mükelleftir. İman etmediği takdirde de cehennemliktir.<sup>422</sup> Bu da değerlendirilmesi lazım gelen görüşlerden biridir.

#### 4- Fetret Ehlinin Durumu:

Hak dinin varlığından ve peygamberlerin tebliğinden hiç bir şekilde haberdar olmayan kişilerin durumuna gelince, geçerli olan görüşe göre bunlar akıllarıyla kâinatın yaratıcısını ve yöneticisini idrak etseler dahi, O'nun emir ve yasaklarından haberdar olamayacaklarından cehenneme atılmazlar. Her ne kadar aksini savunanlar fetret ehliyle ilgili Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den birtakım rivayetler nakletmiş olsalar da bunlar âhâd hükmünde olup kesin olan naslara karşı koyamazlar.<sup>423</sup> Bu kesin naslardan biri de Hak Teâlâ'nın "... Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz".<sup>424</sup> kavli-i celîlidir. Bunu destekleyen başka âyetler de mevcuttur.<sup>425</sup>

418- el-En'âm, 6/164; el-İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; ez-Zümer, 39/7; en-Necm, 53/38.

419- Kurtubî, *a.g.e.*, s. 594-596.

420- Buhârî, Cenâiz, 93.

421- Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, 1/8, 9.

422- Beycûrî, *a.g.e.*, s. 29.

423- Beycûrî, *a.g.e.*, s. 29; Topaloğlu, Bekir, *DiA.*, Cennet md., 7/384.

424- el-İsrâ, 17/15.

425- Bkz. Hûd., 11/119; Tâhâ, 20/134; es-Secde, 32/13; Sâd, 38/85.

## 5- Cinlerin ve Meleklerin Mücâzâtı:

Alimler arasında kâfir olan cinlerin ateşle azap edilecekleri<sup>426</sup> konusunda aksi bir görüş sözkonusu olmamakla birlikte bunlardan mü'min olan cinlerin durumu tartışmalıdır. Zira bu hususta kesin bir nas yoktur. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile ehl-i sünnetin ekserisine göre onlar da mü'min insanlar gibi cennete girerler. Rahmân sûresinde geçen "Rabbi'nin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır".<sup>427</sup> âyeti bu görüşü destekler mahiyettedir.

Ebu Hanife (r.a.) ise bu hususta sükût etmiştir. Sebebine gelince, cinlerden bahseden bir âyette, "... ve sizi acı bir azaptan korusun".<sup>428</sup> İfadesinden sonra "Size kalıcı bir sevapla karşılık versin" gibi bir cümle zikredilmemiştir. Bazılarına göre onların sevabı ancak ateşten kurtulmak olup sonra da kendilerine "toprak olun!" denecektir. Bir diğer görüşe göre de, onlar cennetin civarlarında bulunacaklar ve bu dünyadakinin aksine insanları göremeyecekler, fakat insanlar onları göreceklerdir. Muamâfih onlar "A'raf'ta kalacaklar" şeklinde görüş beyan edenler de vardır.<sup>429</sup> Yalnız İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşleri doğruya daha yakın görülmektedir. Zira sorumluluklarını yerine getirmeyen bir mükellefin cezalandırılması ne derece tabîi ise vazifesine riayet edenlerin mükafatlandırılması da o derece tabii bir durumdur.

Melekler ise zaten onlar Allah'a itaat ve değişik hikmetlerden dolayı yaratıldıklarından, isyân etmeleri sözkonusu değildir. Durum böyle olunca cezâ diye bir şey onlar hakkında düşünülemez. Onların sevapları ise Allah u Teâlâ'ya karşı olan ta'zim, ibadet ve itaatlerinden duydukları lezzet hallerinin devam etmesidir.<sup>430</sup>

426- Bu konuda bkz. Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13; Sâd, 38/85.

427- er-Rahmân, 55/46.

428- el-Ahkâf, 46/41

429- Aliyyu'l-Küt, Şerhu K. Fikhi'l-Ekber, s. 198, 199; Beycûrî, a.g.e., s. 107.

430- a.e., s. 199

## 6- Cennetin, Allah'ın Rahmeti ile elde Edilmesi:

Ehl-i Sünnet'e göre, Allah u Teâlâ'nın itaatkâr kula sevap verip isyankâr ve kâfir kulu cezalandırması kendisine vacip değildir. Bilakis kâfir ve isyankârı cezalandırması sırf adaletinin gereği olup mü'min ve itaatkâr kulu cennetine koyması ise fazlından ve rahmetindedir. Mu'tezile'ye göre ise bütün bunlar Allah u Teâlâ üzerine vaciptir. Bu yanlış bir görüştür. Çünkü bütün âlem olduğu gibi O'nun mülküdür ve O, mülkünde dilediği gibi tasarruf yapar. Kimse de O'na "Sen haksızlık yapıyorsun" diyemez. Ancak sonsuz kudret sahibi olan Allah u Teâlâ hazretleri, itaatkâr kullarını rahmetiyle cennetine koyacağına ve kâfirleri de adaletiyle cehennemine atacağına dair haber vermiştir. O'nun bildirdiği her şey hak ve gerçektir. Aksi sözkonusu değildir. "... Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin"<sup>431</sup> âyeti, mü'minlerin Allah'ın rahmetiyle cennete gireceğine dair aykırı bir durum teşkil etmez. Her ne kadar iman ve amel, rahmet-i ilahiye'ye mazhar olmaya sebepse de cenneti elde etmek için tek başına yeterli değildir. Zira Peygamber efendimiz (s.a.v.) bir hadislerinde "Sizden hiçbirinizi ameli kurtarmaz" buyurdularında, orada bulunanlar "Senide mi ey Allah'ın elçisi!" diye sormuşlar, Rasûlullah (s.a.v.), "Allah'ın rahmeti ve fadlı olmasa beni de" diyerek cevap vermişlerdir.<sup>432</sup> Buna göre, kimse yaptığı amele pek güvenmemeli ve şunu da unutmamalıdır ki, Allah u Teâlâ iyi kulların ecrini hiçbir zaman ziyan edip boşa çıkarmayacaktır.<sup>433</sup>

## 7- Kitab-ı Mukaddeste ve Diğer Bazı Dinlerde Âhret İnancı:

İnsanoğlu öteden beri öldükten sonraki durumu hakkında bir merak içerisinde bulunmuş ve ebedî hayat düşüncesinin üzerini zaman zaman çeşitli etkilerle örtmeye çalışmışsa da onu benliğinde daima muhafaza edegelmiştir.

431- en-Nahl, 16/32.

432- Buhârî, Merdâ, 19; Müslim, *Sıfâtü'l-Münâfikîn*, s. 17; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, 3/337; Dârimî, Rikâk, 24.

433- Beycûrî, *a.g.e.*, s. 107; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî*, s. 38; Edib Salih, Muhammed, el-Kiyâme, s. 89, 90.



Kur'ân-ı Kerîm'in dışında kalan semâvî kitaplar belirli dönemler içerisinde gönderildiklerinden, aynı zamanda evrensel ve mucizevî bir özellik taşımadıklarından zamanla insanlar tarafından bozulmuş ve bizzat kendisine emanet edilen şahıslar tarafından tahrif edilerek kendi bozuk düşünceleri Allah'ın âyetleriymiş gibi takdim edilmiştir. Buna rağmen âhiret düşüncesi farklı şekillerde olsa dahi bu dinlerde de kendini ortaya koymuştur. Yerimiz müsait olmadığından bunların üzerinde uzun uzadıya duracak değiliz. Yalnız fikir vermesi açısından bir-iki tane örnekle yetinelim.

Eski ahidle ilgili çalışmalara (Tevrat) baktığımız zaman ilk önceleri âhiret fikrinden söz etmek imkânsızdır. Çünkü Yahudilerde -şeo- dedikleri, derinlikler ve karanlıklar diyarı olarak bilinen bir mefhum vardır. Buna göre ölen bir kimsenin varacağı yer orası olup artık her şeyle irtibatları kesilmiştir. Orası bir cezalandırma ve mükâfatlandırma yeri değildir. Öldükten sonraki dirilme fikri zamanla tarih içerisinde gelişmiş ve her nasılsa aynı kelime daha sonraları, iyilerin mükâfat, kötülerin de azap görecekleri bir yer olarak tasvir edilmiştir. Kimilerine göre Yahudiler, sürgün sırasında İran'daki Zerdüştlük dininden etkilenmişlerdir. Çünkü Zerdüşst metinlerinde, insanın bedenlen yeniden dirilmesi fikri bulunmaktadır. Tabi bu yaklaşıma katılmayanlar da vardır. Hatta bir anlayışa göre doğru kulların veya azizlerin dirilmeleri sözkonusu olup günahkârların dirilmeleri mümkün değildir. Bütün bu tutarsızlıklar Yahudilerin kendi aralarında dahi bir görüş birliği içerisinde bulunamadıklarının birer nişânesidir.<sup>434</sup>

Yeni ahit (İncil)'de âhiret mefhumu ele alınırken Allah'ın hükümrânlığı ile karşı karşıya kalmaktayız. Ebedî hayata ve Allah'ın hükümrânlığına girmek, gelecek hayata girmekle eş anlamlı olarak görülmüştür. Buna göre zengin kimsenin Allah'ın hükümrânlığına girmesi, devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zordur. Yine İncillerdeki, salihlerin mükâfatlandırılacağı, suçluların cezalandırılacağını ifade eden pasajlar, yeniden dirilmenin delilleri mesâbesindedir. Fakat Sinoptik İncillerin dışında kalan kısma bakıldığında görülür ki. Yeni Ahit'in

---

434- Paçacı, Mehmet, *Kur'an'da ve K. Mukaddeste Âhiret İnancı*, s. 151-190; Ayrıca bkz. Harman, Ömer Faruk, *DiA.*, Cehennem md., 7/226.

bu kısmı Allah merkezli olmaktan öte Mesîh merkezli bir anlayışın daha çok etkisi altındadır. Buna göre Mesîh'in yeniden dirilmesi, inananların dirilmesinin garantisidir. Yuhannada da yeniden dirilme fikri görülmektedir. Buna göre o gün hükmetme yetkisi baba tarafından (hâşa!) oğula verilmiştir. Yeniden dirilenlerin onun hükmüne uğrayacaklardır.<sup>435</sup>

Hayır ve Şer gibi iki ezeli ilah görüşüne sahip bulunan eski İran'daki Zerdüştlük dininde, iyilik tarafını tutmuş olanlar göklere çıkarlar. Kötülük tarafını tutanlar ise, önce altından lavlar akan çok ince bir köprüden geçirilirler ve ardından cehennem dibine inerler.

Hinduizm'de ise "Tenâsüh" yani ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi inancı vardır. Buna göre Tenâsüh yolu ile ruhların yükselmeleri düşünüldüğü gibi, amellerine göre aşağı derecelere indikleri de kabul edilir. Bu inanca göre cennet ve cehennem fikirleri yerine Allah rızasına kavuşmak gibi bir durum sözkonusudur.<sup>436</sup>

Budizm'de ise net olarak Allah inancı, ibadet ve ayin gibi davranışlar yoktur. En büyük dâvası -Nirvana-ya ulaşmaktır. Bu inanca göre dünyada duyulan susuzluk sönmüş olacak, faaliyet ve istekler mevcut olmayacaktır.<sup>437</sup> Budistlerde yedi cehennem inancı vardır. Bu cehennemler yeryüzünün altındadır. Kötü kimseler burada uzun süre çok çeşitli işkencelere maruz kalırlar. Cennet ise Meru dağının üzerinde bulunan bir saadetler ülkesidir. Japon geleneğinde cennete tekabül eden yere -Ame- denilmektedir. Burası olağanüstü güzellikte bir bahçe olup ilahlarla saygıdeğer kişilerin yurdudur.<sup>438</sup>

Görülüyor ki İslâm'ın dışındaki diğer dinlerde mevcut olan tahrif edilmiş cennet ve cehennem fikirleri, insanların zaman içinde Hak din olan Tevhîd inancından inhîraf etmeleri sonucu, arta kalan düşünce kırıntılarının değişik bir vesiyonundan başka bir şey değildir.

---

435- Bkz. Paçacı, Mehmet, *a.g.e.*, s. 242-269.

436- Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi* (Zerdüştlük), s. 98, 99; (Hinduizm), s. 105, 106.

437- *a.e.*, s. 115.

438- Harman, Ömer Faruk, *DİA.*, Cehennem md 7/225 ; Şahin, M. Süreyya, *DİA.*, Cennet md. 7/375.

### XVII-XX. ÂYETLER:

A- METİN أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِلَهِ كَيْفَ خَلَقَتْ ⑭ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رَفَعَتْ ⑮ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نَصَبَتْ ⑯ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سَطَعَتْ ⑰

B- MEÂL: 17-20, (İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?

### C- İZAH VE BEYAN:

İbn Kesîr (v. 774 h.) “bir bakmazlar mı?” kelimesindeki zamirin bütün insanlara raci olduğunu söylerken Taberî (v. 310 h.) ve diğer müfessirler bunun kâfirlerle ilgili olduğunu ifade ederler.<sup>439</sup> Bu takdirde anlam şu şekilde olur. Allah Teâlâ'nın sûrede anlatmış olduğu gibi iyi kullarına âhirette mükafat, kötü kullarına da ceza vereceğine dair olan kudretini inkar eden o kâfirler, devamlı gözlerinin önünde bulunan ve birçok özelliği aynı anda bünyesinde bulunduran devenin o müthiş yaratılışına bir bakmazlar mı? Ve yine direksiz duran o gök kubbeye, insanlara yol gösteren, çeşitli faide ve hikmetleri bulunan dağların nasıl sabit bir şekilde dikildiğine, yaşamaya elverişli bir şekilde düzenlenen yeryüzüne... İşte bütün bunlara gücü yeten Allah Teâlâ, elbetteki insanlar öldükten sonra tekrar onları diriltilip hesaba çekmeye de kâdirdir.

Âyetin başındaki hemze, -istifhâm-ı inkârî- içindir. Yani Cenâb-ı Hak yaratmış olduğu bazı şeylerin inceliğine bakmayı ihmal eden kâfirlerin bu yaptığını onların suratlarına vuruyor ve devamlı gözlerinin önünde mevcut olan, onlardan hiç ayrılmayan hususlara dikkat çekerek uyarıda bulunuyor. Tabi buradaki bakmaktan maksat, öyle gelişigüzel bakmak olmayıp ibret nazarıyla ve derinlemesine olan bir bakıştır. Nazar (نظر) kelimesinin intihâ için olan (إلى) harfiyle taaddî etmesi, bu işe son derece önem verilmesine binaendir. Aynı zamanda Allah Teâlâ, bu hususta kâfirlerin son derece ihmalkâr davrandıklarına dikkat çekmek için her fiilden evvel “nasıl- كَيْفَ.” sorusunu getirmiştir. “Nasıl

439- Taberî, *a.g.e.*, 12/105; Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, Meâlimu't-tenzîl, 4/479; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/505; Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed. *Irşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9/150; Âlûsî, *a.g.e.*, 30/115.

yaratıldı”, “nasıl yükseltildi”, “nasıl dikildi”, “nasıl döşendi”. Yani onlar yaratıklarının bulunduğu hallerin inceliğine bakmadılar.<sup>440</sup> Zaten baksalardı inkâra yönelmezlerdi.

Onyedinci âyette geçen **إِبِلٍ**-İbil (Deve) kelimesi bir tek deve olmayıp birçok deveye şamil bir kelimedir. Aynı zamanda bu kelimenin Arap dilinde tekili bulunmamaktadır.<sup>441</sup> **إِبِلٍ** (İbill) şeklinde şeddeli olarak okunduğunda bundan -bulut- kastedildiğini söyleyenler varsa da Keşşâf sahibi Zamahşerî (v. 538 h.) bunu şu şekilde izah eder: “Belki de bu kişi “**إِبِلٍ**” kelimesinden **عَيْنٌ ، غَيْمٌ ، رَبَابٌ** gibi bulut isimlerinden birini kastetmemiştir. Bilakis o kişi Arapların birçok şiirinde bulutun deve’ye benzetildiğini müşahade ederek teşbih ve mecaz yoluyla bundan bulut’un kastedilebileceğini belirtmiştir.<sup>442</sup> Şayet durum böyleyse âyetler arasındaki münasebet gayet belirgindir. Yalnız ağırlıktaki görüşe göre bu bildiğimiz deve olup onun diğer varlıklarla birlikte zikredilişinin sebebi, Hak Teâlâ’nın Hakîm bir yaratıcı olduğuna delalet etmesi bakımından bütün maddelerin eşit ve denk olduklarına dikkat çekmek içindir. Bu nesnelere her ne kadar birbiriyle uyum sağlamayan şeylerden müteşekkil gibi gözükse de, her birinde yöneten ve idare eden bir yaratıcıya duyulan ihtiyacı seslendiren bir takım faide, gaye ve özellikler bulunmaktadır.<sup>443</sup> Özellikle göçebe hayatı yaşayan bedevîler, bunu daha iyi müşahade ederler. Zira onlar yiyeceklerini, içeceklerini ve giyeceklerini beslemiş oldukları hayvanlarından sağlarlar. Bu hayvanların içinden en fazla dikkati çeken ve fayda sağlayan devedir. Bundan istifade edebilmeleri ise o hayvanları otlatmak ve susuzluklarını gidermekle mümkündür. Bunların meydana gelmesi yağmurun yağmasına bağlıdır. Yağmurun gözetileceği hedef gökteki bulutlar olduğuna göre böylece gökler de ilgi alanlarına girmiş oluyor. Sonra o bedevîler mecbur kaldıklarında sığınabilecekleri tek mekan olarak karşılarında dağları bulurlar. İşte bütün bunlar birbiriyle irtibatlı nesnelere olup hayatlarının

440- İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîri ve't-Tenvîr*, 30/304.

441- Râgıb, *Müfredât*, s. 20.

442- Zamahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîli fi vucûhi't-te'vîl*, 4/247.

443- Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, 16/143.

ayrılmaz birer parçalarıdır. Zaten onlar bir yerde uzun zaman bekliyemediklerinde başka yerlere göç ederler. Bu esnada altlarında bir yaygı gibi döşenmiş olan yeryüzünü görürler.

Tabi şehir halkı bu hadiseyi sahralarda yaşayan göçebeler kadar iyi farkedemiyebilirler.<sup>444</sup> Ancak bu anlatılanlara vakıf olarak akli melekesini devreye sokmak suretiyle ve ibret nazarıyla bakarak Allah'ın büyüklüğünü idrak ederler. Kur'ân-ı Kerîm tüm insanlığa gönderilmiş olan ilâhi bir mesaj niteliği taşıdığından hitab da umumidir.

## D- ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR

### a- Neden Deve?

İnsanın bilim ve medeniyetten payı ne olursa olsun âyetlerde bahsi geçen dört nesne, (yer, gök, dağ, deve) doğal ortamı içinde kendi ilgisine sunulmaktadır. Zira bu bahsedilen hususlar onun dünya ve kavrayışına dahildir.

Bu âyetler Kur'an'la ilk defa muhatap olan Arap insanının yaşadığı en yakın çevreyi içinde topladığı gibi, gök, yer, dağ ve deve konu edilerek tüm evrende açıkça görülen diğer yaratıkları da buna dahil eder.

Arapların yaşadıkları yerler tarım memleketleri olmadığı için devamlı sefer halindeydiler. Ve bu seferlerinde bazan develeriyle başbaşa kalıp düşünme fırsatları olurdu. Yanlarına baktıklarında deveden, üstlerine baktıklarına semâdan, sağına soluna bakındıklarında dağlardan, altlarına baktıklarında ise yerden başka birşey görmezlerdi. İşte bundan dolayı deve de diğer nesnelere birlikte zikredilmiştir.<sup>445</sup>

Ayrıca devenin seçilmesi genelde yapısı bakımından üstün özelliklere, özelde ise Arap milleti için sahip olduğu değere bakılarak diğer hayvanları sembolize etmesi açınsındır.

---

444- Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn, *Tefsîru'l-Kasımî* (Mehâsinu't-Te'vîl), 17/6141.

445- Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 30/116.

Deve, arabın hayatındaki en büyük nimet ve kazanç aracıdır. Üzerinde yolculuk yapar, yük taşır, etini yer, sütünü içer, kıllarını örer, çadır yapar ve içine oturur. Derisini diker, elbise yapar ve sırtına giyer. Bütün bunlardan dolayı Kur'an, muhatapların dikkatlerini devenin yaradılışı üzerinde düşünmeye çevirir. Çünkü o, gözlerinin önündedir. Onun için zahmet edip de bir yere taşınmaya ve yeni bir bilgi elde etmeye ihtiyaçları yoktur.<sup>446</sup>

Deveyle işleri olmayanlar ise araştırmak suretiyle onun hakkında bilgi edinin Allah'ın büyüklüğünü düşünebilirler. Tabi deve sırf bir misaldir. Allah u Teâlâ'nın her bir mahlukatı oturulup üzerinde düşünölmeye hayli değerdir.

#### **b) Deve ve Özellikleri:**

Deve, daha çok Arap milleti tarafından kullanıldığından bununla ilgili kelime hazinesi en zengin olan dil Arapça'dır. Sırf devenin cinsi, yaşı, rengi ve diğer fizikî özellikleriyle yürüyüş biçimi gibi karakteristik vasıfları üzerine Arapça'da yer alan kelimeler dahi başlı başına büyük bir kitabı dolduracak çokluktadır.<sup>447</sup>

Hak Teâlâ'nın yaratma kudretinin sonsuzluğuna delalet eden "Deve"nin her bir özelliği, rabbinin yüce varlığının ve nihayetsiz hikmet sahibi oluşunun birer belgesi niteliğindedir.

Cenâb-ı Hak, insanlar tarafından beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan dolayı yaratmıştır: Bazan eti yenilsin diye, bazan sütü içilsin; bazan yolculukta üzerine binilsin, bazan insanların eşaylarını bir beldeden başka bir beldeye taşısın; bazan da kendisinde bir süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu özelliklerin tümü deve de mevcuttur. Bu husus âyet-i kerime'de şu ifadelerle ortaya konmuştur. "Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olarak onlar için birçok hayvan yarattık. Bu sayede onlar, bunlara sahip olurlar ve bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler. Bu hayvanlar da onlar için nice faydalar ve içilecek sütler vardır. Hala şükretmezler mi?"<sup>448</sup>

446- Kutub, Seyyid, *Fizilâl*, 12/348, 349.

447- Önkol, Ahmet, Bozkurt, Nebi, *DİA*, Deve md., 9/223.

448- Yâsin, 36/71-73.

İşte bu özelliklerden sadece birine sahip olan hayvanların kendilerine has olan sıfatlarından her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü o, şayet sütü için kullanılırsa, herkes onun sütünden doyar, eti için beslenilirse, eti herkese yeter. Yok şayet binek hayvanı olarak kullanılırsa, diğer hayvanların katlanamayacakları uzun ve yorucu yolculuklar, onunla daha salim bir şekilde katedilir.<sup>449</sup> Çünkü o, açlık ve susuzluğa son derece dayanıklı bir hayvandır. Hatta On gün kadar veya daha fazla susuzluğa sabredebilir. Diğer hayvanların yiyemediği türden dikenli bitkileri kolayca yer ve hazmeder.

Deve, güçlü ve iri bir hayvan olmasına rağmen üzerine kolayca yük yüklenilebilmesi için yere çöker ve boynu sayesinde rahatlıkla yerden kalkar. Her insan, hatta küçük bir çocuk dahi onu kolayca yönetebilir. Deve çok zeki bir hayvan olmakla birlikte aynı zamanda duygusal bir özelliğe sahiptir. Güzel sestene ve müzikten hoşlanması bunu ortaya koymaktadır.<sup>450</sup>

Asırlardır insanoğlunun hizmetinde bulunan ve eski dünyada kıtalararası ticarete oynadığı rolle medeniyetin gelişmesine büyük katkıda bulunan bu hayvan<sup>451</sup> son derece kuvvetli bir hafızaya sahip olup çölde bir defa yürüdüğü yolu ve yönü asla unutmaz. Aşırı sıkıntıya katlanıp kendisine iyi davranan sürücüsüne devamlı itaatkar ve uysal davranmakla birlikte, tahammülünü aşan yük yükletildiğinde değişik bir ses çıkartıp homurdanır ve yere yatıp kıpırdamamakta direnir. Hatta sürücüsü canını fazla sıkıtığında suratına tam isabet kaydedecek şekilde tükürdüğü de olur.

Tüyünden üstün kaliteli dokuma elde edilen devenin eti ve sütünün besin değeri yüksek olup, eti mayasıyla, sütü de mide rahatsızlığına iyi gelir.

Özellikle bir çöl hayvanı olan devenin vücut yapısı tamamen yaşadığı şartlara göre Allah (c.c.) tarafından eşsiz bir şekilde tanzim edilmiştir. İki dizi halindeki uzun ve gür kirpikleri sayesinde gözlerini uçan kum zerreciklerine karşı korur. Çizgi gibi uzun ve bol kıllı burun delikleri, savrulan kumların burun deliklerinden

---

449- Râzî, *a.g.e.*, 16/143.

450- Âlûsî, *a.g.e.*, 30/116; Önkol, Ahmet, Bozkurt, Nebi, *Dir.*, Deve md., 9/226.

451- Önkol, Ahmet, Bozkurt, Nebi, *DIA.*, Deve md., 9/223.

ciğere doğru gitmemesi için kapanabilir özelliğindedir. uzun bacaklarıyla enli ayakları kumların üzerinde batmadan rahatça yürümesine çok elverişli bir yapıdadır. Boynunun uzunca ve eğri olması uzaktaki bir tehlikeyi zamanında görmesine yardımcı olmakla beraber, çöktüğü yerden kalkarken kaldıraç vazifesi de görmektedir. Bunlardan tek hörgüçlü (hecin) olanı saatte 12-15 km'lik bir hızı 18 saat boyunca devam ettirebilir. İri bir deve 200-300 kg'lık bir yükü rahatça taşıyabilecek güçtedir.<sup>452</sup>

Develerde dikkati çeken bir nokta da üst dudağının ortadan yarık oluşudur. Sebebine gelince, sahralarda yetişen dikenli bitkileri rahatlıkla yiyebilmeleri için zooloji alimlerinin de ittifakla kabul ettikleri gibi bu şekilde olması boşuna değildir. Aynı zamanda bu hayvanların vücudu içinde bir takım cepler bulunup, hayvan su buldukça içerek bu cepleri her zaman su ile dolu bulundurur. Ta ki çölde büyük bir seyahat yapmak icab ettiği takdirde bu suların istifade etmek suretiyle bir hafta boyunca rahatlıkla yolculuk yapabilsin.

Devenin sırtındaki yağlı dokulardan meydana gelen hörgücü, bir besin deposu olup uzun yolculuklarda yiyecek bulamadığı zaman gıdasını buradan karşılar. Hatta devamlı bir yolculuk sırasında hiçbir gıda almadığı takdirde hörgücün yavaş yavaş küçülerek neredeyse yok olduğu müşahade edilir. İşte bu hörgüç sayesinde her türlü bitkiden mahrum olan büyük çöller önemli ölçüde aşılış olur.

Devenin dikkate değer olan ve pek ibretli bir hususiyeti de haya duygusuna sahip bulunmasıdır. Şöyle ki çölde veya herhangi açık bir arazide, erkek deve ile dişi deve bir araya gelecek olsalar, sürünün diğer develeri hemen bu çiftin etrafında bir halka halinde toplanıp canlı birer duvar oluşturarak, arkadaşlarının yabancı ve meraklı gözler tarafından görülmelerine engel olurlar.<sup>453</sup>

Nice sırları bünyesinde taşıyan deve, evrim teorisine, tüm hayatı ile canlı bir cevaptır. Şöyleki hayvanlar tasnifi sırasında evrim zinciri diye uydurulan benzetme sırasını bozan dört hayvandan biri de devedir.

---

452- Yıldırım Celal, *Asrın Kur'an Tefsîri*, 13/6754.

453- Doğan Tanju, Mustafa, *Canlılar Âlemindeki İlâhî Hikmetler*, s. 45-48.



Evrimeciler bazı canlılarda -artık organ- varlığından sözederler ve selülozu hazmetmek için özel bağırsak gerekir derler. Halbuki deve, normal bir sindirim sistemi içerisinde selülozu en iyi hazmeden hayvandır. Bu sindirim için ayrı bir bağırsak sistemi gerekli değildir. Deve, yalnız selüloz besinini alarak vitaminleri ve hayat için gerekli olan kimyasal maddelerin çoğunu imal eden ve böylece hayatını sürdüren tek hayvandır.

Tüm canlılar su molekülünü 7-14 günde değişmek zorunda oldukları halde, bu kurala yalnız deve uymaz ve 50 gün su molekülünü değişmek ihtiyacı hissetmeden tutabilir.

Hayvanlar içinde yalnız insanlara hizmet edip hayatlarının hiç bir özel yanı olmayan yegane canlı devedir. Akıl sahipleri sırf bu açıdan düşündüklerinde dahi, insanın evrendeki yerini kavrar<sup>454</sup> ve böylece Rabbine karşı olan sorumluluk duygusunu daha iyi idrak ederler.

### **c- Kâinatın Eşsiz Düzeni ve İşaret Ettiği Gerçekler:**

Yüce dinimiz İslâm, ilk buyruğu olan “Oku!”<sup>455</sup> emriyle bizleri öğrenmeye ve bu öğrenme vasıtasıyla da etrafımızda olup bitenleri anlamaya ve gerçek ilim sıfatına sahip olan Hak Teâlâ’nın kudret ve azameti karşısında saygıyla eğilmeye davet eder. İslâm düşüncesinde, biz insanlardan okunması ve araştırılması istenen iki türlü âyet vardır. Bunlar, Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleriyle onun dışındaki varlık âyetleridir. Bunlardan ilki okuyup düşünerek, öteki de araştırma vasıtasıyla öğrenilip anlaşılırlar. Her ikisi de sonuçta insanı Allah’ın varlığı, birliği ve yüceliği düşüncesine götürürler.<sup>456</sup>

Kur’ân-ı Kerîm, duyuyla algılanabilen, gözlemlenebilen varlık âleminin yanısıra bütün bunların dışında kalan fizik ötesi boyutlarına da dikkat çeker. Zira insanoğlu bilimde ne kadar mesafe katederse etsin mutlaka eksik bir yönü bulunduğu itiraf etmek zorundadır. “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tesbih eder. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz,

454- Nurbâki, Haluk, *Kur’an Mucizeleri*, s. 87-89.

455- el-Alak, 96/1.

456- Yeniçeri, Celal, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, s. 24.

onların tesbihini anlamazsınız. O halimdir bağışlayıcıdır”<sup>457</sup> âyetinde işaret edildiği gibi...

Gerçekten de ilmî çalışmalardaki ilerlemeler göstermiştir ki çıplak gözle bakıldığında hareketsiz gibi gözükken bütün cisimler atomlardan oluşmuştur ve bu atomların çekirdekleri etrafında sürekli ve muntazam bir şekilde dönüp duran elektronlar vardır. Belki de bu oluşumların ilâhi kanuna en ufak bir sapma göstermeksizin boyun eğmeleri Allah’ı (c.c.) tesbih olarak ifade edilmiştir.

İnsanoğlu hayatının hiçbir anında gayb olgusundan kurtulamamaktadır. Her ne surette olursa olsun insanı kuşatan evrende onun için bilinmeyenlerin ve görünmeyenlerin sayısı oldukça fazladır.<sup>458</sup> İnsanlık bilimde ilerledikçe kendi acizliğini daha iyi kavrayıp yüce yaradanın ilmine ve san’atına hayran kalmaktan ve O’nun kudret ve azameti karşısında ürpermekten kendini alamayacaktır. Bu gerçek Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilmektedir: “... Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar...”<sup>459</sup>

Yine Kur’ân-ı Kerîm, Allah u Teâlâ’nın varlığı, birliği kudretinin genişliği ve hikmetinin yüceliğini isbat etmek için bütün kainatı genel anlamda delil olarak ele alıp mahluk vasıtasıyla muhatabını Hâlık’ı (yaradanı) tanımaya yönlendirir ve bunu yaparken birtakım önermelerden oluşan aklî delillerden ziyade, kevnî âyetlere itimad eder. Çünkü bunları anlamakta sıradan insanla bilge kişiler arasında pek fark yoktur. Kevnî âyetler, gayet basit ve net olduğundan avam tabaka bunları rahatlıkla anladığı gibi ilim sahibi olanlar da bu âyetlerin detayına inerek meseleyi biraz daha ayrıntılı bir şekilde kavrarlar. Sonuçta kaçınılmaz gerçekleri, yapmış oldukları deney ve birikimlerle bizatihî müşahede ederler.

Fakat şunu da unutmamak gerekir ki Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in en büyük mucizesi olan Kur’ân-ı Kerîm, insanlık için bir rehber ve hidayet kitabı olduğundan, O’nun asıl maksadı insanları fennî ilimlere ve bilimsel nazariyelere sevk etmek değildir. Bilakis Kur’an’da varid olan kevnî bilgilerle, bazı ilmî

---

457- el-İsrâ, 17/44.

458- Albayrak, Halis, *Kur’an’da İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 173-175.

459- Fâur, 35/28.

hakikatlere yönelik işaretler, insanın dikkatini kainattaki Allah'ın kudret eserlerine çekmek ve Allah'ın büyük lüğünü tanıtmaya yöneliktir.<sup>460</sup> Böylece O'nun işlerinin nasıl mükemmel ve kusursuz olduğu Kur'ân-ı Kerîm'in de işaret buyurduğu gibi açığa çıkmış olur: "Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok".<sup>461</sup>

Milyonlarca belki de milyarlarca ışık yılına uzanan şu kainatta asla herhangi bir düzensizliğe ve tesadüfe rastlamak mümkün değildir. O'nun her parçasında ve her bir zerresinde bir sebep-sonuç bağlantısı vardır. Canlı-cansız her varlık ve bunların yapısını teşkil eden organ ve üniteler, belli fonksiyonları yerine getirmek gayesiyle önceden planlı ve hesaplı olarak yaratılmış düzenlenmiştir. Tabiatta gaye, nizam ve hikmet hâkimdir.<sup>462</sup>

Kâinatta hakim olan bir kanunu tesbit edebilmenin ve kâinatı tanıyabilmenin bir takım yolları vardır. Bunlar: Duyular, âlet, gözlem, deney ve akıldır. Duyular ve araçlar vasıtasıyla gözlem yapılır ve yapılan gözlemler deneye tabi tutularak aklın değerlendirmesine sunulur. Akıl da evreni tanımak, onun açık ve gizli yönlerini ortaya çıkarmak hususunda edindiği izlenime göre bir sonuca ulaşır. İnsanoğlu bu alanda hayli mesafe katetmiş ve ilerlemeye de devam edecektir.<sup>463</sup>

Biz burada ibret alma açısından ilmî çalışmaların tesbit edip ortaya çıkardığı bazı hususları anlatmaya çalışacağız:

**1- Kâinatta Genişleme:** Konuya bir âyet ile başlayacak olursak Allah Teâlâ buyurmuştur ki "Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleteceğiz".<sup>464</sup>

Gerçekten de modern astronomi daha yakın bir zamanda anlamıştır ki kâinat devamlı ve sür'atli bir şekilde genişlemektedir. Galaksiler değişik hızlarla birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar. Umumiyetle bir galaksi bizden ne kadar uzaksa,

---

460- Muhammed b. Ahmed, *el-İstidlâlu'l-Kur'ânî ve Hasâisuhu*, s. 56, 57.

461- Kâf, 50/6.

462- Topaloğlu, Bekir, *İslâm'da İman Esasları*, s. 42.

463- Havva, Saîd, *Tarılmalar* (Terc. M. Said Şimşek), s. 36.

464- ez-Zâriyât, 51/47.

sür'ati de o derece yüksektir. Bunlardan bazılarının uzaklaşma hızı, saniyede 50-60 bin km'yi bulmaktadır.

Galaksilerin birbirlerinden uzaklaştıkları, yaydıkları ışığın spektrumlarının incelenmesiyle anlaşılır. Uzaklaşan cismin yaydığı ışığın spektrumunda kırmızıya doğru kayış varsa o cisim uzaklaşıyor, mora doğru kayış varsa yaklaşıyor demektir. Bu metodla yapılan araştırmalar, bütün galaksilerin spektrumunda kırmızıya kayış olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bazan aynı rota üzerinde ilerleyen iki galaksiden arkadakinin sür'ati şayet fazlaysa öndekini yakalayıp herhangi bir kazaya sebebiyet vermeden öndeki galaksinin içinden öyle ustalıkla bir şekilde geçirilir ki milyonlarca yıldızdan hiçbirine herhangi bir zarar gelmez. Tabi ki bunu tesadüfle izah etmek asla mümkün değildir.<sup>465</sup>

**2- Kâinata Mesafe ve Zaman:** Varlıklar arasındaki mesafeyi ölçebilmek için insanoğlunun kâinata keşfetmiş olduğu en yüksek hız, ışık yılı olup bu da saniyede 300 bin km'ye tekabül eder. Işık hızının üzerinde hareket eden varlıklar ise bizim görme sınırlarımızın ötesinde olan şeylerdir. Zaman kelimesi izâfî ve değişken bir kavram olduğundan farklı mekanlarda farklı özellikler gösterir. Örneğin dünyamız güneş etrafındaki bir turunu 23 saat 56 dakika 4 saniyelik bir zaman diliminde tamamlar. Bu bize göredir.

Kur'ân-ı Kerîm'in iki yerinde Allah (c.c.) katındaki bir günün bizim bin yılımıza tekabül ettiği ifade edilirken<sup>466</sup> başka bir yerinde ise Melekler ile Cebrail (a.s.)'ın yükselmelerinin bizim senemizle 50 bin yıl eden bir günde gerçekleştiği hususu zikredilir.<sup>467</sup>

Bu anlatımlardan, göklere yahut uzayın derinliklerine ve kâinatın yukarı bölgelerine doğru gidildikçe zamanın da değiştiği anlaşılmaktadır. Bu da şüphesiz ki o mekanlarda zamanı tayin eden hareket ve oluşumların dünyamızdakine

---

465- Demirkan, Hüseyin, *Yıldızların Esrarı*, s. 76-78.

466- el-Hac, 22/47; es-Secde, 32/5.

467- el-Meâric, 70/4.

benzememesinden kaynaklanmaktadır.<sup>468</sup> Şunu da unutmamak gerekir ki zaman tabiri yaratılmışlar hakkında geçerli olan bir kavram olup Âlemlerin Rabbi için sözkonusu değildir. Zira O, hem Evvel ve hem de Âhir olup zaman içinde nice zamanlar yaratmaya muktedirdir.

**3- Genel Çekim Kanunu:** Kâinattaki en önemli denge unsurlarından biri, atomlardan galaksilere, en küçükten en büyüğe kadar bütün varlıklarda hakim olan çekim kanunudur. Bu kanun sayesinde yeryüzündeki cisimler uzay boşluğuna fırlamaktan kurtulur ve yine bu kanun sayesinde galaksileri meydana getiren milyarlarca yıldız belli bir düzen içinde hareketlerine devam ederler. Şu kadar var ki bu çekim kanunu denen hadise, kâinatta yalnız başına bırakılmamış ve başka bir kuvvetle dengelenmiştir. Bu dengeyi sağlayan kuvvete jiroskopik denge adı verilmektedir. Jiroskopik denge, cisimlerin kendi etraflarında dönüşleriyle meydana gelen santrifüj kuvvetle ortaya çıkar. Dünyamızın güneş etrafında belli bir yörüngeyi muhafaza edebilmesi, kendi etrafındaki dönüşü sebebiyledir. Şayet böyle bir denge olmasaydı bütün cisimlerin bir tarafa yönelmesi ve çarpışması kaçınılmaz olacaktı.<sup>469</sup> Bu kanuna Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmiştir: "Allah gökleri, görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltendir."<sup>470</sup> âyet-i kerimesinin tefsirinde İbn Abbas (v. 68 h.), Mücahid (v. 100 h.) ve Katâde (v. 118 h.) gibi birçokları demişlerdir ki; "O göklerin direği vardır, fakat siz görmezsiniz".<sup>471</sup> İşte bu görülemeyen direğe çekim kanunu denilmiştir.<sup>472</sup>

Yine Tekvîr sûresinin 15 ila 16. âyetlerinde bu konuya deyinilmiştir. Her ne kadar eski müfessirler bu âyetlerden çekim kanunu çıkaramamışlarsa da âyetlerde geçen *حنس* -Hunnes ve *كنس* Künnes kelimeleri bu izahatı verecek niteliktedirler. Cumhuriyet dönemi ilk müfessirlerinden Elmalılı'ya (v. 1942 m.) doğru gelindiğinde durum biraz daha açıklık kazanır. Şöyleki, *حنس* kelimesine

468- Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, Celal, *a.g.e.*, s. 169-179; Yılmaz, Faruk, *Kâinatın Yararlışı*, s. 251-255.

469- Demirkan, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 79-81.

470- er-Ra'd, 13/2.

471- İbn Kesîr, *a.g.e.*, II/480, 481.

472- Kırca, Celal, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, s. 158.

“dönerler” anlamının yanısıra “sinerler”, “kısılıp çekilenler, büzülenler”, “gerileteler” anlamı da verilir. كَانِسْ ise كَانِسْ -Kânis’in çoğulu olup -kens- kökünden olursa süpüren, كُنُوسْ -Kûnûs- kökünden gelirse kinâs’e giren demektir ki bu da ceylanların yuvasıdır.<sup>473</sup>

Önceki müfessirler ise âyetlere genelde şu şekilde toplu anlam vermişlerdir: “Hayır! Akıp giden bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun”.<sup>474</sup> Kur’ân-ı Kerîm cihan şumul bir kitap olduğundan her devrin âlimleri, yoruma açık olan âyetler hususunda kendi devirlerinin ve ortamlarının icabı olan görüşleri benimsemişlerdir.

Öte yandan çağımızın ünlü mütefekkirlerinden Onk. Dr. Halûk Nurbâki (v. 1997), 15. âyetin, evrenin dengesini simgeleyen iki önemli olaydan biri olan çekim kanununa (Gravidasyon), 16. âyetin ise bunu dengeleyen jiroskobik hareketin itme gücüne işaret ettiğini, mantıklı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır.<sup>475</sup>

**4- Yıldızların Ölümü ve Karadelikler:** Yıldızların ölümü, enerjilerinin tükenip atomların üstüste yığılmalarından ileri gelirler. Öyle ki atomların yığılmasıyla birlikte yıldızlar sür’atle büzüşerek küçülmekte ve bu büzüşme hızlı bir şekilde ilerliyerek yıldızların binlerce defa küçülmelerine sebep olmaktadır. Ancak yıldızın -cazibe- denilen çekim gücü değişmemekte ve yoğunluğu akıllamaz derecede artmaktadır. Bu daha ziyade küçük yıldızlarda meydana gelen bir ölüm tarzıdır. Ancak daha büyük yıldızlarda ikinci tarz bir ölüm meydana gelir. Bu da atomların üstüste yığılmasıyla cazibe arttıkça, çekirdekte bulunan protonlar rahatsız olmakta ve pozitron yayarak yıldız çekirdeğini tamamen nötron yığını haline getirmektedir. Bu olay sırasında yıldızlardan yayılan dalgalar bir nabız gibi sürekli atarlar.<sup>476</sup> Sağlığındaki büyüklüğü güneşimizin 1.4 ilâ 3 misli arasında olan bir

473- Elmalılı, *Hak Dini* (Tefsir), 8/5615, 5616.

474- et-Tekvîr, 81/15, 16; Müfessirlerin yorumları için bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’an*, 20/154, 155; Neseî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl Tefsîru’n-neseî*, 4/336; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/480.

475- Nurbâki, Halûk, *a.g.e.*, s. 31-35.

476- Nurbâki, Halûk, *İmanla Gelen İlim*, II/204.

nötron yıldızının maddesinden bir çay kaşığı doldurabilecek kadar ufak bir parça bir milyar ton ağırlığında gelmektedir.<sup>477</sup> Bu ise küçülüp büzüşen yıldızın derece korkunç bir yoğunluğa sahip olduğunu gösterir.

Şayet ölen yıldız güneşin üç mislinden daha fazla büyükse; büzüldüğü zaman meydana gelen nötron yığınınındaki gravitasyon öylesine şiddetli olur ki tüm nötronlar çözülür şiddetli bir cazibe yığını teşekkül eder. Böyle bir yıldız artık maddi görünümünü tamamen yitirmiş ve kâinata siyah bir delik oluşturmuştur. Bu deliklerin çevresinden geçen her maddesel varlık, yıldız, ışın yok olmakta ve şiddetli bir şekilde emilerek kaybolmaktadır. Hatta zaman bile bu noktaya yaklaştığında sür'atlenmekte ve emilerek yok edilmektedir.

Bu delikler için parçalanıp küçülme diye bir şey sözkonusu değildir. Bilakis önüne gelen nesnelere yuttukça daha da büyüyüp çekim gücü de o nisbette artmaya devam eder. Hatta öyle bir hal alır ki zamanla içinde bulunduğu galaksiyi bile yokedebilir. Bir gün kâinatın da bir kara delik olup çıkma ihtimali bugünün ilim adamlarını ciddi ciddi düşündürmektedir.<sup>478</sup>

Nitekim bu büyük olaya Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret buyurulmaktadır. Cenâb-ı Hak yıldızların mevkilerine yemin ederken bunun çok büyük bir yemin olduğunu belirtmiştir.<sup>479</sup> Âyette geçen *مواقع* - *Mevâki'* - kelimesi, mekan ve zaman ismi olup *موقع* - *Mevki'* -'in çoğuludur. Lügattaki gerçek anlamı "düşme yerleri" ve "düşme zamanları"dır.<sup>480</sup> Müfessirlerin âyete getirmiş oldukları yorumlar içerisinde bu anlam da bulunmakla birlikte kara deliklere herhangi bir işaretle bulunulmamıştır.<sup>481</sup> Fakat ilmî gelişmeler ışığında âyete baktığımızda, bunun ilâhî bir mucize olduğunu apaçık görür ve kıyamet gerçeğini daha iyi kavrarız. Yine yok olmuş gibi gözükken bir yıldızın mevkiine bakarak, orada nice hikmetlerle dolu

477- Demirkan, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 37.

478- Nurbâki, Halûk, *a.g.e.*, s. 205; *Kur'an Mucizeleri*, s. 36; Demirkan, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 44-47.

479- *el-Vâkıa*, 56/75-76.

480- *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 2/1050.

481- Bkz. Kutubî, *el-Cami li ahkâmi'l-Kur'an*, 17/145; Beydâvî, *Envârü'l-Tenzîl*, 5/115; Neseî, Ebu'l-Berekât, *Tefsîr*, 4/220; Elmalılı, *a.g.e.*, 7/4722.

başka bir hayat sırrı olduğu gerçeğini kabul etmek suretiyle ölümün de aslında bir yok oluş olmayıp daha güçlü bir yaşayışa geçiş olduğunu en iyi bir şekilde hafızamızda canlandırırız.<sup>482</sup>

#### **d) Göklerin, Yerlerin ve Tüm Kâinatın Yaradılışı:**

Kur'ân-ı Kerîm'deki göklerin ve yerin yaradılışını ifade eden tabirler, bunların yoktan varedilişinden başlayarak çeşitli yaratılış safhalarına işaret ederler.<sup>483</sup>

Yine Kur'an'da göklerle yerin altı zaman biriminde (gün) yaratıldığı bildirilirken<sup>484</sup> bunların tek bir kütle halinde iken kudret-i ilâhi ile birbirlerinden ayrıldıkları haber verilmektedir.<sup>485</sup>

Bugün ilim dünyası, kâinatın yaradılışı ile ilgili iki önemli hipotez üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, Laplace ve G. Gamow hipotezi, diğeri ise Hoyle'un hipotezidir. İnananlarca kullanılan G. Gamow hipotezine göre: Yer ve gök yok iken gazlardan müteşekkil çok büyük bulutlar vardı. Gaz bulutları sabit durmayıp döndüklerinden cazibe kuvvetinin tesiriyle parçalanmışlardır. Daha sonra bu parçalanan cisimler gitgide yoğunluk kazanmış ve bu bölünen, parçalanan gazlar; küreleri, galaksileri, yıldızları ve güneş manzumesini meydana getirmiştir.<sup>486</sup> Bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifadesini bulmaktadır: "Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek gelin! dedi. İki de, "İsteyerek geldik" dediler".<sup>487</sup> Bu ifadeden anlaşıldığına göre patlayıp ayrılma (فتق-Fatk)'dan önce, varlık maddesi, yer ve

---

482- Nurbâkî, Haluk, *Kur'an Mucizeleri*, s. 37.

483- Bkz. el-Bakara, 2/22, 29, 117; er-Rûm, 30/25; Fâtır, 35/1; ez-Zümer, 39/5; Fussilet, 41/12; Kâf, 50/6; er-Rahmân, 55/7; Ayrıca bkz. Ulutürk, Veli, *Kur'an Allah'ı nasıl tanıtıyor*, s. 45.

484- el-A'râf, 7/154; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; el-Furkân, 25/59; es-Secde, 32/4; Fussilet, 41/9, 10; Kâf, 50/38; el-Hadîd, 57/4.

485- el-Enbiyâ, 21/30.

486- Kırcı, Celal, *a.g.e.*, s. 143 (George Gamow, *The Creation of the Universe*), Terc. Toygar, Akman, Ankara 1961, s. 28)'den.

487- Fussilet, 41/11.



gökleri oluşturmak üzere kurulup yönlendirilmiştir. Belki de bundan dolayı onlar “isteyerek geldik” demişlerdir.<sup>488</sup>

Allah u Teâlâ yüce kitabında gökleri yedi kat<sup>489</sup> halinde yaratmış olduğunu beyan ederken modern astrofizik de bu hakikati artık inkâr etmemektedir. Astronomi sahasındaki çalışmalar, uzay alanlarının yedi farklı mekân kavramında incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur:

- 1- Gezegenin kendi uzayı, bir anlamda atmosferi ve manyetik alanı.
- 2- Bağlı bulunduğu güneş sisteminin semâsı ve manyetik mekânı.
- 3- İçinde bulunduğu galaksinin mekânı.
- 4- Galaksinin içinde bulunduğu, galaksi grubunun semâsı.
- 5- Galaksilerin sınır mekânları.
- 6- Kuasarların bulunduğu uzay mekânı.
- 7- Maddi kâinatın en dış semâsı.<sup>490</sup>

#### **e) Göklerin Keşfi ve Oralarda Hayat Olup Olmadığı:**

İnsanlık var olduğundan beri gökleri merak etmiş ve bu hususta tarih boyunca bazı çalışmalar yapmış, ortaya değişik sonuçlar çıkarmışlardır. Nihayet zamanımıza gelinceye kadar gök-bilim dediğimiz Astronomi ilmi hayli mesafeler katetmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, büyük bir güç vasıtasıyla olmaksızın yerin ve göklerin aşılıyacağını ve orada birtakım engellerin bulunduğunu beyan ederken<sup>491</sup> göklerin fethi imkanının sınırlı olduğunu, bununla beraber bazı bölgelere geliştirilmiş insansız cihazlarla ulaşmanın ise mümkün olabileceğini reddetmez.

Nitekim bir âyet-i kerîme de Cenâb-ı Hak, ilâhî iktidara ve vahiy kaynağına hiçbir zaman müdahale imkanının bulunamayacağı gerçeğini ortaya koymak üzere,

---

488- Yeniçeri, Celâl, *a.g.e.*, s. 81.

489- el-Bakara, 2/29; Fussilet, 41/12; et-Talâk, 65/12; el-Mülk, 67/3; Nûh, 71/15.

490- Nurbâki, Halûk, *İmanla Gelen İlim*, 1/157, 158.

491- er-Rahmân, 55/33-35.

inkarcıları ellerindeki bütün imkanları seferber ederek göklere yükselip gitmeye ve bu konudaki acizliklerini kendi gözleriyle görmeye çağırmıştır.<sup>492</sup>

İnsanoğlunun öteden beri merak ettiği konulardan biri de göklerde bizim dünyamızdakine benzer bir hayatın olup olmadığı meselesidir. Şu ana kadar yapılan araştırmalar, dünyamızın uydusu olan ayda ve güneş sistemimize bağlı diğer gezegenlerde hayatın olmadığı yönündedir.<sup>493</sup> Fakat bu demek değildir ki güneş sistemimizin dışında da hiçbir surette hayat yoktur. Yalnız, ilmi açıdan bu sorunun cevabı henüz verilmiş değildir. Gerçi Rus bilginleri ve Amerikan Uzay Araştırmaları Merkezi NASA bu konuda bazı bilgileri gizlemekle birlikte Viking I denilen uzay aracı dünyadaki canlılara benzer canlı varlıkları aramak için programlanmış olup bu konuda henüz bir sonuca ulaşılmış değildir. Başka türlü meçhul varlıkları tesbit edebilecek ilmî imkânlarla ise henüz sahip değiliz.<sup>494</sup>

Ancak bu koca kâinatta bizim elde edebildiğimiz bilgiler henüz çok sınırlı kaldığından, kainatın bilemediğimiz herhangi bir köşesinde, dünyamızdakine benzer veya biraz değişik şekilde bir hayatın ihtimal dahilinde olabileceği gözönünden uzak tutulmamalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı genel bilgiler de göklerde hayat olabileceği izlenimini vermektedir. Bir âyette, "Gökleri, yeri ve bunların içine yayıp ürettiği canlıları yaratması da O'nun delillerindedir. O dilediği zaman bunları biraraya toplamaya da kâdirdir."<sup>495</sup> buyurulmaktadır. Burada geçen (دَابَّةٌ -Dâbbe) kelimesi yerde hareket eden her canlı olup Araplar arasında daha çok binek hayvanları hakkında kullanılmıştır.<sup>496</sup> Bazı müfessirler bu kelimeye melekleri de dahil ederler.<sup>497</sup> Fakat merhum Elmalılı (v. 1942 m.) âyetin zahirinden yola çıkarak yerde olduğu gibi göklerde de hayvanatın bulunduğu görüşünü kabul eder.<sup>498</sup>

---

492- Sâd, 38/10.

493- Topaloğlu, Bekir (A. C. Morrison)'dan, *İnsan Kainat ve Ötesi*, s. 14-16.

494- Nurbâkî, Halûk, *İmanla Gelen İlim*, II, 213-216.

495- eş-Şûrâ, 42/29.

496- *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, I/268.

497- Kurtubî, *a.g.e.*, 16/21; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4/118.

498- Elmalılı, *a.g.e.*, 6/4242-4243; Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, Celâl, *a.g.e.*, s. 376-393.

Elmalılı'nın görüşü gerçeğe daha yakın gibi gözükmektedir. Nitekim şu âyet-i kerîme melek ve cinlerin ( -Dâbbe) kavramı içinde yer alamıyacaklarını gösterir. "Allah, her canlı (Dâbbe)'yi sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor ve kimi de dört ayağı üstünde yürüyor. Allah ne dilerse yaratır".<sup>499</sup>

#### f) Yeryüzü ve Dağlar:

Diğer gök cisimlerinde olduğu gibi yeryüzünün de bugünkü haline gelmesi çeşitli safhalardan sonradır.

Allah u Teâlâ, içinde en kıymetli varlık olan insanoğlunun da bulunduğu şu yerküremizi öyle hassas ve karmaşık dengelerle hayata elverişli bir hale getirmiştir ki Kur'ân-ı Kerîm bu muazzam fiili kısa fakat anlamlı bir ifadeyle şu şekilde vurgulamaktadır: "Yeri de döşedik. (Bak) ne güzel döşeyiciyiz".<sup>500</sup> Gerçekten de başka bir âyette yeryüzü için **فِرَاش** -Firâş (Döşek) kelimesi<sup>501</sup> kullanılarak kendisinde barınılmaya elverişli ve hayatın bekâsı için gerekli olan rahatlık ve imkânların mevcudiyeti dile getirilmiştir.

Kâinatta mevcut olan bütün küreler, itme-çekme kuvvetleriyle birbirlerini dengelemekte ve belirli yörüngeler istikametinde seyrederek Hak Teâlâ'nın kendileri için koymuş olduğu kanunlara harfiyyen riayet etmektedirler. Dünyamız da bu kürelerden bir tanesi olup bir yandan kendi ekseni etrafında dönerken güneş etrafındaki turunu da takip etmekte, öte taraftan bağlı bulunmuş olduğu güneş sistemiyle beraber Herculas takım yıldızına doğru saniyede 20 km'lik bir hızla yol katetmektedir. Bununla da kalmayıp güneş sisteminin bağlı bulunduğu galaksinin kendine has devir hareketiyle 200 milyon yılda bir tamamlanan harekete katılmak suretiyle saniyede 250 km'lik bir hızla uzay içinde yol almaktadır.<sup>502</sup>

Dünyamız uçsuz bucaksız uzay içinde yoluna devam ederken acaba herhangi bir tehlikeyle karşılaşmakta mıdır? Tabi ki evet. Örneğin uzaydan gelen tehlikeli ışınlar ve güneşten gelen ultraviyole ışınlar, canlı hayat için tehdit unsurlarıdır.

---

499- en-Nûr, 24/45.

500- ez-Zâriyât, 51/48.

501- el-Bakara, 2/22.

502- Tuna, Taşkın, *Uzay ve Dünya*, s. 99.

Fakat atmosferde bulunan ozon tabakası vasıtasıyla bu tehlikeler bertaraf edilmekte, yalnızca faydeli olan ışınların geçmesine izin verilmektedir.<sup>503</sup> Farkında olmadığımız bir tehlike de diğer gezegenlerde olduğu gibi dünyamıza da çok sayıda göktaşı düşmektedir. Bu göktaşlarının dünyaya zarar vermemelerinin nedeni, dünyamızı saran atmosfer tabakasının, düşmekte olan göktaşlarına karşı büyük bir direnç göstermesidir. Bu dirence dayanamayan göktaşları, sürtünmeden dolayı yanarak büyük bir kütle kaybına uğrayıp etkisiz hale gelirler.<sup>504</sup> Bu özellik Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilir: "Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık. Onlar ise, gökyüzünün âyetlerinden yüz çevirirler".<sup>505</sup>

Cenâb-ı Hak, özellikle insanlar için bir döşek kıldığı yeryüzünü sağlam kazıklarla iyice tahkim etmiştir. Bilindiği gibi yerin tam merkezi, sıvı ve çok sıcak olan eriyik madenlerden oluşmuştur. Bunun üzerinde çeşitli ısılarda katmanlar vardır. Şayet dağlar olmasaydı, en üstteki toprak katman bu madenler üzerinde devamlı yüzecek ve sonu gelmez depremler, yeryüzünde hiçbir canlının yaşamasına imkân vermeyecekti.<sup>506</sup> Allah Teâlâ bu gerçeğe şu şekilde dikkatimizi çekmektedir. "Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı".<sup>507</sup> Bir başka âyette ise; "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?"<sup>508</sup> buyurulmaktadır.

Gerçekten de dağların yeryüzünü tutan kazıklar olduğunu, günümüzün bilim adamları daha yeni anlamışlardır.<sup>509</sup> Dağların özelliklerinden biri de yeryüzündeki büyük yer tabakalarının uçlarında yükselmesi ve bunları birbirine bağlamasıdır. Bu özellikleriyle dağlar, tahtaları birarada tutan çivilere benzetilmektedir.<sup>510</sup> Demek oluyor ki diğer yaratıklar gibi dağlar da boşuna yaratılmış değillerdir.

---

503- Nurbâki, Halûk, *İmanla Gelen İlim*, V/128-130.

504- Yalçın, Cavit, *Göklerde ve Yerdeki Deliller, Düşünen İnsanlar İçin*, s. 170.

505- el-Enbiyâ, 21/32.

506- Nurbâki, Halûk, *Kur'an Mucizeleri*, s. 77.

507- en-Nahl, 16/15.

508- en-Nebe', 78/6, 7.

509- Zindânî, Abdulmecid, *Kur'an'da İlmî Mucizeler* (Terc. Resul Tosun), s. 85.

510- Yalçın, Cavit, *a.g.e.*, s. 192.

Zaten her bir varlık âlemi tek tek ele alındığında sayısız hikmetlerle dolu olduğu görülecektir. Allah (c.c.), bu gerçeğe Şu Şekilde işaret buyurmuştur. “Biz, gđđ, yeri ve bunlar arasındakileri oyuncular (işi, eğlencesi) olarak yaratmadık”.<sup>511</sup>

---

511- el-Enbiyâ, 21/16; Ayrıca bkz. ed-Duhân, 44/38.

## XXI-XXVI. ÂYETLER

### A- METİN

فَذِكْرٌ لَّكَ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ① لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ② إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ③  
فَعَذَابُ اللَّهِ الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ ④ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ⑤ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ⑥

### B- MEÂL

21-26- O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak yüz çevirip inkâr edene gelince, işte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır. Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.

### C- İZAH VE BEYAN:

Daha evvelki âyetlerde -Ğâşiye- gerçeğinden yola çıkılarak cehennemlikler ve düşar oldukları azablar ile cennetlikler ve onlara sunulan imkan ve nimetlerden bahsedilmiş, ardından Hak Teâlâ'nın bütün bunlara kâdir olduğunun bir nevi isbatı olarak kevni deliller serdedilmiştir. Burada ise Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e hitaben, insanlara öğüt vermesi, Allah (c.c.)'nin varlığı, birliği ve sonsuz kudretini insanlara hatırlatması ve kulluğun sadece O'na olacağı hususunu kendilerine bildirmesi istenmiştir. Şayet bu davet kabul edilmez ise illa da kabul ettireceğim diye uğraşmaması, bu arada yine kendisinden istenmiştir. Zira o kâfirler sonuçta Allah'ın huzuruna varacaklarından, bütün bu yaptıkları inkarların hesabı elbette kendilerinden sorulacak ve en büyük azaba çarptırılacaklardır.

Müfessirlerden Âlûsî (v. 1270 h.), hatırlatmaktan emir olan -مذکر- Fezekkir-kelimesiyle başlayan cümleyi, kevni delillerden bahseden bir önceki grupta irtibatlandırarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den sadece hatırlatma ve tebliğ görevinin istendiğini, onların ibret nazarıyla bakıp da Allah'ın apaçık olan âyetlerini düşünmemelerinden dolayı Efendimiz (s.a.v.)'in ısrarcı olup kafasını bunlarla fazla yormaması hususunun kendisine bildirildiğini kaydeder.<sup>512</sup>

512- Âlûsî, a.g.e., 30/117.

“Onların üzerine musallat değilsin” âyetinin tefsirinde merhum Elmalılı (v. 1942 m.) der ki “Zorla nazar ettirip düşündürecek, her istediğin şeyi yaptıracak, kalblerine hükm edip dilediğin gibi itikad ettirecek değilsin”.<sup>513</sup> Zira Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e hitaben şöyle buyurulmaktadır: “(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi o bilir”.<sup>514</sup>

Aynı âyetin tefsirinde İbn Kesîr (v. 774 h.), yine benzer bir ifade ile “sen onları zorla imana girdiren değilsin” şeklinde bir yorum nakleder.<sup>515</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de buna benzer başka âyetler de mevcuttur. Bir âyette, “Dinde zorlama yoktur...”<sup>516</sup> denilirken başka âyetlerde, “... O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacakmısın?”<sup>517</sup> ve “... Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin”<sup>518</sup> buyurulmuştur. Aslında bazı müfessirler bütün bu gibi âyetlerin cihad âyetleriyle neshedildiği kanaatini taşımaktadırlar.<sup>519</sup> Dayanmış oldukları cihat âyetlerinden bazıları şunlardır:

1- Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın!”<sup>520</sup>

2- “Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mü’min toplumun kalplerini ferahlatsın”.<sup>521</sup>

3- “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve âhîret gününe inanmayan, Allah ve Resûlû’nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”.<sup>522</sup>

---

513- Elmalılı, *a.g.e.*, 8/5787.

514- el-Kasas, 28/56.

515- İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4/505.

516- el-Bakara, 2/256.

517- Yûnus, 10/99.

518- Kâf, 50/45.

519- Taberî, *a.g.e.*, 12/106; Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru’s-semerkandî*, 3/474; Mâverdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed, en-Nüketü ve’l-Uyûn, *Tefsîru’l-Mâverdî*, 6/263; Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes’ûd, *Meâlimu’t-tenzîl*, 4/480.

520- el-Enfâl, 8/39.

521- et-Tevbe, 9/14.

522- et-Tevbe, 9/29.

4- “Ey Peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran...”<sup>523</sup>

Az önce sözü edilen nesh meselesi biraz da, “Ancak yüz çevirip inkar eden” âyetindeki istisna edâtı ile ilgilidir. Bu hususta tefsir kitaplarında farklı görüşler vardır. Buradaki istisnanın sadece “munkati”<sup>524</sup> olduğunu ifade edenler olduğu gibi<sup>525</sup> bunun yanısıra “muttasıl”<sup>526</sup> da olabileceği hususunu kitaplarına geçen âlimler de vardır.<sup>527</sup>

Şayet istisna munkati’; yani mâna yönünden kendisinden önceki cümle ile arası kopuk olursa mâna şu şekilde olur: “Fakat öğüt almaktan yüz çevirip inkar eden olursa, işte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır”. Bu da azabı devamlı olan cehennemdir.

İstisnâ’yı “muttasıl” yapacak olursak, yani istisna cümlesini bir önceki cümle ile irtibatlandırırsak o takdirde anlam şu şekilde olur: “Sen onlara musallat değilsin, ancak yüzçevirir ve küfrederlerse işte öylesine cihatla tasallut edersin, daha sonra da Allah u Teâlâ onları en büyük azap ile cezalandırır” ve böylece âyetteki nesih meselesi de halledilmiş olur.<sup>528</sup>

Kimileri de buradaki istisnâyı “hatırlat!” anlamına gelen “فذكر” kelimesine bitiştirip aradaki cümleyi de itiraziye (parantez cümlesi) yaparlar. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur: “İman etmesinden ümidini kestikleriyle yüz çevirenler hariç, sen öğüt verip hatırlat! İşte böyleleri en büyük azabı hak etmişlerdir”.

“اَلَا” edatını, elifin fethasıyla - اَلَا - şeklinde okumak suretiyle bunu istisna yerine tenbih harfi olarak kabul edenler de vardır. O zaman mâna: “Bütün bu hatırlatmalara rağmen inkar edip yüz çevirecek olurlarsa...”<sup>529</sup> şeklinde cereyan eder.

---

523- et-Tahrîm, 66/9.

524- Munkati’, yani kendisinden önceki cümleden kopuk olan.

525- Zamahşerî, a.g.e., IV/248; İbn Âşûr, a.g.e., XXX/308.

526- Muttasıl, kendisinden önceki cümleyle bağlantılı olan .

527- Kurtubî, a.g.e., 20/26; Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, 8/465; Âlûsî, a.g.e., 30/117.

528- Kurtubî, a.g.e., 20/26.

529- Zamahşerî, a.g.e., 4/248; Râzî, *Tefsîru’l-Kebîr*, 16/145; Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, 8/465; Ebu’s-Suûd, *Tefsîru Ebi’s-Suûd*, 9/151.



Konuyu şöyle bir toparlayacak olursak burada iki mes'eyle karşı karşıya bulunmaktayız. Birincisi, imanı kabul etmeyenlerin buna zorlanmaması, ikincisi de, İslâm dâvetini bütün insanlara yaymak ve bunu yaparken oluşabilecek engelleri ortadan kaldırmak için gerekirse her türlü savaş ve mücadele anlamına gelen cihad hareketi...

Bütün bu âyetlerde nesh olup olmadığını bir tarafa bırakacak olursak merhum Elmalılı'nın da söylediği gibi, din mevzuu icbâri fiillerden olmayıp ihtiyâri, yani içten gelen bir arzu ve hür bir irade ile kabul edilen işlerdendir. Zira zorla kabul ettirilen bir iman, hakiki bir iman olmaktan uzaktır. Dolayısıyla İslâm'da tebliğ ve teklif esastır. Zorlama değil.<sup>530</sup> Daha sonra gelen ve müslümanlara farz olan cihad emri, hiçbir zaman insanları inanmaya zorlamak şeklinde anlaşılmalıdır. O, yalnızca insanlara ulaşamayan dâvetin önündeki engelleri kaldırmak içindir. İnsanların onu duymaktan alıkonmamaları, duyduklarında dinlerinden çıkmak üzere zorlanmamaları içindir.

Rasûlullah (s.a.v.)'in dâvet konusunda duyurma ve hatırlatmanın ötesinde başka bir role sahip olmadığı hususu çeşitli nedenlerle Kur'an'da tekrarlanır. Bunun nedeni Efendimiz (s.a.v.)'i teselli etmek ve dâvetin başarıya ulaşmış ulaşamadığı hususundaki neticeyi her şeye kadir olan yüce Mevlâ'nın takdirine bırakmaktır.<sup>531</sup>

Nitekim Hak Teâlâ, "Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir." Buyurarak sûreyi noktalamaktadır. Âyetlerde geçen her iki cümlelerin başına tahkik ifade eden - edâtı'nın getirilmesi ve yine her iki cümledeki haberlerin takdim etmesinin yanısıra iki cümlelerin birbirine -terâhî-<sup>532</sup> ifade eden - ف - ile bağlanması, hesabın gâyet şiddetli ve zor olacağını haber vermek içindir.<sup>533</sup>

---

530- Elmalılı, *a.g.e.*, 2/860, 861.

531- Kutub, Seyyid, *Fizilâl* (Terc. Heyet), 12/351, 352.

532- Terâhî, zaman bakımından sonra olandır. Fakat buradaki terâhî, zamânî değil, rütbevî (konum itibarıyla)'dır (Bkz. Ebu's-Suûd, *Tefsîr*, 9/152).

533- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *Irşâdü'l-akli's-Selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, -*Tefsîru Ebi's-Suûd*, 9/152.

## D- “ÂYETLERİN TEMAS ETTİĞİ KONULAR

### a) İslâmî Dâvet ve Hareket Noktaları:

İslâmî dâvetin iki önemli ana unsuru vardır. Bunlardan birincisi tebliğ, ikincisi de cihattır. Fakat buradaki esas nokta tebliğ olduğundan, dâvetin hareket noktasını da bu kavram oluşturmaktadır.

Tebliğ sözlükte, bir haberi başkalarına bildirmek, ıstılahta ise, Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak demektir. Bu vazifede birinci dereceden sorumlu olanlar şüphesiz Allah’ın elçileri olan peygamberlerdir. Peygamberimiz (s.a.v.)’e hitaben bir âyet-i kerîme de şöyle buyurulmuştur: “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileri tebliğ et! Şayet bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun...”<sup>534</sup>

Zira Allah’ın emir ve yasakları peygamber vasıtası olmaksızın insanlar tarafından bilinemezler. O yüzden ilk başta bizatihî Allah (c.c.) tarafından vazifelendirilen bir peygambere ihtiyaç vardır. Daha sonra bu kutsal görev, ümmete ve özellikle peygamberlerin varisleri olan âlimlere intikal eder.

Şunu da belirtmek gerekir ki tebliğin bir üst noktası veya başlangıç kısmı da diyebileceğimiz bir kavram vardır. Bu da tezkîr - تذكیر -, yani hatırlatmadır. Sûrede de işaret edildiği gibi insanların İslâm dâvetini kabullenebilmelerinin temel esası, Allah varlığını, birliğini ve kemal sıfatlarıyla beraber sonsuz gücünü itiraf etmeleridir. Bunun tahakkuk edebilmesi ise yaratmış olduğu şu koca kâinatın ihtişamına bakarak ince bir şekilde tefekkür etmekle mümkün olur. İnsanoğlu çoğu zaman bundan gafil davrandıklarından zaman zaman birileri tarafından kendilerine bunun hatırlatılması gerekmektedir. İşte bu hatırlatma sonucu gönüllere ekilen iman tohumuyla, tebliğ ameliyesi aşama aşama hedefine doğru ilerler.

Demek oluyor ki İslâm dâvetinin ilk hareket noktası Allah (c.c.)’ın varlığını, birliği, büyüklüğünü, eşi ve benzeri olmadığını kullarına hatırlatmaktır. Zira bu temel akideyi kabul edenler, kendilerini yoktan vareden yüce yaratıcının emir ve yasaklarını da kabul etmeye kendilerini hazır hissedeceklerdir.

---

534- el-Mâide, 5/67.

Bilindiği gibi İslâm akidesinin üç esas rüknü vardır. Bunlar; Sadece Allah'a kulluk edip hiçbir şeyi ona ortak koşmamak, O'nun kuluna indirdiği kitabına iman etmek ve acı veren azabından sakınıp büyük mükâfatına talip olmaktır. Bunlar mebde, vasıta ve müntehâ (netice) olmak üzere tabii bir şekilde sıralanmışlardır. Bakara sûresi 21 ilâ 25 arası âyetlere baktığımız zaman ilk iki rüknün, her türlü şüpheyi izâle edecek tarzda akli bir burhân ile ispatlanmış olduğunu görürüz. Fakat üçüncü rükün böyle bir delile dayandırılmamış, bununla beraber ona, vicdanı harekete geçirecek ve burhânın yerini tutacak olan bir ruh üflenmiştir. Kaldı ki bu rükne iyice dikkat edilirse, diğerlerinin sübût bulmasından sonra, yeni bir delile hacet kalmadığı görülecektir.<sup>535</sup> İşte İslâmî dâvet bu noktalardan hareket etmek suretiyle, insanları gerçekleri kabul etmeye ve böylelikle kurtuluşa ermeye çağırır.

#### **b) Dâvette Planlama:**

İslâmî dâvetin başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan hususlardan biri de iyi bir hazırlık ve mükemmel bir planlamadır. Dâvetçi bunu yaparken ilk önce kendi nefsinden hareket edip en yakından en uzağa doğru çeşitli merhalelerle birlikte tedricen dışa açılıp hareketin alanını geniş tutması lâzımdır.

Dâvetçi'nin dışa açılımlında hareket edeceği en mühim nokta mescitlerdir. Bu yüzden her mescit için sahasında mütehassıs olan bir dâvetçi bu işi üzerine alıp bazan sırf tertip ve düzenlemeyle meşgul olsa da, görevli bulunduğu mescidin bünyesinde genel ve özel ilmi halkalar teşekkül ettirmesi, zikir meclisleri oluşturması, çeşitli dallarda kurslar açması ve Cuma hutbelerini de mümkün olan en büyük faideyi sağlayacak şekilde düzenlemesi gerekmektedir.

Faideli İslâmî kitaplar, gazeteler, dergiler video bantları ve çeşitli yayınlar devreye sokulmalı, gerekirse ev ziyaretleri, sosyal hizmetler, hasta ziyaretleri ve kederli aileler için teselli veren çeşitli dernekler oluşturulmalı ve böylece İslâm'ın güzelliği gönüllere daha iyi bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmalıdır.

Dâvetçi bütün bunlarla yetinmemeli, dünya çapında teşekküller oluşturup hakkı ve hakikati bütün yeryüzüne yaymak için uğraşmalı, bunu yaparken mevcut

---

535- Drâz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an* (Terc. Prof.Dr. Suat Yıldırım), s. 210, 211.

bütün müesseselere, şirketlere, hükümet dairelerine ulaşmaya çalışmalı, bu arada makam, mevki, servet ve nüfuz sahibi kişileri de ihmal etmemeli ve bunları yaparken de mantıklı bir şekilde ve hikmetle hareket etmelidir.<sup>536</sup>

Asr-ı Saadet dönemine şöyle dönüp bir bakıldığında İslâmî dâvet sürecinin çeşitli merhalelerden geçerek kademe kademe ilerlediği ve her bir merhaleden geçerken –özellikle de Peygamberliğin Mekke ve Medine dönemlerine bakıldığında- Allah u Teâlâ'nın yardımını ile birlikte gayet akılcı bir planlamanın gözden kaçmadığı net bir şekilde görülecektir.<sup>537</sup> İşte müslüman bir dâvetçiye düşen, vazifesini yaparken planlamayı da gözününde bulundurmalı ve böylece daha iyi sonuçları hedeflemelidir.

### c) Dâvette Usûl:

Tevhid dinî olan İslâm'ı insanlara en doğru ve en güzel bir şekilde ulaştırmanın bazı usûl ve kaideleri vardır. İşte bu usûl ve kaideleri en veciz bir şekilde ortaya koyan şu âyet-i kerîmedir: “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel bir şekilde mücadele et!”<sup>538</sup>

Bu âyet-i celileyi nazar-ı itibara alarak Hakka dâvet açısından insanları üç şekilde grublandırabiliriz. Birincisi; eşyanın hakikatini öğrenmek isteyen aklı selim sahibi seçkin insanlardır. Kesin deliller anlamına gelen hikmet ile hakka çağırma bu zümre içindir. İkincisi; Halkın çoğunluğunu teşkil eden kişilerdir ki güzel öğüt de bunlara mahsustur. Üçüncü grup ise inatçı ve mücadelecilerdir. Bunlarla da mücadele yöntemlerinin en güzel şekliyle muamele edilmesi gerekir.<sup>539</sup> Zira unutmamak gerekir ki Allah (c.c.) Mûsâ (a.s.) ile kardeşi Harun (a.s.)'a hitaben, “Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. O'na yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar”.<sup>540</sup> buyurmak suretiyle azgın bir kafire karşı dahi ilk etapta nasıl hareket edileceğini göstermiştir.

---

536- Havva, Said, *Cundullâhi Tahtîtan*, s. 52, 53.

537- Tahhân, Mustafa, *İslâmî Çalışma Metodu*, s. 151-163.

538- en-Nahl, 16/125.

539- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vil*, 3/195.

540- Tâhâ, 20/43, 44.

Asrımızda tebliğ ve dâvet işi, gayet büyük ve geniş bir sahayı kapsadığından tek başına bunu yürütmek zor ve meşakkatlidir. Zira müslüman birinin İslâm'ın tamamını açık bir şekilde anlatabileceği herhangi bir mekan mevcut değildir. Bu yüzden dâvet ameliyesi bir bütünün parçaları halinde ele alınmış ve her bir topluluk İslâm'ın belirli bir sahasında ihtisaslaşarak onun belli bir bölümünü tanıtır olmuş ve böylece her bir grup, diğerinin eksik bıraktığı noktaları tamamlamak suretiyle bütünü teşekkül ettirmişlerdir. Burada yapılacak olan şey, bütün bu hakikatte birleşen grupların birbirlerinden kopuk olmayıp bilakis kenetlenmek suretiyle, vazifelerini en iyi bir şekilde ve yeni yeni stratejiler geliştirerek ifa etmeye çalışmalarıdır.<sup>541</sup>

#### **d) Dâvetin Gâye ve Neticesi:**

Dâvetin gayesi, insanları hakka ve hakikate çağırarak suretiyle onların her iki cihan saadetine ve kurtuluşuna vesile olmaktır.

Dünyadaki kurtuluş, hakkın ve hakikatin bütün yeryüzüne hakim olmasıyla, adâletin yayılması ve böylece zulmün son bulup insanların kardeşçe ve huzur içinde yaşamalarını temindir. Âhiret kurtuluşu ise, bu kudsî dâvete icabet etmek suretiyle ilâhî azaba düşer olmaktan kurtulup Allah u Teâlâ'nın cennetini ve rızasını kazanmak ve böylece sonsuz mutluluğa kavuşmaktır.

Aynı zamanda dâvetçi tebliğini yapmakla vazifesini yerine getirmiştir. Netice ise Allah (c.c.)'ya mahsustur. Zira sonuçta O'na varılacak ve sadece O'na hesap verilecektir.

---

541- Havva, Saîd, *Cundullâhi Sekâfeten ve Ahlâken*, s. 179, 180.

## SON SÖZ

Şu uçsuz bucaksız kâinat sarayının yegâne hakimi ve mutlak tasarruf sahibi olan Allah Teâlâ hazretleri, yaratmış olduğu bütün eşyayı, belli bir gaye, eşsiz bir nizam ve hikmete mebni olarak meydana getirmiş ve bu gerçeğin aynen kabul görüp gereğince amel edilmesi için yüce katından kitap ve peygamberler göndermiş, bunlara uyulduğu takdirde gerçek kurtuluşa erişileceğini kullarına bildirmiş, aksi takdirde nankörlüklerinin cezası olarak acıklı bir azabın kendilerini beklediğini onlara haber vermiştir. Gerçekten de bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'de gayet veciz ve anlamlı bir şekilde ifade edilmektedir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!" (Sâd, 38/27).

Maddi yapısı olarak tüm kâinata nazaran zerre kadar bile yer tutmayan, fakat Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu akıl ve irade sebebiyle, yüklenmiş olduğu emanet ve sorumluluk açısından Kâinat'ın tam merkezinde bir yer işgal eden, aynı zamanda tüm varlıkların, kendisi için musahhar kılınan insanoğlu da asla başıboş değildir. O başta Rabbine karşı olmak üzere önce kendi nefsine, sonra ailesine, çevresine, toplumuna ve sırasıyla tüm varlıklara karşı derece-derece sorumludur. Kur'an bu gerçeği aynen şu şekilde açıklar: "Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

Esasen nice hikmetlerden dolayı ve özellikle de bir imtihan için yaratılan insanoğlunun hayatını anlamlı kılan ve ona bir değer veren işte bu sorumluluk duygusudur. Taşımış olduğu akıl ve iradeyi yanlış yönlendirmek suretiyle, Cenab-ı Hakkın kendisine bahşetmiş olduğu sayısız nimetlerden faydalanmakla beraber o nimetlerin gerçek sahibini tanımayan ve yüklenmiş oldukları emaneti ziyan ederek o emanete karşı hainlik yapanlar, insanlıktan hızla uzaklaştıkları gibi hayvanlardan bile daha aşağı mertebelere inerler. Zira şu bir gerçektir ki hiçbir hayvan yaratılmış olduğu gâye ve hedefin asla dışına çıkamaz.

İnsan hayatının iki safhası vardır. Birincisi; geçici ve sınırlı olan dünya hayatı, ikincisi ise devamlı ve sonsuz olan âhiret hayatı... İşte sûreye de adını veren

ve dehşetiyle her şeyi kaplayan kıyâmet anlamındaki “Ğâşiye” hadisesi bu iki hayat arasındaki sınır çizgisini tayin eder. Bu hadiseyle birlikte hayatın ilk safhası sona ermiş, ikinci bir safha başlamıştır. İşte bu noktadan itibaren devamlı ve sonsuz olan âhiret hayatını, geçici ve belli bir vakte kadar olan sınırlı dünya hayatına tercih edenler, sûrede de ifade edildiği gibi dünyada iken yapmış oldukları iyiliklerine ve gayretlerine karşılık olarak, içlerinde her türlü nimetin bulunduğu ebedî cennet hayatına kavuşacaklar ve böylece sevinç ve mutlulukları yüzlerinden okunacaktır.

Diğer taraftan aldatıcı ve geçici olan dünya yaşamını sürekli ve ebedî olan âhiret hayatına değiştirip de kendilerini atılmış bir damla sudan yaratan yüce Rablerine karşı küfür ve isyanda bulunan, O'nun nimetlerinden istifade etmekle beraber O'na karşı nankörce bir tutum içersine girenler, o gün (Kıyâmet) yaptıklarına pişman olacaklar, fakat pişmanlıkları onlara bir faide sağlamayacaktır. İçinde buldukları sıkıntı, umutsuzluk, korku ve dehşet halleri suratlarına yansiyacak ve sonunda kötü kullar için hazırlanmış olup da içerisinde her türlü işkence ve dayanılmaz acıların bulunduğu, ebedî ızdırap yurdu olan cehennem ateşine atılacaklardır.

Küfür ve şirk bataklığına saplanarak inkâra yönelenlerin en fazla kafalarını kurcalayan şeylerden biri de öldükten sonraki dirilme (ba's) fikri ve âhiret gerçeğidir. Kur'ân-ı Kerîm kafirlerin bu tutumunu çeşitli âyetler kanalıyla bizlere aktarmaktadır. Şu âyet buna güzel bir misaldir: “Bir de onlar dediler ki: Sahi biz, bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak iken, yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi!” (el-İsrâ, 17/49).

İnkâr edenlerin bu tür düşünceleri ilâhî bir kitap olan Kur'an'ın değişik yerlerinde gayet muhkem ve anlaşılır bir şekilde çürütülmekte, yeri ve göğü yoktan var eden Allah Teâlâ'nın insanları da yeniden diriltmeye kadir olduğu isbatlanmaktadır.

Üzerinde çalışma yapmış olduğumuz bu sûrede ise kıyamet ve âhiret ile ilgili haberlerin hemen ardından Cenâb-ı Hak, İlâhî kudretinin muhteşem eserlerini kullarının gözleri önüne sererek onlara ibret nazarıyla bakılmasını ve bu suretle Rablerinin sonsuz gücünü daha iyi bir şekilde tanımalarını istemektedir. Zira

Allah'ın (c.c.) kevnî âyetlerine bakıp da sağlıklı bir şekilde düşünen hiçbir insan, Hak Teâlâ'nın haber vermiş olduğu şeyleri inkâr edemez ve ona göre kendisine çekidüzen verip hayatını da O'nun rızası doğrultusunda düzenlemeye çalışır.

Cenâb-ı Hak, daha sonra Rasûlü'ne hitaben bütün bu bilgileri kullarına aktarmasını emretmekte ve bunu yaparken de kendisinin sadece bir mübellîğ ve hatırlatıcı olduğunu gözönünde bulundurarak onları zorla imana sokmak gibi bir gayretin içersine girmemesini istemektedir. Çünkü iman denen hadise, sadece dış görünüşten ibaret olmayıp daha çok kalbi bir fiildir. Bu yüzden İslâmî tebliğ, insanlara en güzel bir şekilde ve ikna yöntemiyle sunularak hakîki imanın kalbe yerleşmesi sağlanmaya çalışılmalı, netice ise Allah'a (c.c.) bırakılmalıdır. Aynı zamanda İslâm Dini'nin müslümanlara farz kılmış olduğu cihad emri, kesinlikle insanları zorla imana sokmak şeklinde anlaşılmalıdır. Zira bu emir, İslâm davetinin önündeki tüm engellerin kaldırılarak yeryüzündeki her çeşit fitne ve haksızlıkların sona erdirilip adâletin yaygın hale getirilmesine yönelik bir hareketin ifadesidir.

Şayet tebliğ kendisine ulaşıp da ondan yüz çeviren ve onu kabul etmeyen olursa, böyleleri artık Allah Teâlâ hazretlerine karşı hiçbir mazeret ileri süremeyecekler, yapmış olduklarına karşılık ilâhi adâletin bir gereği olarak en büyük azab (cehennem) ile cezalandırılacaklardır.

Bu sûre aynı zamanda bizlere şu mesajı vermektedir: Allah Teâlâ'dan başkası gaybı bilemez ve kalbler O'nun kudret elindedir. Bu yüzden davetçinin yapması gereken şey, sebeplere sarılarak vazifesini yürütmek, neticeyi ise Allah'a (c.c.) bırakmaktır. Çünkü eninde sonunda O'nun huzuruna varılacak ve bütün hesaplar yalnızca O'na verilecektir.



## BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1990.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amméstehere mine'l-ehâdîsi alâ elsîneti'n-nâs* (tsh. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1988.
- Albayrak, Hâlis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul 1996.
- Aliyyu'l-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu Kitâb el-Fıkhü'l-Ekber li'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Beyrut 1984;  
Şerhu'l-Emâlî, İstanbul, ts.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut 1985.
- Âsım Efendi, Ebü'l-Kemâl es-Seyyid Ahmed, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul h. 1305.
- Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-tenzîl Tefsîru'l-Beğavî* (thk. Halid Addurrahman el-'Âk-Mervân Sevâr), Beyrut 1992.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1972.
- Bâkılânî, Kâdı Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-Delâil* (thk. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut 1993.
- Beycûrî, İbrahim b. Muhammed, *Şerhu Cevhereti't-tevhîd*, Beyrut 1983.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Beyrut, ts.,
- Bıkâî, Burhanuddîn Ebü'l-Hasen İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-dürer fi enâsübi'l-âyâti ve's-süver*, Haydarabad 1984 (Dâiretü'l Meârifi'l-Osmâniyye-Hindistan).

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul 1985.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî* (*Mevsûetü's-sünneh el-Kütübü's-sitte ve şurûhihâ*, 1-4), İstanbul 1992.
- Bulaç, Ali, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İstanbul 1995, s.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1995.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye* (thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Kahire 1986.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen* (*Kütübü sitte ve şurûhihâ*, 19, thk. Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî – Çağrı Yay.), İstanbul 1992.
- Demirkan, Hüseyin, *Yıldızların Esrarı*, İstanbul 1991.
- Dînavarî, Ebu Hanife Ahmed Davud b. Venend, *Kitâbu'n-Nebât* (Derleyen. Muhammed Hamîdullah), Kahire, ts.,
- Doğan Tanju, Mustafa, *Canlılar Âlemindeki İlahî Hikmetler*, İstanbul 1982.
- Draz, Muhammed, Abdullah (v. 1958), *En Mühim Mesaj Kur'an* (Terc. Prof.Dr. Suat Yıldırım), İzmir 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. *el-Eş'as es-Sicistânî*, Sünen (el-Kütübü's-sitte ve şurûhihâ, 7-11), İstanbul 1992.
- Ebu Hayyân, Ebu Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Bahru'l-Muhît*, Beyrut 1990.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1994.
- Edib Salih, Muhammed, *el-Kıyâme-Meşâhiduhâ ve izâtuhâ fi's-sünneti'n Nebeviyye*, Beyrut 1994.
- Eker, Hasan, *Âhiret Bilinci*, İstanbul 1997.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* (thk. Abdulkadiri'l-Arnaut), Beyrut 1981.
- Faiz, Ahmed, *Fîzilâli'l-Kur'an'da Kıyamet ve Alâmetleri* (Terc. Doç.Dr. Veli Ulutürk), Konya 1993.
- Ferâhyidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn* (thk. Mehdî el-Mahzumî, İbrahim es-Samirâî), Beyrut 1988.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1986.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmu'd-Dîn* (Tahric: Zeynuddin Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin, *(Dâru'l-Fikri'l-Arabî-Daru nehru'n-nîl)*, Mısır, ts.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990.
- Hanefî, Sadruddin Ebu'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu't-Tahaviyye fi'l-Akîdeti's-selefiyye* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, ts.
- Harpûtî, Abdullatîf, *Tenkîhu'l-keâm fi akâidi ehli'l-İslâm*, İstanbul 1327 h.
- Havvâ, Saîd, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Çev. Abdüsselâm Arı), İstanbul 1992.
- , *Cundullâhi sekâfeten ve ahlâken*, Kahire 1992.
- , *Cundullâhi Tahâtitan*, Kahire 1988.
- , *Tartışmalar* (Terc. Doç.Dr. M. Said Şimşek), Konya 1992.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar* (Terc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Kayyim el-Cezviyye, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekir ez-Zur'î ed-Dımişkî, *Hâdi'l-Ervâh ilâ bilâdi'l-Efrâh* (thk. Yûsuf Ali Bûdeyvî), Beyrut 1993.

- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*,  
Beyrut 1990.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd, Sünnen (el-Kütübü's-sitte ve şurûhihâ, 17, 18, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî),  
İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts.
- Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihî*, İstanbul 1993.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul 1996.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-te'vîl-Tefsîru'l-Kâsımî*,  
Mısır 1957.
- Kâtip Çelebî, Hacı Halife Muhammed b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtu'l-Kevserî*, Kahire 1994.
- Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*,  
İstanbul 1997.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, İstanbul 1997.
- Konevî, Hafız İsmail, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, İstanbul, ts.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
- , *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhireh*, Kahire 1987.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Terc. Doç.Dr. Yakup Çiçek başkanlığındaki bir heyet), İstanbul 1995.
- , *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (Terc. Prof.Dr. Süleyman Ateş),  
İstanbul, ts.
- Mâlik b. Enes, Muvattâ (el-Kütübü's-Sitte ve şurûhihâ, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), İstanbul 1992.

- Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd* (thk. Dr. Fethullah Huleyf), İstanbul, ts.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ve'l-Uyûn – Tefsîru'l-Mâverdî*, Beyrut, ts.
- Menna' Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1993.
- Merâgî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâgî*, Mısır 1974.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (Terc. Heyet, Genel Yay. Yönetmeni, Ali Bulaç, Kurul: M. Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İstanbul 1988.
- Muhammed b. Ahmed, *el-İstidlâlu'l-Kur'ânî ve Hasâisuhu*, Kahire 1992.
- Mustafa Mahmud, *el-İslâmu's-Siyâsî ve'l-Ma'reketü'l-Kâdime*, Kahire (Rakamu'l-İdâ' 4421/97, et-Tarkîmu'd-Devlî).
- Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem* (Çev. Salih Özer), Ankara 1993.
- Mutlu, İsmail, *Bediüzzaman'ın Yorumları Işığında Kıyamet Alâmetleri* İstanbul 1996.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîfu alâ mühimmâtî't-taârîf* (thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye), Beyrut, ts.
- Müseyyer, Muhammed Seyyid Ahmed, *er-Rûh fî dirâsâti'l-mütekellimîn ve'l felâsife*, Kahire 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, Sahîh, (el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhihâ (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, Sünen (el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhihâ), İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, İstanbul 1984.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebziratü'l-Edille fî Usûluddîn*  
(thk. Kelûd Selâme), Şam 1993.

Nurbâkî, Haluk, *Kur'an Mucizeleri*, İstanbul 1997.

-----, *İmanla Gelen İlim*, İstanbul 1997.

-----, *İmanla Gelen ilim II*, İstanbul 1998.

Paçacı, Melmet, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Âhiret İnancı*,  
İstanbul 1994.

Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (Terc. Prof.Dr.  
Şerafeddin Gölcük – Kayıhan Yay.), İstanbul 1994.

Râgıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *Müfredâtü*  
*elfâzi'l-Kur'an* (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut 1992.

Ramazan Efendi, Ramazan b. Muhammed, *Şerhun li Ramazan Efendi alâ*  
*Şerhi'l-Akâid*, İstanbul 1965.

Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb Tefsîru'l-Kebîr*,  
Beyrut 1990.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkadir, *Muhtâru's-Sihâh* (Dâru'l-hadîs),  
Kahire, ts.

Sââtî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî literîbî müsnedi'l*  
*İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* (Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî),  
Beyrut, ts.

Sabrî, Mustafa (v. 1954), *el-Kavlu'l-Fasl* (Dâru's-Selâm), Kahire 1986.

-----, *İlâhî Adâlet – Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i ilmiyesi*,  
İstanbul 1996.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (Terc. Ve Tahric: Doç.Dr.  
Sadreddin Gümüş, Dr. Nedim Yılmaz – İz Yay.), İstanbul 1992.

Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru's-Semerkindî* (thk. Ali  
Ahmed Muavvis, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Zekeriyya  
Abdülmeccîd), Beyrut 1993.

- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebu Bekir, *Esbâbü'n-Nüzûl*,  
Mısır 1986.
- Şelyût, Semîr Abdülazîz, *el-Fethu'l-Mubîn fî Menâhici'l-Müfessirîn*, Kahire  
1989.
- Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, Müsned (*Mevsûatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte  
ve Şurûhihâ*, 21-23), İstanbul 1992.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul 1995.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*,  
Beyrut 1978.
- Taftazânî, Sâdettin Mes'ud b. Ömer, *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*,  
İstanbul 1972.
- Tahhân, Mustafa, *İslâmî Çalışma Metodu* (Çev. Nurettin Yıldız-Risale Yay.),  
İstanbul 1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sevre, Sünen, *el-Kütübü's-Sitte ve  
Şurûhihâ*, 12-14, İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir, A. C. Morrison'dan İnsan Kâinat ve Ötesi, İstanbul 1986.  
-----, *İslâm'da İman Esasları* (M.Ü.İ.F. Kelâm Anabilim Dalı Ders  
Notları), İstanbul, ts.
- Tuna, Taşkın, *Uzay ve Dünya*, İstanbul 1991.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1988.
- Yalçın, Cavit, *Düşünen İnsanlar İçin, Göklerde ve Yerdeki Deliller*,  
İstanbul 1997.
- , *Ölüm Kıyamet Cehennem*, İstanbul 1997.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyamet*, İstanbul 1997.
- Yeniçeri, Celâl, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, İstanbul 1995.
- Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul 1989.

- Yılmaz, Faruk, *Kâinatın Yarattığı*, İstanbul 1992.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrut, ts.
- Zamahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîli fi vucûhi't-te'vîl*, Beyrut, ts.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
- Zindânî, Abdülmecîd, *Kur'an'da İlmî Mucizeler* (Terc. Resul Tosun – Kayıhan Yay.), İstanbul 1995.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1992. Kurul (Ali özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadreddin Gümüş).
- el-Mu'cemü'l-Vasît*, Beyrut, ts. Kurul (İbrahim Uneys, Abdülhalîm Muntasır, Atiyye es-Sevâlihî, Muhammed Halefallah). *TDV İslam Ansiklopedisi*, İlgili Maddeler.